

YOSH YURAKLAR YOLQINI

Hikoyalar

Ulug'bek Hamdam
Isajon Sulton
Jahongir Xolmirzayev
Luqmon Bo'rixon
Zulfiya Qurolboy qizi
Nargiza G'ulomova
Mayago'zal Choriyeva

G'afur G'ulom nomidagi
nashriyot-matbaa ijodiy uyi
Toshkent -2003

To'plovchilar: Rahimjon Otayev va Nazira Jo'rayeva
Muharrir: Jonibek Subhon

Hikoya jahon adabiyotining ham, zamonaviy o'zbek nasrining ham eng ixcham, dolzarb, hozirjavob va ayni chog'da mas'uliyatli janridir. O'zbek yozuvchilarining hikoyachilikdagi an'analari qanday davom ettirilayotir - bu ko'pchilikni qiziqtiradigan savoldir.

Vatanimiz mustaqilligining 12 yilligiga bag'ishlab chop etilayotgan mazkur mo'jaz to'plam o'zlarining dastlabki asarlari bilan adabiy jamoatchilik e'tiborini tortayotgan iste'dodli yosh yozuvchilarning hikoyalaridan tuzildi. Kitobcha mualliflarning ijodiy izlanishlari bilan yaqindan tanishish va yosh yuraklar yolqinini dildan his qilish imkonini beradi.

«YOSH YURAKLAR YOLQINI»

Yurakda yongan olov yolqinini badiiy so'z vositalarida kitobxonning qalbiga "jiz" etib tegadigan darajada ifoda etish har kimning ham qo'lidan kelmaydi. Buning uchun adabiy qobiliyat, did, mehnat va mahorat talab qilinadi.

Mazkur to'plamdagi hikoyalarga shu nuqtai nazardan yondashganda, istiqloq yillarida adabiyotimizga kirib kelgan yosh adiblarda qobiliyat, did va mahorat ham borligini sezib mamnun boiasiz.

"Muvozanat" romani bilan adabiy jamoatchilikka tanilgan Ulug'bek Hamdam "Lola" hikoyasini teran ma'noli bir ramz asosiga quradi. Afsonaviy go'zal lola bahaybat tog'ning qo'l yetmas qoyasi uchida shunday bir joziba bilan tebranib turadiki, bani inson uning sehriga qanday berilganini o'zi sezmay qoladi, barcha xavf-xatarlarga qaramay lola turgan cho'qqiga intiladi. Voqea birinchi shaxs nomidan hikoya qilinadi. Tog'ning xatarli uchmalaridan qulab ketib halok bo'layotganlar oz emas. Hikoya qahramoni buni ko'rib tursa ham, beixtiyor toqqa tirmashib chiqa boshlaydi. Lolada go'yo u Ka'bani eslatuvchi ilohiy bir joziba kuchini sezadi. Ayni vaqtda lola tabiiy go'zallik, mukammallik va baxt timsoli. Odam unga yaqinlashgan sari yuragi quvonchga, hayot lazzatiga to'lib-toshadi. Lekin bu baxt va lazzat manbaiga boshqalar ham mushtoq. Shuning uchun lola turgan cho'qqi yo'lida raqobat, rashk, kurash... Hikoya qahramoni tengsiz mashaqqatlar bilan bir qoyaga ko'tariladi. Ne ko'z bilan ko'rsinki, uning maqsadi yo'ida odamzod yetib borishi amrimahol bo'lgan yana son-sanoqsiz qoyalar turibdi. Endi lola mutloq haqiqat timsoli bo'lib tuyuladi. Unga yaqinlashib borasan, ammo

yetolmaysan, shunday bo'lsa ham umrbod unga talpinasan. Kichik bir hikoyaga shuncha badiiy-falsafiy ma'nolar joylangani muallifning zakovati va mahoratidan dalolat beradi!

Yosh adiblarimiz hayotning murakkab mavzularida erkin va dadil qalam tebratadilar. Isajon Sulton hayot va mamotning bir-biriga qay darajada bog'liqligini qishloqdagi katta bog'ning adog'ida — qabristonda o'sgan mevali daraxtlar tasviri orqali ko'rsatadi. Bu qishloqda olamdan o'tgan odamning qabri boshiga mevali daraxt ko'chatini ekish odati bor ekan. Rahmatli bo'lib ketganlar nomi shu daraxtlarni ko'rganda yod olinadi: Ismoil boboning o'rigi, Toshbuvi enaning noki, Xolxo'ja otaning olchasi... Muallif "Bog'i Eram" deb ta'riflagan obod maskan avlodlarning ajdodlarga mehru oqibatidan paydo bo'lishini hikoyaga kiritilgan yuz yoshlik avliyo rivoyati orqali yanada ta'sirli ifoda etadi.

O'tish davrining qiyinchiliklariga bardosh berolmagan ayrim yoshlar jinoyat yo'lga kirib ketganligi va buning jazosini tortganligi Zulfiya Qurolboy qizining "Muhabbat va nafrat" hikoyasida yorqin bo'yoqlar bilan tasvirlanadi. Zulfiya adibalarimiz orasida nigohining o'tkirligi, obrazni bo'rttirib ko'rsata olishi va illatlarni ayovsiz fosh eta olish qobiliyati bilan ajralib turadi.

Sho'rolar davrida bo'lib o'tgan fuqarolik urushining dahshatli fojialari Luqmon Bo'rixonning "Aldoqchi tunlar" hikoyasida o'z aksini topadi. Shafqatsiz sho'ro tuzumi badavlat oilaning farzandi bo'lgan Nurqo'rboshining otasini qiynab o'ldiradi, xotinini ilgari Nurning xizmatkori bo'lgan, keyin qishloq sho'rosi raisiga aylangan Nishon egallab oladi. Nur qo'rboshining so'nggi umidi yetti yashar o'g'lidan edi. Lekin aldangan yosh bola faqat Nishonni ota deb tan oladi, Nurdan tonadi, "Ket, bosmachi!" deb yuz o'giradi. Bu qadar ustma-ust yuz bergan fojialarga chiday olmagan Nur qo'rboshi o'zini o'zi otib qo'yadi.

Mayago'zal Choriyevaning "Suyunchi" hikoyasiga ham o'ta dramatik voqealar asos boiadi. Qadim zamonlarda Sulton Bahodirxon degan botir sarkarda, dono elboshi bo'ladi. U faqat farzandsizlikdan iztirob chekadi. Nihoyat, suyukli xotini homilador bo'ladi. Shuning quvonchi bilan Bahodirxon katta va'da beradi. Farzand ko'rsa suyunchisiga jonini ham ayamasiqligini aytadi.

Bu va'dadan uning dushmani Avazxon foydalanadi, farzand tug'ilganda birinchi bo'lib xushxabar keltiradi va suyunchisiga Bahodirxonning boshini talab qiladi. Bahodirxon va'dasida turadigan bir so'zlik odam ekan. U Avazxonning talabini bajarmoqchi bo'lganda el-yurt bunga qarshilik qiladi. Hikoya muallifi keskin munozarada Bahodirxon tomonida turadi. Lafzi halol Bahodirxon yolg'onchi bo'lishdan ko'ra o'limni afzal ko'radi.

Albatta, va'dasi yolg'on odamlar ko'paygan sharoitlarda Bahodirxonning bu darajada rostgo'y bo'lishi ortiqcha mubolag'adek tuyulishi mumkin. Lekin yozuvchi inson xarakterini bo'rttirib ko'rsatish uchun ba'zan mubolag'adan foydalanishga haqlidir.

To'plamga kiritilgan hikoyalarning turlicha uslubda yozilganligi ham kitobxonni o'ziga tortadi. Ayrim hikoyalarda ko'tarinkilik va shartlilik ko'p uchraydi. Biroq Jahongir Xolmirzayevning "Faqat hayot abadiy" va Nargiza G'ulomovanning "Shaharlik kelinchak" hikoyalari izchil realistik uslubda yozilgan. Ularda bugungi shahar va qishloqlarimizdagi maishiy hayot manzaralari haqqoniy ko'rsatiladi. Bu har ikki hikoyada biz mualliflarning samimiyatini, insonparvarligi va hayot haqiqatiga sodiqligini his qilamiz.

Butunicha olganda, ushbu hikoyalar to'plami yosh adiblarimiz yangi davr bergan imkoniyatlardan samarali foydalanib, so'z san'atining rivojiga baholi qudrat hissa qo'shayotganlaridan dalolat beradi.

*Pirimqul Qodirov,
O'zbekiston xalq yozuvchisi*

LOLA

Shundoq ro'baro'mda qoya - qirrador toshli, tik va bahaybat. Ustida hilpirab turgan alvonrang, afsonaviy go'zal lolaga hamma o'zini uradi. Osmon qizg'ish, qora va oq — olachipor bulutdan ko'ylak kiygan. Na tun va na kun, allaqanday aralash palla. Pastdan qaraganda bularning hammasi jonlarga qutqu solarak yuksak qoyaning tepasida tebranayotgan gulning ortida muhtasham manzara yaratgan. Nazarimda osmonning eng oliy orzusi ushalgandi — bezangan ko'yi lolaning atrofida parvona. Tubanda nima gap? Odamlar qanchasi qoyaga tirmashib, sehri chechak sari ko'tarilayotgan, qanchasr qulab, yuzlarcha metr pastda qolgan toshlarga urilib parchalangan. Masofaning hatto o'rtasigacha hali hech zot yetolmagan. Axir bunda shunday uchmalar mavjud ediki, boshqa tikliklardan eson-omon oshgan sanoqli kishilar ham aynan shu uchmalarda hayot bilan vidolashayotgandi. Lekin, ajabo, shularni ko'rib turgan bani inson, tik qoyani zabt etib lolaga borish imkoniyatidan naqadar uzoq ekanligiga boshqalarning qismati-la ming bor, million bor iqror bo'lgan, bo'layotgan odamzod nechun o'z havoyi orzusidan voz kechmaydi? Nechun ko'ra-bila turib o'zini chiqib bo'lmas jahannamga otadi? Tag'in undan sog'-salomat o'tishga umidvor bo'ladi?.. Shularni so'rab bilayin, deya bir-biriga gal bermay qoyaga yopishayotganlarga yaqinlashaman. Birovi bahaybat xarsangga oyog'ini endi qo'yishi bilan yelkasidan tortib o'zimga qaratdim-da, savollarga ko'mib tashladim. U esa hech nima demadi, faqat istehzoli jilmaydi-da, ko'rsatkich barmog'i ila lolaga ishora qildi. So'ng toshga tirmashib, chumolidek g'imirlagancha tobora ilgarilab ketayotgan olomon ichiga singib yo'qoldi. Men bo'lsam yuqoriga qarab sanoqsiz odamlardan, ularning betartib harakatlaridan o'zga hech vaqoni ko'rmadim. Keyin qoyadan andak uzoqlashdim-da, takror boqdim:

LOLA!.. Yodimga beixtiyor Ka'ba va unga ilinj bilan chor tomondan oshiqib-ko'pchib kelayotgan million-million odamlar suvrati tushdi. Lola misli quyosh ediyu qolganlar yo'ldosh - uning atrofida parvona... Mulohazalarim pishib yetilmayoq ulardan voz kechdim: axir lola meni... faqat meni imlayotir! Qolganlardan yuz o'girganga o'xshaydi, axir mengagina e'tibor berayotir, menigina huzuriga chorlayotir! Oh, u bunchalar jozibali bo'lmasa, yuragim bunchalar to'lib-toshmasa!.. Shuncha odamning orasidan meni saylab oldimi, demak, oldiga shikast yemay yuksala olishimni biladi va men bu ishning uddasidan chiqaman! Bunday imkoniyat har kimga ham nasib etavermaydi, foydalanib qolish zarur. Eh, bunchalar baxtli bo'lmasam!..

Otilib borib oyog'imni haligi xarsangga qo'ygandim, kimdir yelkamdan tortib o'ziga qaratdi. Qayrilib boqsam, qandaydir yigitcha. Allaqachon yuqorilab ketgan odamga men bergan savolni endi u menga berardi. Yigitchaga bir muddat tikilib qoldim, uni o'zimning — lola huzuriga taklif etilgan baxtiyorning qarshisida benihoya g'arib va aftoda ko'rdim. Bir lahza achindim unga. Biroq lom-mim demadim. Bilmayman, qanday ma'noda jilmaydim-da, yuksaklikka — lolaga imo qilgancha yo'limda davom etdim.

Ko'tarilish og'ir edi. Ba'zan qo'l va oyoq qo'ygani g'adir-budir toshlar, o'ydim-chuqur joylar bo'lsa, ba'zan na unisi va na bunisi topila qolardi. Shunda butun borlig'imni silliq toshlarga berib sirpanamanda, tahlikali masofani bosib o'tgach, orqaga ko'z tashlab, dahshatga tushaman. Lekin ko'nglimda lolaning yodi, uning menga, faqat menga ko'rsatgan iltifoti... Buni xayolimga keltirsam, o'zimni har qanday do'zaxga otishga tayyor ko'raman. Bir payt chamasi ikki quloch oldinroqda tirmashib ketayotgan odam dod solib, qo'l va oyoqlarini kapalak qanotlaridek hilpiratgancha tubanga - tumanlik va bulutlar qa'riga tushib ketdi. Ichimda nimadir "shuv" etdi — o'lim sharpasi yuragimni birrov silab o'tdi. "Nahotki, bu senga saboq bo'lmasa, nodon? Nahotki, sen yetib boraman, deb o'ylasang? Axir manzilga hali uzoq... Shunchalarki, hatto ko'zlarimning nuri yetmaydi unga!.."

Parishonligimdan foydalanib, kimdir yelkamga oyoq qo'ydi-da, bir siltanib qo'lini teparoqdagi toshga mixladi. Turtkidan oyog'im ilinib turgan tosh ko'chdi va sirpangan ko'yi pastga keta boshladim — ALVIDO! — xayolimga kelgan so'zning ta'migacha tuydim, sasigacha eshitdim... Lekin Xudoga

shukr, qo'llarim qayerdadir yana bir toshga ilashdi-da, meni muqarrar halokatdan qutqarib qoldi. Quyida esa mening oyog'imdan ko'chgan toshga tosh va odam ilashib, dahshatli voqea sodir bo'layotgandi... Ko'zimni chirt yumdim. Qancha kishilarning uvol bo'lganini qalbim sezdi. Endi nima bo'ladi? Bir zum avvalgi xotirjamlik endi qayda bor? Lolaning oldiga qay yuz bilan boraman endi?

Unga yetishganimda ham ko'nglimning bir chetini begunoh odamlarning yodi mudom kemirib turadi-ku, axir!..

Ammo men ataylab qilmadim, buning ustiga meni anavi muttaham itarib yubordi. Asl gunohkor — u, aslo men emas! — oqlov qidirib ketaman turib-turib. So'ng muttahamga qaradim: u-da meni kuzatib irjayib turgan ekan. Ko'zim ko'ziga tushishi bilan mazax qila boshladi. Tavba, umrida birovga dushmanlik qilmagan va o'ziga kimsani raqib hisoblamagan odam bo'lsam, nima istaydi bu? "Raqibim" tosh ota boshladi - yo qudratingdan, bu tag'in nimasi? O'ylagunimcha bo'lmay, bittasi yuzimga kelib tegdi, ko'zimdan naq o't chiqib ketdi. Og'riq va alam shu darajada kuchli bo'ldiki, beixtiyor hayqirdim: "Ey Xudo, shu la'natini jazolamasang rozi emasman!.."

Nimaga yomon niyat qildim, birovning bolasiga o'lim tiladim? — o'zimni kechirmayman. Mening bir oz avvalgi gunohlarim endigisi oldida bir pul ekan. Nega shunday? Axir boya oyog'im ostidan ko'chgan toshdan yuzlarcha odam nobud bo'lgandi, endi birgina, u ham bo'lsa, allaqanday hayvonsifat... Mulohazalar ko'nglimga taskin berolmaydi. Faqat o'rtanaman. Negadir o'zimni sharqirab oqib turgan suvga otgim, unda to'yib-to'yib cho'milgim keladi. Bu orada "raqibim" o'pirilib ketgan toshni changallaganicha pastlarda qolgan tumanliklar tubiga tushib g'arq bo'lgandi...

Anchagacha harakatsiz qotaman. Nihoyat, vaqt o'z ishini qiladi. Yodimga yana lola, uning chorlamlari, va'dalari tushadi. Yuragim takror hapriqadi. Yana hayotga, quvonchga talpinuvchi qudrat butun borlig'imni band etayotganini va mening unga bo'ysunishdan, egasining ketidan ketgan itdek orqasidan ergashishdan o'zga ilojim yo'qligini chuqur anglayman. Qilmishim, uning iztirobi bora-bora qalbimni tark etadi. Faqat yodigina ahyon-ahyon ko'ngilni g'ash qiladi.

Endi mening butun fikru dardim lola! G'alati og'riq aralash sevinch bilan unga talpinaman. Nimalar xayolga kelmaydi, deysiz o'z botinimdagi tuyg'u kuchini salmoqlaganda. Lekin orzuimga erishganda nasib etadigan huzurning qiyosini hech topolmaydiganga o'xshayman. Axir o'shaning uchun yo'lga chiqmadimmi, mashaqqatlar chekmadimmi, qurbonlar bermadimmi? Demak, olg'a va yana olg'a!..

Nihoyat, o'sha tik qoya! Yon-verimga alanglayman: qumursqadek yopirilib kelayotganlardan faqat bir nechaginasi qolibdi. "Qismat!" - sovuq mulohaza yuritaman. Birpasdan keyin o'ylarimga chek qo'yaman-da, cho'qqini ishg'ol etishga bag'ishlayman o'zimni.

Bu orada g'oyat siyraklashib qolgan odamlar ham birin-sirin qulab, osmonning bag'ridan uzilib-uchib allaqaysi burchaklarga g'arq bo'lgan yulduzlardek yitadilar. Bu to'siqdan o'tish odam bolasining qo'lidan keladimi - ikkilanaman bir zum. Lekin vo darig', qoya qarshisida mengina. Demak, lolaning va'dasi haq! Yuragimning duk-dukleri qo'l va oyoqlarimga kuch ato etadi. Butun borlig'im yaltiroq, sirpanchiq, bu ham yetmagandek alifdek tik qoyalarga qo'l va oyoq bo'lib yopishadi. Biron yumushga o'zimni hech qachon bunchalar fido qilmagandim. Borgan sari chumoliga aylanib ketaman go'yo. Ter suvdek oqadi. Ba'zan qaltis vaziyatlarbo'lganda yuragimni vahm bosadi-yu, endi o'lsam ham yo'limdan qaytmashgimni, bunga lolaning yodi izn bermasligini aniq bilaman. O'rgimchak bo'lib o'rmalayman. Shu dovonni oshsam bas, marra meniki! Inson bolasining xayoliga kelmagan baxt menga yorlaqaydi! Nafasim bo'g'zimga tiqilib entikaman... Vo ajab, nahotki dunyoda shunday saodat bo'lsa va u menga nasib etsa!..

Shirin xayollar yaxshi-yu, lekin maqsadga borishimda xalaqit bera boshlaydilar, mashaqqatim ortadi. O'zimni qo'lga olaman-da, orzularga xarjlanayotgan kuchimni-da dovonni oshishga beraman. Endi aqlu hushim, tan va jonim - butun borlig'im birlashadilar va men qiynalib bo'lsa-da, xavfli cho'qqini oshib O'TAMAN! Hayhot, g'olibman! Alhamdulillah! Sevinchimdan zabt etilgan qoya ustida to'xtamay osmonga sakrayman. Nihoyat charchab, o'sha yerda toshlarni quchoqlab uxlayman... tush ko'raman. Tushimga ham shu dovon, uning mashaqqatlari kiribdi. Men takror uni qo'lga kiritibman. Ammo oshib o'tgach, ne ko'z bilan ko'rayinki, yuqorida yana odamzodning o'tishini xayol ham qilib

bo'lmaydigan son-sanoqsiz tik qoyalar ketma-ketligi savlat to'kib turardi. "Dod!" deya baqirgancha uyg'onib ketaman. Lekin yuqoriga qaramayman, yuragim betlamaydi. Negadir tubanlarda suzib yurgan bulutlarni kuzataman. Zaminni, shovqin-suronli turmush tashvishlarini, odamlarni qo'msayman. Biroq endi ortga yo'l yo'qligini hamma narsadan ko'ra chuqurroq anglayman. Ko'kragimda og'riq turadi. Paypaslanaman, timirskilanaman. Lekin baribir yuksakka qarashga, u yerdagi haqiqatni bilishga mahkum etilganimni unutilmayman. Ha, tavakkal qilish payti kelgandi: yo hayot, yo mamot! Nihoyat, o'zimda neki qurb bor — barchasini to'playman-da, ko'zimni yumgan ko'yi boshimni yuqoriga tomon ko'taraman. Yo Razzoq! Yuragim hapriqib naq tomog'imga kelib tiqilarkan, ko'zimni ochaman...

BOG'I ERAM

Birinchi hikoya: "QISMAT DARAXTI"

Uyimizning orqa tomonidagi bedazorda issiqda o't-o'lanlar orasiga tushib qolgan asalarilar bo'g'iq g'o'ng'illar edi. Bedazorning nihoyasidan zilol suvli ariq oqib o'tgan edi. O'rtog'im ikkalamiz onam yopgan nonlardan birini olib qochib, ariqqa oqizayotgan edik. Shundoqqina yonimizdagi tomorqa devori bir mahallar ag'anab tushgan edi, hosil boigan kattakon darvozadan tuprog'i o'ynab ketgan ko'chamiz ko'rinib turar, ko'cha chetidan oq yaktakli, oppoq soqolli bir chol hassasiga tayana-tayana shu yoqqa qarab imillab qadam tashlab kelayotgandi.

Adashmasam, o'shanda men sakkizmi-to'qqizmi yashar edim. Yoki yetti yasharmikinman... xullas, esimda yo'q. Ammo cholning kimligi aniq esimda - ko'chani boshida, loysuvoq uyining oldida doim quyoshda isinib o'tiradigan Xolmuhammad buva edi u. Bizlar o'yinga ovora bo'lib, uning yaqinlashganini sezmbamiz ham. Choi yonimizga kelib o'yinimizga picha termulib turdi. Saldan keyin esa uning ko'zlarining yoshlanganligini ko'rdik.

- Nimaga yig'layapsiz, buva? — deb so'radim men.

Chol, soqoli titrab:

- Bir mahallar men ham onam yopgan nonni shunaqa oqizib yer edim, o'shani eslab yig'layapman, bolam. Evoh, o'zim ham shu ariqdagi nonday oqdim-ketdim... - dedi. Non yegisi kelyapti, deb o'yladimmi, har holda, o'zimning suvga bo'kkan nonimni olib, unga uzatganim esimda. Choi bo'lsa nonni oldi-yu, hech uyalib-netmasdan ho'ngrab yig'lab yubordi.

Bizlar angrayib qoldik.

Choi qo'lida birburda non, ko'zida yosh, yana imillab yo'lida davom etdi.

Uning ortidan qarayman deb ariqdan hatladimu, chol ham esimdand chiqib, ko'zlarim baqraygancha qotib qoldim. Nimani ko'rding deng? Qopqalari tilladan, tutqichlari billurdan bo'lgan bir bog'ning qarshisida ko'rdim o'zimni! Qopqa yonida billur halqani tutib turgan men qatori bir bolakay menga qarab kular va ichkariga imlar edi.

Oldinga ikki qadam bosib, boqqa mo'raladim. U yerda nimalarni ko'rganimni ayto olmayman, aytganim bilan qanaqadir zaminiy narsalarga o'xshab qolaveradi. U yerdagi daraxtlar, bizning ko'rganimiz odatdagi daraxtlarga o'xshab ketgani bilan, mutlaqo boshqacha edi. U yerdagi qushlar, suvlar... Bu bog' samoviy edi! G'oyatda go'zal edi! Bu go'zallikka mos ta'rif topolmay o'rtanaman.

Bog' meni o'ziga shu qadar maftun etdiki, oldinga beixtiyor yana bir qadam qo'ydim. Tag'in bir qadam qo'ysam, bog' ichkarisidaman. Hilpirab uchayotgan oltin ninachilarni tutib olishim, huv anavi zar qanotli Semurg' bilan suhbatlashishim hech gap emas...

Qopqaning shundoq yonginasida judayam ulkan bir yashil daraxt bor ekan. Shoxlari bulutlar orasida ko'zga ko'rinmay ketgan. Har zamon-har zamonda uning shoxlaridan yaproqlar uzilib tushayotir. Mana, shundoqqina oyog'im ostiga sarg'aygan bir barg kelib qo'ndi. Men egilib qarab, bargda yozuv borligini ko'rdim. Sarg'ish tomirchalari bo'rtib turgan yaproq sirtiga "Xolmuhammad Ziyo o'g'li" deb bitilgan edi.

- Iya? - dedim men hayron bo'lib. Darbon bolakay kulib bosh chayqadi. Undan bir nimani so'ramoqchi bo'lib turganimda ortimdan, negadir uzoq-uzoqlardan onamning meni chaqirgan tashvishli ovozi eshitildi-yu, xuddi uyqudan uyg'ongandek bo'ldim. Ko'zimni ochsam, rangi oppoq oqarib ketgan onamning tizzasidaman. Tepamda o'rtog'im ham hiqillab turipti. Onam yig'lagancha meni bag'riga bosdi:

- Vqy bolajonim, nima bo'ldi senga? Qo'rqitib yubording-ku, jonim bolam?!

- Ko'rdingizmi, siz ham ko'rdingizmi? - dedim hayajon-da, tilim zo'rg'a aylanib. - Bog'ni ko'rdinglarmi?

- Qanaqa bog'? - dedi onam rangi yana o'zgarib. - Qanaqa bog', o'g'lim?

Ko'rganlarimning barini onamga aytib berdim. Onam hech nima demadi, lekin o'sha kuni kechga yaqin oppoq soqolli bir qariya uyimizga kelib, menga dam soldi.

Men hayron edim - o'sha ajoyib bog' va bahaybat daraxt haqida gapirishim bilan nainki ota-onam, balki boshqa katta yoshli kishilar ham qo'rqishar, yoqalariga tuflab tavba qilishar, ba'zilari yig'lar edilar. Onam-ku, juda ham qo'rqqoq bo'lib qoldi: hadeb "Seni o'sha boqqa hech kim chaqirmadimi? Ko'rganingda bog'ning ichkarisiga kirdingmi-yo'qmi?" - deb so'ragani so'ragan edi.

Keyin bilishimcha, o'shanda men ariqdan hatlabmanu, turgan joyimda angrayib qotib qolibman. O'rtog'im kelib turtkilasa ham, chaqirsa ham qimir etmashishman. Shunda u jonholatda yugurib onamni chaqirib kelipti. Shundayam holatim o'zgarmay, o'sha joyimda turganmishman... Onamning ortidan dadam ham yetib kelipti, ular meni ko'tarishib ayvonga oborib yotqizishipti. Anchadan keyin o'zimga kelibman...

Ota-onamning vahimaga tushganining yana bir boisini ham keyin angladim: o'sha kuni, bizlar bedazor adog'ida ko'rganimiz Xolmuhammad buva vafot etgan ekan...

* * *

Yillar o'tdi, ulg'aydim. Xudo nasib etib, o'g'illi bo'ldim. O'g'limning chuldirashlarini, alpang-talpang yurishlarini ko'rib, o'zimni yettinchi osmonda yurganday sezaman. Go'yo olamda mendan boshqa baxtiyor ota yo'qday. Onam-ku, bolamni mendan battar avaylaydi. Bir nimalar deb qaldirg'ochday chug'illaganida, yashnab ketadi.

Uyimiz ortidagi bedazor haliyam bor. Ammo u kichkinagina bo'lib qolgan. Bedazor nihoyasidagi ariq esa ko'milayozgan.

Bahor kelib, gilolar qop-qorayib pishdi. O'g'limning hali tili chiqqani yo'q, ammo giloxo'r bo'lib qoldi. Qishlog'imizning kunbotar tarafida katta bir bog' bor edi, u yerda gilolar ko'p edi. O'g'limni yelkanga mindirib o'sha boqqa bordim. Bir gilolarning shoxini egib, do'ppisiga to'ldirib solib berdim. Teparoqdagi shoxchani gilolar yanayam shira bog'lab pishganday ko'rindi ko'zimga. Intilib, o'sha shoxchani ushlaganimni bilaman...

Gilolar shoxlari orasidan yana o'sha sirli bog' namoyon bo'lgan edi. O'sha-o'sha! Qopqalari tilladan, tutqichlari billurdan... Eshik oldida qop-qora soqol-mo'ylovli yoshgina darbon menga kulib qarab turar edi. U meni tanigan edi, men ham uni tanidim. U imo qilib, ichkariga chorlar edi.

Bog' qopqasining ikkala tabaqasi ham lang ochiq! Ichkarida o'sha men ko'rgan manzara barq urib turibdi. Ko'z o'ngimda gullar g'unchalab, o'sha zahoti ochilayotir, bu gullar aslmi yoki tilladanmi - farqlash qiyin. Darvoza yonida bahaybat bir daraxt yuksalib turibdi, yaproqlari chirt-chirt uzilayotir. Ko'nglimdagi bir sas "bu Tubo daraxti emasmikin", deya uqtirayotir. Uzoq-uzoqlarda bir nima ko'zni olguday bo'lib yaraqlab-jilvalanyapti. Jilvasi shu qadar go'zal va nafiski, unga bir boqqan odam umr bo'yi ko'z uzolmay qolishi aniq.

Shundoqqina oyog'im ostiga uzilib tushgan yaproqqa qaradimu... uning sirtida padari buzrukvorimning ismi bitilganini ko'rdim!

Shu mahal qulog'imga o'g'limning chirillab yig'lagan tovushi urildi.

Hushim darrov o'zimga keldi. Jonholatda o'girildim, qaragam, emaklab borib sal naridagi sayozgina ariqchaga tushib ketipti, suvning muzdayligidan qo'rqib yig'iyotgan ekan. Uni qo'limga oldimu, mahkam bag'rimga bosdim.

Sezganimdek, qaytib qaraganimda bog' yana g'oyib bo'lgan edi. O'g'ilcham jajji qo'lchalari bilan bog' g'oyib bo'lgan tomonni ko'rsatib, o'zining tilida allanimalar deb chug'urlar edi.

Keyin yodimga bog'dagi daraxt, undan uzilib tushgan yaproq keldi. Shosha-pisha uyga yugurdim. Yuragim bir nimani sezganday potirlab urardi. Muyulishdan ko'chamizga burildimu, tizzalarim bo'shashib ketdi. Darvozamiz oldida mahallamiz kishilari to'plangan edilar.

Otam... Belining quvvatini, umrining eng mas'ud damlarini, yoshligini bizlarga baxsh etgan,

bizlarning sog'lom va xushbaxt bo'lib ulg'ayishimiz uchun o'zini o'tu cho'qqa urgan otam... olamdan o'tipti!

Shundan keyin bu bog'dan cho'chiydigan bo'lib qoldim.

Tushlarimga kirib chiqardi bu sinoat bog'i! Eshik oldidagi darbon muloyim nigohini menga tikibjim turardi. "Yana nima kerak senga?" — deb qichqirardim men unga tushimda. "Mendan nima istaysan o'zi? Tinch qo'y meni, istamayman sening bog'ingga kirishni!!!" Alahsirab uyg'onganimda ham tushimdagi manzaralar ko'z o'ngimdan sira ketmas edi.

Lekin umr ham bir maromda o'tar, asta-sekin bu bog' qo'rquvi dildan chekinib borar edi.

* * *

Bog'ni uchinchi dafa ko'rganimda yosh anchaga borgan, soch-soqol oqargan edi. Uning bu galgi zuhurotidan g'alati bir hikmat tuydimki, bu hikmatning tubiga hali-hali yetolmayman.

Axir, umr... umr o'tib bormoqda edi.

Osmonga bulut chiqsa suyaklarim simillab og'riydi. Ko'zim yoshlanadi. Ko'pincha darvozam oldidagi supada quyoshda isinib o'tiraman. Oltin kuz oftobi vujudimga xush yoqadi. Qalbim ham kuz suvlari kabi tiniq, sokin...

Bu safar ham supaga chiqayotgan edim, pastak devordan qo'shnimning tomorqasiga ko'zim tushib qoldi. Qo'shnim bu yil tomorqasiga beda ekibdi.

Bedazorning adog'ida esa yana o'sha manzara.

Bu safar eshikdagi darbonning ham sochlariga oq oralagan edi. Bog' ichi kuz edi, erta kuz. Kuzning bunaqa go'zalligini hech qachon ko'rmaganman. Darvoza qarshisidagi daraxtdan oltin yaproqlar mungli bir jarang bilan bandidan uzilib, yerga sollana-sollana qo'nar edilar. Uzilib tushayotganlari sonsiz-sanoqsiz edi, yerning beti ko'z yetguniga qadar yaproqlar bilan qoplangan edi.

Axir har bir yaproqda bir ism yozilgan emasmi?

Bu safar oyog'im ostiga kelib tushgan yaproqda do'stimning ismi yozilgan edi. Bizlar tengdosh edik, bolalikdan birga o'ynab katta bo'lgan edik. Bir vaqtda uylangan edik, ko'p jihatdan taqdirimiz ham bir-birimiznikiga o'xshab ketar edi.

* * *

Bu saodat bog'ini to'rtinchi dafa ko'rganimda...

Bedazor. Sal narida ikkita bolakay ariqda non oqizishyapti. Shu ikki bolakayga qarab turibmanu, ko'z o'ngimdan bolaligim... otam... onam... qaynoq nonlar lip-lip o'tayotir... Ko'zdan esa milt-milt yosh oqayotir... Qandayin qaynoq, hovurli edi u nonlar. Onaginamning bag'riday taftli edi-ya... Qanday edim-a... Qanday edik-a, birodarlar...

Qarab turibmanu, hech nari ketolmayman. Bolakaylarning biri meni ko'rib qoldi. Bu boboy nega yig'layapti, deb hayron bo'lgandek ko'zlarini pирpiratib qarab turdi-da:

- Nimaga yig'layapsiz, buva? — deb so'radi.

Voh bolam-a! Nega yig'lamayin, ko'nglimdan o'tganini qanday qilib aytmayin? Axir men ham bir mahallar onam yopgan nonlarni sizlar kabi ariqda oqizib yer edim... Evoh, o'zim ham shu ariqdagi nonday oqdim-ketdim-ku!!!

Shuurimda o'sha - bolaligim, bizlarga qarab yigiagan Xolmuhammad buvaning qiyofasi... tilimda esa o'sha javob... dilimda esa bu g'alati charxpalakning haybatidan qo'rquv...

Bolakay uzatgan nonni oldimu, hech o'zimni to'xtatolmayman. Ko'zimdan tinmay yosh oqadi, umrimning nurli va armonli lahzalari lip-lip o'tadi.

Anashunda...

Ana shunda... men u bog'ni yana ko'rdim. Eshikoldidagi darbon ham men kabi qartayibdi. Asosiga suyanib, horg'in termulib turipti. Bog'ning qopqalari lang ochiq. Ichkarida esa o'sha — shoxlari

bulutlar orasida ko'zga ko'rinmay ketgan bahaybat daraxt. Shoxlardan hanuz yaproqlar uzilib tushayotirlar...

Ajabo, bu safar uzilib tushadigan yaproqda kimning ismi yozilgan ekan? Mening ismimmi?

Darbon ikkimiz bir-birimizga uzoq termilib qoldik. Nihoyat, u hassasiga tayangan ko'yi, horg'in ovozda:

- Endi kira qol, yetar... - dedi.

Ortinga qaradim. Ammo hech narsani ko'rmadim — yosh pardasi ko'zlarimni to'sib qo'ygan edi. Qadam qo'yarkanman, kaftimda bir narsaning taftli haroratini his qildim. Qaradim — boyagina bedazordagi rahmdil bolakay qoimiga tutqazgan, suvga bo'kkan bo'lsa-da, taftini yo'qotmagan bir burda non...

Ikkinchi hikoya: "AVLIYO"

Yog'ib o'tgan yomg'ir ortidan esgan shamol bulturgi xazonlarni uchirib olib kelib, loyga qorishtirgan edi. Bu shamol kecha kechqurun tingan, endi esa Avliyoota tog'ining cho'qqilari tomondan sovuq shabada esayotgandi. U odamning etini junjiktirsa-da, biroq qaydadir muzlagan toshlarni yorib chiqqan boychechak iforini olib kelib dimoqqa tutar, kishining ko'ngliga toza hislarni solar edi.

Tog' yoiidan ketayotgan, sochlariga oq oralagan kishining ismi Abdulqodir edi. Oltmish uchga kirgan bu odam Avliyoota g'oridagi avliyoning yoniga borayotgan edi.

Avliyo salkam yuz yildan buyon shu g'orda yashar edi. Uning yoniga ziyoratga kelganlar Avliyo ota kulbasining yozda salqin, qishda iliq bo'lishini aytib, buni avliyoning zoti muborakligiga, komil va xudoning suygan bandasi ekanligiga yo'yar edilar. Qishda bu yer yalang bo'lganligi uchun aksariyat izg'irin shamol hushtak chalib, sovuqda muz qotgan oppoq, toza qor zarralarini uchirib, kulba devori hamda archalarning tagiga uyib o'ynar edi.

Qishda odamlar Avliyo otaning yoniga deyarli bormas edilar. Yo'l xatarli, sovuq, muzlagan edi. Qahratonda Avliyo ota kuzda o'rib olgan bug'doyidan un qilib, xamir qorib, non yopadi, shu yoi bilan tirikchilik qiladi, der edilar.

Avliyo otaning qo'ylari ham bor bo'lib, bu qo'ylarda-da bir hikmat borligi ayon: ularga kasallik hech yaqin yo'lamasdi, har yili bexato egiz tug'ardi, o'tlab archazorlar orasiga kirib ketsayam bironta yirtqich daf qilmas edi. Har sovliq bir ko'za to'la serqaymoq sut berar edi - buyam xudoning suygan bandasiga ko'rsatgan bir marhamati ekaniga barcha ishonar edi.

Avliyo ota salkam yuz yildan beri bu g'orda ibodat bilan mashg'ul edi. Qalbida zarracha dunyoviy g'ubor yo'q edi - oynaday toza va tiniq, nurafshon edi. Tevarak-atrofdagi qishloqlar o'ramida jami yuz ming kishi yashasa-da, ammo hech biri Aviiyo otachalik bo'lolmagandilar - ularning orasida ibodat yo'luga kirganlari qancha, doimo haq xizmatida bo'laman, deganlari qancha? Biroq banning dilini dunyoning qandaydir bir tashvishi xira torttirgandiki, iymon nurining bor bo'yicha akslanishiga aynan shu gardlar monelik qilayotgan bo'lsa ne ajab?

Kishilar boshlariga bir tashvish tushganida, asosan xastalikka yo'liqqanlarida Aviiyo ota qoshiga kelar edilar. Otaning duosi bilan xastalik chekinar edi. Shu mahalda balki ko'pchilik haqiqiy ibodat yoiidagi bu odamning yashash tarzidagi, ibodatidagi ulug'vorlik va soddalik hikmatini his etib, bundan buyog'iga oxiratni ham o'ylashni diliga tuga, men ham endi ibodat bilan mashg'ul bo'laman, Xudoning aytgan yo'rig'idan chiqmayman, deb ko'z yoshlari ila niyat qilsa ham ehtimol. Ammo ro'zg'or degan yov naqadar qudratli! Naqadar ulug' shaxslarni, balki yanada taqvodorroq bo'lishi mumkin bo'lgan, balki ulug' lashkarboshilar, olimlarni sindirmagan u! Odamlar uylariga qaytib, yana o'zlari bilan o'zlari ovora bo'lib ketardilar: bola-chaqa, tirikchilik tashvishlari yana o'z domiga tortib ketar edi...

Faqat, Aviiyo otagina e'tiqodda sobit edi. Faqat Aviiyo otagina ilohiy muboraklikka muyassar bo'la olgan edi!

Yoshi oltmish uchga qarab ketgan Abdulqodir aka ana shu Aviiyo otaning qoshiga bormoqda edi. Bu bejiz emasdi — uch-to'rt kun avval u vahimali bir tush ko'rgan, bu tushni u yorug' dunyodan ketishning ishorati deb anglagan edi. Boz ustiga, yillar davomida orttirgan xastaliklari ham bot-bot xuruj qilayotgandi. Ammo Abdulqodir aka Aviiyo otadan xastaliklariga shifo so'ramoqchi emas edi. Zotan, tuzalmas xastalik - keksalik allaqachon yetib kelgach, sog' a'zoyi badanga ne hojat? Kiyilavergani sayin kiyim ham eskiradi. Vujud deb atalgan bu libos ham kun kelib juldurlashgach, albatta yechib otiladi.

Aviiyo ota yoniga asosan keksa odamlar ko'proq kelar edilar. Bular turli-tuman nafsoniy ishlar bilan imonlarini xiralashtirgan, umrlarini zoye ketkazgan kishilar bo'lib, mana endi qachondir kimgadir nohaq aytilgan so'zning jazosidan, bironing haqining gunohidan qo'rqib, Aviiyo otaning xudodan bu gunohlarni afv etishini so'rab duo etishini iltimos qilish uchun kelardilar. Biroq, ehtimolki, ziyoratdan so'ng ham ularning qalblari tinchlanmas edi - zotan, adolatli ajr yaqinlashayotganini ruhlari sezib, titrab-qaqshar, bir imdod, bir ilinj istagida hayotda so'nggi kunlarini yashayotgan egasini har tarafga yo'llar edi!

Ammo Aviiyo otaning qoshiga borayotgan oltmish uch yoshli bu odamning istagi sodir etgan gunohlarining mag'firati ham emas edi.

Hozir tevarakdagi har bir toshga, har bir xarsangga boqarkan, uning ko'zlaridan yosh oqar edi. U yig'lar edi! Bu yo'llardan ko'p yillar avval bobosi bilan o'tgan, o'sha mahallar u yosh bir bolakay edi. Tevarakka boqarkan, bu yo'l umr yo'lga aylangandek, umr yo'lini qayta bosib o'tayotgandek edi.

Huv anavi, pastda qolib ketgan qishloq chekkasidagi tog'teraklar ostidagi buloq yonida u o'n sakkiz yoshida sevgilisini har oqshom hayajonlanib kutgan edi. Qiz qurmag'ur ham shumgina edi — shorn mahalidagina suvga chiqar edi. Uch-to'rt daqiqalik visol edi bu. Abdulqodirning qishlog'i bu yerdan uch chaqirim uzoqda edi, ammo qurmag'ur qizginaning ko'ylagiga taqilgan qalampirmunchoq isidan boshi aylanib, zumda uyiga yetib kelganini ham sezmay qolardi u. Keyin esa hovlidagi so'riga chalqancha yotib olib, yulduzlarga termulganicha shirin o'ylar surardi. Nazdida, hatto gullagan jiyda ham qalampirmunchoq isini taratayotganday tuyular edi.

Biroq, yo alhazar, ismi nima edi u ilk muhabbat sanamining?!

Naqadar uzoq o'tmish... Biroq qirq besh yil olisdan-da hanuz o'sha tanish bo'y anqiyotganday...

Huv uzoqdagi toshdan esa, Abdulqodir qiz ko'rgan kuni, suruvdagi qora qo'chqorni tutaman deb yiqilib, oyog'ini sindirgan, ammo otalik shavqi bilan naq bir chaqirimgacha sudralib borgan edi — keyin uni odamlar ko'rib qolib, olib ketishgandi. O'shanda sevgidan-da ulug'roq, najibroq va yuksakroq tuyg'u — otalik tuyg'usi Abdulqodirning ko'ksini to'ldirgan edi.

O'sha vaqtlar, bir-ikki oy yuragi sanchib og'riganida, qizchasini bag'riga olib, shundoqqina qalbiga bosar edi - ne ajabki, quchog'idagi murg'ak, farishtamonand, ishonuvchan va pok vujudning haroratidan yurakdagi sanchiq ham bosilganday bo'lar edi.

Xotiralar... xotiralar shamol kabi yopirilar, uzoq-uzoqlardan, yillarning muzlagan qatlamlari orasidan boychechak ifori kabi ufurayotgan yoqimli va armonli kechinmalaming yodini olib kelib, shuuriga taqar edi...

Agar shu topda yonida bir qadrdoni bo'lganida, balki Abdulqodir uni quchoqlab, yelkasiga boshini qo'yib: "Voh, birodar, umr o'tib ketipti-ku!" - deyayig'lagan bo'larmidi? Ammo hozir u Avliyo ota qoshiga yolg'iz ketib bormoqda edi, shunga qaramay, ko'zidan oqqan yoshni bahoriy chechak iforini taratgan shabada siypalab-quritib, go'yo bu odamni yupatar edi. Go'yo der ediki: " Men qadimdan beri bu ko'hna olam uzra esib o'ynayman. Sulaymon payg'ambarning suyaklaridan bino bo'lgan qumlarni atrofga sochaman, Odam Ato bilan Momo Havo yer yuzida ilk bir-birlarini topgan joyga olib borib sepaman... Olamga sening kabi qancha odamlar kelib-ketmadilar. Bari o'zining orzu-niyatlari, tashvishlari, quvonchlari bilan yashab o'tdi-ketdi... Tangrining o'zi peshanangga tug'ilib-qartayish yozug'ini yozganidan keyin kimga shikoyat etasanu, bu taqdirdan qutulib qayga bora olasan..."

* * *

Abdulqodir aka Avliyo otaning ziyoratiga bir mahallar, bolaligida bobosi bilan kelgan edi. Ichkariga kirganlarida, Avliyo darcha oldida, bo'yrada chordana qurib o'tirar, oldida katta bir kitob ochiq turar edi.

O'shanda... bobosi Avliyoning qarshisiga o'tirib, yoniga Abdulqodirni chaqirdi. Abdulqodir bobosining Avliyo ota bilan nimalami gaplashganini eslay olmaydi.

Ammo, qolganlari yodida.

Bobosi Abdulqodirning yelkasidan tutib, titragan va bo'g'iq tovushda:

— Pirim, shu bolamning haqqiga ham bir duo qiling! — deb o'tindi.

Avliyo ota Abdulqodirga kulimsirab qaragan edi, tegra muloyim bir yog'duga to'lgandek bo'ldi. Abdulqodir beixtiyor o'rnidan turib, Avliyo otaning yoniga bordi. Avliyo ota kaftini Abdulqodirning boshiga qo'ydi-da:

— O'g'lim, ko'zlaringizni yumib-oching, — dedi.

Abdulqodir ko'zlarini yumib-ochib, o'zini qadimiy va naqshli bir eshik oldida ko'rdi.

— Eshikni ochib, ichkariga kiring, o'giim, — qayerdandir Avliyo otaning dalda beruvchi ovozi keldi.

Abdulqodir eshikni itargan edi, u osongina ochilib ketdi. Bolakay ichkariga qadam bosdi va o'zini bir bog'da ko'rdi.

Ne bog'ki, go'zalligiga va farovonligiga ta'rif yo'q edi. Bunaqa go'zal daraxtlami, qushlarni Abdulqodir hech yerda ko'rmagan edi. Bog'ning har yer-har yerida odamlar ham ko'zga tashlanar, ular nur bilan o'ralgan edilar. Nariroqda esa havoda hilpiragancha parilar uchib yurardilar.

... Ko'zlarini ochganida, u yana Avliyo otaning nuroniy chehrasini ko'rdi. Avliyo ota duoga qo'llarini ochib turar, bobosi esa "pirim, pirim" deya yig'lar edi.

- Nevarangiz hozir jannatning Bog'i Eramini ko'rdi, — dedi shunda Avliyo ota...

Keyinchalikjuda ko'p marotaba bobosi Abdulqodirdan u bog'da nimalami ko'rganini so'radi. Ammo Abdulqodir bog'da ko'rganlarini bayon qilib bera olmas edi. Bobosi odamlarga "Mening nevaram jannati", deya gapirib yurdi. Bir safar hatto: "O'sha bog'dagi odamlar orasida meniham ko'rdingizmi, o'g'lim?" — deb so'radi. Abdulqodir ko'rmaganini aytgach esa, xomushlanib qoldi. Shu kuni kechasi esa bolakay g'alati ovozdan uyg'onib ketib, bobosining joynamoz ustida muk tushganicha: "Jannatingdan mahrum etmagin, parvardigor", — deya yum-yum yig'layotganini ko'rdi.

Bobosi biryildan so'ngjonini Haqqa topshirdi. Xasta yotganida Abdulqodirni yoniga chaqirib, dedi:

— O'g'lim, xudoyimning marhamatidan aylanay, sizjannatisiz. Qochmay turing, men sizni tavof qilib olay, — deya, emaklab o'rnidan tushib, bolakayning oyoqlarini quchoqlashga urindi. Tabiiyki, Abdulqodir qochib ketdi. Choi esa: "Voh, xudojonim-a!" — deya nola qilganicha qolaverdi.

Bobosining nima uchun yigiaganini Abdulqodir keyin, esini tanigach tushundi. Ammo odamzod qiziq ekan: yigirma yoshingda o'ylagan narsangga qirq yoshingda boshqacha qararkansan.

Bobosi, uning ortidan ota-onasi ham yo'qlikka qarab ketdilar. Ota-onasidan ayrilganida, Abdulqodir o'zini yorug' olamda tanho qolib ketganday his qilgan edi. Ammo hikmatni ko'ringki, bunaqa paytlarda odamga farzand tayanch bo'lar ekan. Ota-ona mehri o'mini farzand mehri egalladi.

Keyinchalik esa bularning bari unut bo'ldi. Zamonlar almashdi. Boshdan harxil kunlar kechdi. Goho qiynaldilar, goho sevindilar. Ammo Abdulqodir halol yashadi, birovning haqini yemadi, o'zganing dilini og'ritmadi. Kuch-quvvatga to'lganida, bolaligida kechgan o'sha voqeani eslab kulgisi qistagan paytlar ham bo'ldi. Vaqtida ulfatchilik ham qildi, ammo bular har bir odamning hayotida bo'ladigan narsalar — muhimi, u halol yashadi.

Bolalikdagi narsalar yodda baribir qolaverar ekanmi, o'shanda ko'rgani bog' uch-to'rt marta tushiga kirdi. Har safar to'rt tarafi qorong'ilik bo'lgan tushunarsiz bir makon ichida, yashil nur og'ushida tovlanib ko'rinaverdi. Bog' tarafga ip kabi ingichkava yorug' nur tolasini bir yo'l monand cho'zilib ketgan edi.

Biroq odamzod qanaqangi tushlarni ko'rmaydi deysiz? Bir kuni Abdulqodir bozorda bir odamning: "Qizim tush ko'riпти, men boshimdan-oyog'imgacha axlatga bulg'angan emishman. Xudo xohlasa,

bundan buyog'iga ishim yurishib, boyib ketsam ajabmas", - deb gapirayotganini ko'rgan edi. Ammo Abdulqodir aka o'z tushining rahmoniy tush ekanligiga ishonar, kunlar o'tib, yoshi ulg'ayib borgani sayin o'sha jannat bog'i qalbining tub-tubida xuddi tushidagi singari jilvalanib, nihiga orom baxsh etar va: "Balki xudoyim mengajannatini nasib etar?" - degan ilinj goho ishonchga ham aylanar edi.

Kecha esa Abdulqodir bobo o'zining ko'rgan tushidan rostakamiga qo'rqib ketdi.

Qop-qorong'i bir joy emish. Bu qorong'ilikning na ostiyu na usti, na chapi, na o'ngi bor emish. Shu qorong'ilik ichra u o'zining yuzini ko'rib turgan emish. Yuzi nimagadir tishlangan, tish izlaridan qon oqarmish. Ortida bir quturgan tuya turganmish, u og'zidan ko'pigi oqqancha, hadeb Abdulqodirning yuzini tishlar emish...

Vaqt shomga yaqinlashib qolgan, Abdulqodir bobo ana shu tushidan vahimaga tushib, Avliyo otaning yoniga bormoqda edi. Maqsadi - Avliyo otadan yana bir bor o'zining boradigan manzilini ko'rsatishini so'rash edi. Yoshi oltmishdan oshganidan so'ng, u bot-bot shu haqda o'ylaydigan bo'ldi. Chunki tengdosh birodarlar ham birin-ketin yo'qlik sari ketmoqda edilar. Nima qilganida ham, navbat yaqin, fursat oz qolgan edi. Ammo Abdulqodir boboning ko'ngliga bir narsa — yoshligidagi Avliyo boboning karomatiyu keyinchalik ko'rgan tushlari doimo taskin berar edi. Shunday bo'lsa-da, safar vaqti yaqinlashayotganini idrok etgan ruhi nima uchundir vahimaga tushayotgan edi. Balki... balki bilib-bilmay aytilgan bir so'z... bir nigoh... bir harakat uni abadiy halokat sari yetaklab ketsa-chi?

Fursat boy berildi, endi ortga qaytib boiarmidi? Oltmish uch yillik umr ham xuddi bir lahzaday - yorug', shitob bilan kechgan bir lahzaday o'tdi-ketdi.

Ana shuning uchun ham Avliyo otaning qoshiga borayotgan bu odam, yonida bir do'stu qadrdoni boiganida: "Voh, do'sti aziz, umr o'tib ketipti-ku", — deya o'ksinib-o'ksinib yig'lagan bo'lur edi. Ammo aziz do'stlarning bir qismi hozir dunyoda yo'q, qolganlari ham yonida emas, faqat, bahor chechagining bilinar-bilinmas isini dimoqqa tutganicha shabada esar, u sharq tomondan qoramtir bulutlarni tog' boshiga haydab olib kelar edi.

* * *

Abdulqodir bobo Avliyo ota yoniga yetib kelganida shorn qo'ngan edi. Archazorda avliyoning qo'ylari bulturgi xazonlarni titib o'tlab yurar edilar. Shamol qishda qor zarralariga qo'shib xazonlarni ham archalar ostiga uygan ekan, hozir bular qorayib ko'rinar, kuzning namchil isini taratar edi. Kech bo'lgani uchunmi, ziyoratchilar yo'q edi.

Abdulqodir bobo yo'talib olib, bir oz hayajonlanib, kulba eshigini ochdi va bo'g'iq ovoz bilan chaqirdi:

- Avliyo ota?!

Javob bo'lmagach, u ichkariga qadam bosdi va Avliyo otani ko'rди.

Avliyo hanuz darcha yonida, bo'yrada o'tirar, oldida hanuz ochiq kitob turar edi. Kulba havosi yoqimli, iliq, qizig'i shundaki, bu yerdan ham boychechak isi anqirdi. Abdulqodir bobo salom berdi. Avliyo alik olganida, Abdulqodir bobo uning ham juda keksayganini, vujudi parday bo'lib qolganini, nigohining yanada tiniqlashganini ko'rди. Go'yo Avliyoning tegrasini qurshab turgan nur erta-indin bir hukmi ilohiy ila bu hafif vujudni ko'klarga uchirib olib ketadiganday ko'rinar edi.

Abdulqodir bobo bo'yraga tiz cho'kdi-da, ziyoratdan maqsadini bayon qildi. Bolaligida bu yerga kelganini, Avliyo ota uning boshiga muborak qo'llarini qo'yganini, jannati oliyni ko'rsatganini aytdi. Keyin ikkilana-ikkilana so'radiki, ko'p qatori, qo'ldan kelganicha umr kechirdim, ajabo, u makon rostdan ham menga nasib qilarmikin?..

Avliyo ota jim, balki yanada chuqurroq o'yga cho'mgan edi. Bu sukunatda Abdulqodir bobo bir narsaning gurs-gurs etib urayotganini eshitdi. Bu — uning oltmish uch yil davomida sadoqat bilan xizmat qilgan keksa yuragi edi.

Nihoyat, Avliyo "Yaqinroq keling, o'g'lim", degach, bobo entikib, zoti muborakning yoniga yaqinlashdi. Avliyo uning boshiga qo'llarini qo'ydi.

- Ko'zingizni yumib-oching, o'g'lim!

Abdulqodir bobo dilida: "Yo xudo, marhamatingni ayama!" - deya iltijo qilganicha ko'zlarini yumib-ochdi.

Alhazar, u yana o'zini o'sha eshik yonida ko'rdi. Bu yerdan ham yuragining gursillab urishi eshitilib turar edi. Uzoq-uzoqlardan:

- Eshikni oching, o'g'lim! - degan tanish ovoz keldi.

Abdulqodir bobo titrayotgan qo'llari bilan eshik tavaqasini ohista itardi.

Eshik ochildi...

Ammo, yo alhazar, ichkari... qahraton qish edi! Shamol qor zarralarini uchirib o'ynar edi. Bargsiz daraxtlar qop-qora, yalang'och shoxlarini tund samoga cho'zgan edilar. Har taraf muz, jahannamiy sovuq chor tarafni yax kabi qotirgan edi. Qor uzra bir qabr ko'rinar, qabr tuproqlari ham muzlagan - tosh qotgan edi.

Faqat shugina! Qish... Sovuq... Izg'irinda yolg'iz bir qabr!.. Boshqa hech nima yo'q edi.

* * *

Avliyo ota ro'parasidagi ezilib-bukchayib qolgan bandaga achinib qaraganida, xayolidan kechgan fikrlar nigohida nurlanib ketdi.

Shu tariqa, ikki qariya bir-birlarining qarshisida jim qoldilar. Ikkisi ham bir-birlariga so'z qotmas edilar.

Zotan, so'z qotishga hojat ham yo'q edi: faqat kech kuz shamoligina kulba eshigiga guvillab o'zini urib o'ynar, bu ikki kishini go'yo uzoq-uzoqlarga - balki Odam Ato bilan Momo Havo yer yuzida ilk bor topishgan joylariga olib ketmoqchiday epkin urar, biroq, endi u boychechak iforini taratmas edi...

Uchinchi hikoya: "BOG'I ERAM"

Qishlog'imiz adog'ida ulkan bir bog' bor. Bog'ning naryog'i esa qabriston. Bog'bonlik ham, qabristonning shayxligi ham Yunus buvaning zimmasida. Keksalaraytadilarki, Yunus buvani bolaligida daryoda katta bir baliq yutib yuborgan ekan. O'sha atrofdan yurgan kishilar ko'rib qolishib, baliqni tutib, qornini yorib, uni qutqarib olishgan ekan. Yunus buvaning yuzida tish izlariga o'xshagan chandiqlari bor edi, buni ko'rib bizlar uni rostdan ham baliq yutib yuborganiga ishonar edik.

Qishlog'imizda kimdir olamdan o'tsa, uni lahadga qo'rganlaridan so'ng, qabr boshiga albatta bir daraxt ko'chati o'tqazish odati bor edi. Yunus buva meni k o'pincha boqqa olib kirardi, keyin har bir daraxtni ko'rsatib, izohlardiki: "Mana bu qo'shning Mamadali buvangning o'rigi, o'g'lim. Qara, qanday katta bo'lgan. Sal nariroqdagisi esa Zulfi kampirning behisi... Anovi qiyshayib o'sgani esa Mamajon buvangning olmasi..."

Bobomning, Zulfi kampirning, Mirjon buvaning, Lazzat xolaning daraxtlari... Ular shu qadar ko'p meva qilgan ediki, qarab ko'z to'ymasdi, shoxlari egilib-sinib yotardi.

Bog'ning kiraverishida, chap tomonda mitti navnihollar, xuddi egalari kabi, sal shabadada ham qaltirabgina turar edilar. Yunus buvam der ediki, "Mana bu nihol - Asror muallimning suvga cho'kib o'lgan o'n ikki yashar qizchasining niholi... Bunisi esa Sadir so'fining norasida nevarasiniki..."

Bog' ichkarisiga qarab ketilgani sayin daraxtlar ham qarib boraredi, men o'zim ko'rmaganim insonlarning daraxtlarini ko'rar edim — Toshbuvi enamning, Ismoil bobomning, Ziyo buvamning daraxtlari... Menga har bir daraxt bir odamning hayotidan hikoya qilar edi, g'unchaligida xazon bo'lganlarning navnihollari sohiblarining orzularidan so'ylab, meni qon-qon yig'latar edi. Bog' ichkarisiga qarab ketganim sayin xuddi moziyga qarab ketayotganday tuyular edi. Nazarimda, bog'ning naryog'iga Yunus buva ham kirolmagan edi, naryog'ida juda qadimiy chinorlar, sadalar, yong'oqlar changalzor kabi shovullab yotar edi.

Nazarimda, bir jur'at qilsamu, bog' ichkarisiga qarab yo'lga chiqsam, uning adog'ida Odam Ato

bilan Momo Havoga o'z yaprog'idan bergan anjirni-da ko'radigandek edim.

Bulaming bari mening qoshimda tilga kirar, o'z o'tmishidan, quvonchlaridan, armonlaridan hikoyatlar so'ylagudek bo'laredi.

Rahmatlik Yunus buvam der ediki: "Toy bolam, men o'lganimda sen katta yigit bo'lasan. O'shanda bolalaring bilan kelib meni ziyorat qilinglar, o'sha daraxtni ko'rganda meni ko'rganday bo'lasizlar, xo'pmi, o'g'lim..." Men "Xo'p, bobojon", der edim. Yunus buvam mening javobimdan yosh boladay sevinib ketar edi, belbog'ining qatidan popukqand olib tutar edi.

Yettinchi sinfda ekanimda, erta bahorda bobom vafot qildilar. Shunda men keyinchalik o'zim anglab yetgan haqiqatning tamali desa bo'ladigan bir voqeaning guvohi bo'ldim.

Bobom yotgan tobutni ko'tarib, qabristonga ketdik. Bobomni tuproqqa topshirdik. Ertasiga dadam uyimizda o'sib turgan o'riklardan birini ko'chirdi, mashinaga o'tirib, bobomning qabriga bordik. Dadam chuqur qazdi, ko'chatni ekdik, men paqirchada suv opkelib quydim. Bu ko'chat bahorda gulladi, tutib ketdi, men unga o'zimcha "Bobomning o'rigi" deb nom berdim.

Kunlar o'tdi.

Voyaga yetdim, tuyg'ularim o'zgardi. Qishloq ko'zimga torlik qilib qoldi. Muhabbat sabolari ko'nglimni jimirlatib esdi. Talaba bo'ldim, uzoq va begona shaharlar sari talpindim.

Men o'tqazgan daraxtlar ulg'aydi. Men ko'rgan daraxtlar qartaydi.

Talabaligimning so'nggi yillarida Yunus buvaning yoniga bordim. Yunus buva ham qarigan, yuzi, qo'llari, gavdasi bir tutam bo'lib qolgan, qoshlari o'sib ketgan edi. Ko'rdimu, yuragim biruvishdi.

Yunus buva meni yana boqqa olib kirdi.

"Qara, bolam, — dedi. — Bahorda Muhammadamin buvang olamdan o'tdi. Mana, bolalari ko'chat ekishibdi".

Nariroqqa bordik.

"Bu Mirjon buvangning gilosi, — dedi Yunus buva. — O'tganiga besh yil bo'ldi. Ramazon edi".

Yanayam ichkariroqqa kirdik.

Bobomning o'rigi-ku!

Enamning noki.

Xoljo'ra buvamning olchasi...

Yunus buvaga yalt etib qaradim. Shuurimda bir nima yarq etib ochilib ketganday bo'ldi. Judayam ulkan bir qonuniyatni tushunib yetganday bo'ldim.

"Mana bu esa dadangning oyisining olmasi, — deb davom etdi Yunus buva. — Sen tug'ilgan yili vafot etgan edi rahmatlik. Bu yerlarga tez-tez kelib tur, esingdan chiqarib qo'yma..."

Men esa... Bolalik xotiralarim shuurimda bo'ron kabi o'ynar, chehralar, qiyofalar, aytilgan so'zlar, jilmayishlar, kimlarningdir qo'llarining aziz taftlari... bari-bari yuragimda mislsiz bir larza bunyod etar va ko'zlarimdan oqqan armonlarning, xotiralarning qaynoq tomchilari yuzimni kuydirar edi...

"Endi yetar, - dedi Yunus buva sokin ovozda. — Sen ozmi-ko'pmi kitob o'qib, uzoqqa ketding. Bilki, bu yerdayam aqliyu ilmi bilan dunyoni o'zgartirishga qodir odamlar bo'lgan. Ammo ketishmagan. Bilib qo'yki, sening vazifang — o'z oilangdan kimdir o'tsa, daraxt qadash. Yana bilki, o'g'lim, vaqti-soati kelib bu yerda sening ham o'z daraxting bo'lishi kerak..."

Yana aytdiki: "Bu bog'ning hikmatini endi anglagandirsan, o'g'lim? Sen bolaligingdan bilganing shu bog'ning qanday bunyod bo'lganini endi tushungandirsan?"

Yana umr degan shamolning girdoblari aqlu hushni shoshirib esdi, oylaru yillar zuv etib o'tdi.

Hozir men tug'ilib o'sgan yurtda ho'v o'sha — olis bolali-gimning nuroniy qariyalaridan hech kim qolmagan. (Ularni faqat farzandlarining yuz-ko'zlariyu qabristondagi daraxtlar eslatib turadi, xolos.)

O'sha mahallar navqiron va azamat bo'lgan kishilar endi keksayganlar. Endi ular o'sha mahaldagiday ko'chani to'ldirib yurmaydilar, qahqahalari olamni buzmaydi.

Ularning armonlari ham bo'lakcha. Masalan, Ro'zimat hoji bu yil yetmishni qoraladi. Bahorda xastalanib yotib qoldi. Bizlar u kishini ko'rgani kirdik. Gap aylanib, uning haj safarida vafot etgan do'sti Sobir hojiga borib taqaldi. Shunda Ro'zimat buvaning aytganlari mening shuurimda o'yilib qoldi:

- Ha-a, Sobir bopladi, - dedi u havas bilan. — Hammani dog'da qoldirib, o'sha yoqda omonatini topshirvoldi, bachchag'ar...

Kechagi bolakaylar, ya'ni bizlar bugun shu qishloqning oldi erkaklarimiz. Bugun ko'chalarni bizlar to'ldiramiz, bizning qahqahalarimiz olamni buzadi. Ortimizdan ulg'ayib kelayotgan bolakaylar bizlarga havas bilan qarab qoladilar...

Bizlar-chi, erta bir kun kelib, qay birimizga havas qilarkanmiz?

Qay birimizning daraxtimiz oldin gullarkan?..

Qishlog'imizning adog'idagi bog' hozir ham bor. U tobora kengayib borayotir.

Qishloq odamlari bu bog'ni ko'z qorachig'idek asrab-avaylaydilar.

Bu boqqa odamlar Bog'i Eram deb nom berganlar.

Bilamanki, bir kun kelib, mana shu bog'da mening ham o'z daraxtim bo'ladi. Uni mening pushtikamarimdan bo'lgan zuryodim — hozirda endigina biyron-biyron gapirishni o'rgangan o'g'lim qadaydi.

Bu ko'chatning tutib ketishidan, gullab meva berishidan hamda mevalaridan turli-tuman qushlarning, qurtu qumursqalarning bahramand bo'lishlaridan men ham umidvorman...

XOTIMA

Bolalik xuddi uzoqdagi bir saltanat singari ko'nglimizda jilvalanib-tovlanib yashaydi. U mitti bir olamga o'xshaydi - tegrasi Iskandar devori bilan o'ralgan, adolat va rostgo'ylik, halollik va soflik-soddadillik doimo ustun bo'lgan, yozlari qaynoq, qishlari iliq, fusunkor bir olam...

Eng ardoqli xotiralarimizni va kechinmalarimizni bizlar o'sha yerda saqlaymiz.

Bu yer xuddi tilsimlanganday — mening bolaligimning tilsimlari faqat mengagina ochiladi. Go'yo umrning dashtu sahrolari aro men tilsim qoyasiga yetib boraman, u yerdagi sofdil va sadoqatli dev "Isming nima?" deb so'raydi. Men o'z ismimni aytamgina ochiladi. U yerga mendan boshqa hech kimsa daxl eta olmaydi.

Bu yurtning qushlariyu hayvonlari odamzod tilida gapira oladi. Daraxtlar, toshlaru qumlar bo'lib o'tgan voqealardan shahodat beradilar.

Bu yerda oltin ninachilar parvoz qiladilar, Semurg' qush suhbatga mushtoq turadi. Sofdil devlar istagingizni bajarishga har doim shay.

Faqat bir narsa yetishmaydi u yerda. Shu saltanatning sohibi va qahramoni, ya'ni *sizu biz* yo'qmiz u yerda...

Bu dunyoda o'sha mahallar yosh va navqiron bo'lgan ota-onamizu bobo-momolarimiz yashaydilar. Hozirda keksalik yoshiga yetgan, qartaygan otalarimiz u yerda "hech kimdan qo'rq-maydigan, dunyodagi eng kuchli va engjasur" qiyofada gavdala-nadilar. Bir tutamgina bo'lib qolgan onamiz u yerda g'oyatda bag'rikeng, quyoshtaftli qiyofada qolgan.

Qay birini aytay? U yerda xastaliklar yo'q, u yerda yozg'irish, nafrat yo'q, yomonlik yo'q, qayg'u yo'q, g'am yo'q...

Aksincha, u yerda ma'sumona arazlashlar va shudringday tiniq orzular bor. Bu orzular hali ham ajoyib orzu daraxtlarining yaproqlarida xuddi shudringday tovlanib-akslanib turipti.

Afsonaviy shaharlar, jannatmakon go'shalar u yerda hamon bizlarni kutadi. Bolalik chog'larimizning sehrli bog'i bo'lgan Bog'i Eram ham shu saltanatda joylashgan.

Bog'i Eramning ichkarisiga kirib borarkansiz, xotiralar... xotiralar qayun bo'lib yopirilib keladi. Oyoq ostida to'dalashgan xazonlarning har bid bir inson kechmishini so'ylaydi. Bog' sokin, jimjit. Bitta yaproq uzilib tushsa ham eshitaladi.

Kishilarning olamdan o'tganini bildirib, yaproqlari to'kiladigan daraxt esga tushganida esa yurak uvishib ketadi...

Ajabo, deyman o'zimcha, *sizu bizning Bog'i Eramimiz* ham aslida shu emasmikin? Tumanlarga chulg'angan mislsiz tarixiyu bolaligimizdan beri shuurimizga naqsh bo'lib tushgan urfu odatlari bilan,

barcha siru sinoatlari va sal avval tilga olganimiz hikmat to'lug' bog'lari bilan, har biri bir tarixga guvoh qum zarralariyu son-sanoqsiz, mungli-hazin qo'shiqlari bilan... Olamda yurganlarga va olamdan o'tganlarga bo'lgan munosabatimiz bilan, ehtiromimiz bilan... Tuproq ustidagi va tuproq ostidagi barcha azizu qadrdonlarimiz bilan...

Bilmadim... Ammo, Bobil saltanati davrida bunyod etilgan va keyinchalik samoga ko'tarilib ketgan afsonaviy Bog'i Eramning aynan shu - bizning kechinmalarimizda, bizning ko'ngillarimizda, bizning tuprog'imizda nihon ekaniga ishongim keladi...

1999-2003

FAQAT HAYOT ABADIY

1

Inson hayoti haqida qancha ko'p o'ylasam, shuncha ishonamanki, u o'zining qisqagina umrida ko'p marta o'lib, tag'in tirilar ekan. Mana, hozir ham shunday: men karavotda yotibman-u, his etayapmanki, ketayapman. Holbuki menga pichoq urganlari yo'q, zaharlashgani ham yo'q, kasal ham emasman, sog'-salomatman. Men endi hayotning ma'nosi haqida o'zimga savol bermayman, shunchaki men undan sovudim. Tushundimki, yoshlikning aldamchi shu'lalari bilan jilovlangan orzularim - xayoliy ekan. Ajabo, eng so'ng qazo qiladigan umidlar endi yo'q. O'zing biron-bir narsani tushunmaydigan bu hayotdan nimani kutish mumkin? Ha, yigirma ikki yasharlik yigit uchun bu fikrlar juda og'ir. Biroq nima qilish kerak, qachonki shu qisqagina umring o'zanini o'ylab, qanchalar xatoga yo'l qo'yganingni anglab tursang? Vey, qancha yolg'onchilik, sotqinliklarni ko'rding; qancha orzularing bor edi...

2

Kecha bir taiiish qizni akamning tug'ilgan kuniga taklif qildim. O'tirishdan keyin uni uyiga kuzatib borayotganimda, uchta yigit - uning xushtorlari ekan shekilli — meni tutib urishdi. Esim og'ib qolibdi. Bir mahal hushimga kelganimda yigitlar ham, qiz ham yo'q edi.

Uyga kelib, azbaroyi qizdan xavotir olganim uchun qo'ng'iroq qildim. Qiz nima dedi deng? "Meni himoya qilolmading, shuning uchun ular bilan ketdim", dedi. Nachora, balki u haqdir. Kuchsizlar o'ladi, kuchlilar qoladi — "jungli qonuni" shunday bo'lsa kerak. Demak, men ojiz ekanman. Qolaversa, uchoviga bas kelolmasdim.

Hozir men ko'zgu oldida turib, basharamga qarayapman. Chap yuzim shishgan, o'ng ko'zimning tagi ko'm-ko'k, pastki labim yorilgan, xullas, endi "chiroylik" kina bo'lib qolibman.

Oyna oldidan jilib xonamga kirdim. Hech narsani o'qigim, o'ylagim kelmas edi.

Shunda o'zim sevgan rassomlarning uy devoridan joy olgan portretlariga qaray boshladim-u, fotosuratlar yopishtirilgan eski albomim esimga tushib ketdi. Uni shkafdan olib, divanga o'tirdim.

3

Birinchi betini ochdim, unga ikki yashar bolakayning surati yelimplangan. Bolakay do'mboqqina qo'lchalari bilan o'yinchoq ayiqchanning qo'lidan ushlab, beg'ubor ko'zlari bilan tikilib, jilmayib turibdi.

Bu - men, yigirma yil burungi men.

Albomning ikkinchi varag'ini ochaman. Biz tog'damiz: otam, onam va men.

O'shanda men olti yoshda edim.

Juda yaxshi eslayman: ilgari har yili biz bahorda shahardan tashqariga — toqqa chiqardik.

Avji bahor kezlari bo'lardi o'sha chog'lar: tog' bag'irlarida lolalar endi-endi ochila boshlagan, daraxtlarda ilk yaproqlar paydo bo'lgan, quyoshning yorqin nurlari ham sovuq qishning nafasi ko'tarilib ketganidan dalolat berardi. Bepoyon adirlarga qarab, shalolalar shovqinini eshitib, muzdek chashma suvlaridan simirib ham boychechakning nozik bo'yini hidlab, kishi beixtiyor xayolkash - romantik bo'lib qolganini sezmasdi.

Bizning oilamiz boshqalar qatori yilning xuddi shu faslida mana shunday tog' bag'riga kelardi. Dadam gulxan yoqar, men esam kalta-kulta cho'plarni yig'ib kelardim. Onam gul terardi. So'ngra birgalashib o'zimizga bir yegulik tayyorlar edik.

Yana shu narsa kechagidek esimda: etakda qolib ketgan vodiya bitta yam-yashil daraxt (nomi yodimda yo'q) o'sib turardi. O'tkinchilar uning butoqlariga turli tasmalar va latta-puttalarni bog'lab ketishardi. Daraxt mana shunday rango-rang lattalarga burkanib turardi.

Har gal o'sha daraxt yaqinidan o'tganimizda dadam mashinani to'xtatar, onam esa qo'limga

ro'molcha berib, "Borib bogiagin, nimaiki istaging bo'lsa, ro'yobga chiqadi", der edi.
Men esam bunga ishonib chopib ketardim.

4

Yana varaqlayman albomni. Mana bu - mening chin xolam. Termiz yaqinida yashaydi. U kishining uyiga birinchi marta borganim kechagidek esimda. Bunga bir necha yil bo'ldi.

O'shanda men birinchi marta somsaga sirka sepib yeyishlarini ko'rganman. Quduqdan suv tortib ichishlarini ham o'shanda ko'ruvdim. Uncha chuqurbo'lmagan quduqchanning tubida esa kichik-kichik baliqchalar suzib yurardi.

Ularning oilasi katta, dasturxon boshida ikki-uch soat bemalol o'tirishlarini ham shunda ko'rib hayron bo'lganman: xolam do'konda ishlar, xohlagan paytida borib ochar, ayrim narsalami uyida ham sotardi.

Qiziq, ular yashayotgan qishloqning oti - Chashma edi. "Nega bunday, buloq yo'q-ku", deb so'raganimda, "shunaqa buloq chiqsin deb qo'yishgan", dedilar.

Xullas, hayron qolsa boiadigan narsalar ko'p edi.

Oxirgi marta Chashmada to'rt oy muqaddam bo'ldim. Biroq men bu safarni sabrsizlik bilan kutgandim. Chunki dadamning yoshlikdan birga katta bo'lgan bitta do'sti katta bizneschi bo'lib ketgan, dadam mening tentirab yurganimni unga aytgach, u kishi: "Mayli, kelsin, firma ochib beraman. Magazini bo'ladi. Ish o'rgataman", deb va'da bergan ekan.

Bundan oldinroq — ayni yoz chillasida katta amakimning to'yiga — Termizga borganimda, to'yxonada yelib-yugurib xizmat qilayotgan bir qiz bilan tanishgan edim.

Uni xolam ham maqtagan, biz ikkovlonning choy-tovoq tashishimiz va o'zaro arzimagan gaplardan kulishimizni ko'rib: "Tohir, shu qizga uylansang yaxshi bo'lardi. Tuyog'imiz uzilmas edi. O'ylab ko'r. Bunday qizlar mehnatkash bo'ladi. Erning gapidan chiqmaydi", degan edi.

Bu taklif menga kutilmaganda ma'qul tushgan, qizning nimalarinidir Aborigen tog'amga o'xshatgan bo'lsam, uning qandaydir soddaligini o'zimga o'xshatgan edim.

Qolaversa, kirn bo'lishimdan qat'i nazar, uylanishim kerak-ku? Balki uylansam, hayotimda biron-bir burilish sodir bo'lar?.. Universitetning filologiyasigami, jurnalistikasigami - kirolmasam kirolmabman-da.

Bu meni adabiyotdan sovutadimi?

Qolaversa, hamma yozuvchilar ham shu fakultetlarni bitirishmagan.

To'g'ri, men juda unaqa "yozuvchi bo'laman", deya olmayman. Ammo hech bo'lmasa o'zim uchun yozib yurishim aniq: yozganingda xumordan chiqasan-da kishi, hatto ota-onangu do'stlaringdan sir tutgan dardu quvonchlarini ham qog'ozdan yashirmaysan.

Xullas, to'yning ertasi qizga hazil-hazil bilan yaqinda uylariga sovchi yuborishimni aytuvdim, kulibgina qo'ydi: u chindan ham sodda, bokira qiz edi.

Ana shuning uchun ham xolamning uyiga — Chashmaga borishni besabrlik bilan kutarkanman, xayolimda yana yorqin manzaralar chizila boshlagan edi: dadamning o'rtog'i yordam bersa, ishlarim yurishib ketsa, o'zim oyoqqa turib olsam, hayotim chindan ham o'zgaradi: o'sha qizga uylansam, uni yaxshi ko'rib qolishim ham mumkin... Biroq yo'l xarajatining qimmatligi mening oyog'imga kishan soldi.

Nihoyat, safarga o'tlanadigan kunim ham yetib keldi. Yuqorida aytgan rejalarim bilan qandaydir kuch-quvvatga to'lib, hatto shu borishdayoq birinchi qadamim — yangi mustaqil hayotga qo'ygan qadamimdek tuyulib, Termizga jo'nadim.

Poyezddan tushiboq, dadam yozib bergan adres bo'yicha bizneschi o'rtog'ining uyini izlab ketdim. Topdim. Devorlari pishiq g'ishtdan qurilgan, temir darvozasi og'zida ikkita ajinakuchuk yotardi. Meni ko'rib, "dushmanlik" bilan qarshi olishdi. Bir amallab hovli qo'ng'irog'ini bosdim.

Do'mboq, yoshgina-yu, sochi to'kilib ketgan yigit chiqib keldi. Yigitning qovog'i soliq edi.

"Falon kishining o'g'liman. Toshkentdan keldim", deb tanishtirdim o'zimni. U ham o'sha "piston"

kishining kichik o'g'li ekan. Chehrasi xiyol yorishdi-yu, lekin:

— Otamning mazasi yo'q, - dedi. — Do'xtirlar bировga ko'rsatmanglar deyishgan.

- Shunaqayam bo'lar ekan-da.

Yigit toshib turgan ekanmi, yo meni otam tufayli o'ziga yaqin oldimi, birdan:

- Do'xtirlar "beli garyachka" deyishdi, - dedi bidirlab. - Lekin otam ichmaydilar hisobi, juda oz ichadilar. Bir tabibni chaqirib qaratgan edik, o'sha... o'sha "o'tib ketadi, vosvos bo'пти", dedi. Ilgariyam bir marta shunday bo'luvdilar.

- Attang.

- Biz juda kambag'alchilikdan shu darajaga yetuvdik. Otamning dushmanlari ko'p. Bir-ikki yil oldin reketchilar xat yozib qo'rqitishdi. Otam ularga hech narsa bermadilar... Keyin, shu kasalni topdilar. Oldinlari uxlamay tong otqizar edilar. Keyin-keyin shunday bo'lib qoldilar...

- Tushundim.

5

Chashmada ham meni shumxabar kutib turgan ekan. Xolam g'amgin kulimsirab aytdi:

- Sening O... bilan gaplashib turganingni ko'rishgan ekan tanishlari. Qizning otasiga aytibdi. Otasi: "U bola Tashkanda yashayotgan bo'lsa, qizimni opqochib ketish ham qo'lidan keladi", debdi xotiniga...

- Keyin?

- Qizini erga berib yubordi. Qandaydir qarindoshiga... Sen xafa bo'lma, qiz topiladi. Yoshsan...

O.ning siniqqina jilmayishlari, soddaligi, harakatchanligi ko'z oldimga kelib, unga juda-juda achindim. So'ngra, shu holimda o'zim ham uni baxtiyor qilolmasligimga inonib, birdan xo'rligim keldi: "Yo, xudoyim, nima gunohim bor? — dedim ichimda. — Endigina ishlarim yurishay deganda, butun rejalarim karton uychadek buzilib ketdi. Endi uyga qaysi yuz bilan qaytib boraman?"

Toshkentga borgach, nima qilishimni ham tasavvur etolmasdim. Nimagaki, bu yoqqa jo'nagunimgacha bir tijorat do'konida yordamchi sotuvchi bo'lib ishlab turuvdim.

To'g'ri, ishim vaqtinchalik edi-yu, harqalay, uch-to'rt so'm maoshim bor edi.

Eng yomoni shulki, men bu yoqqa jo'nash oldidan "o'z ixtiyorim bilan" ishdan bo'shab, bir tanish omborchidan qarzga pul ko'taruvdim: ikki karra qilib qaytarmoqchi edim.

Endi nima bo'ladi?

6

Vagon mutasaddisi "qirq minutdan keyin" jo'nashimizni aytdi. Men chamadonimni qo'yish uchun vagonga, undan kupega kirdim. O'rta yashar bir ayol o'tirardi.

- Salom alaykum. Beshinchi joy shu yerdami? — dedim.

- Mana bu pastki polka bo'lsa kerak, — deb javob berdi xotin. Men o'rindiq qopqasini ko'tarib, yukimni qo'ydim. So'ng deraza pardasini chetga surdim.

Pastda odamlar qandaydir shoshqin quvonch bilan pirojni, vino va har xil saqichnamo shirinliklar xarid qilishar va vagonlarga qarab chopishar edi.

Men to'shakni yog'och o'rindiqqa yozdim-da, sekin cho'zilib yotdim. Ko'nglimga qil sig'masdi. Ko'zimni yumib yotarkanman, kupemizga tag'in kimdir kirganini sezdim. Kirgan kishi ayol tovushi bilan salom berdi. Anavi xotin o'z tashvishi bilan band ekanmi, alik olmadi.

"Baribirturib o'tirishim kerak. Hali yotishga vaqt bor. Buning ustiga, xotinlarning oldida cho'zilib yotish - noqulay", deb o'yladim-da, o'rnimdan turdim.

Ro'paramda bolali kelinchak turardi. Ko'rinishidan yigirma yoshlarda. Uning hayron qolarli darajadagi chiroyi meni lol etdi. Ko'zlari qop-qora va katta-katta. Lekin qovoqlari shishib ketgan, toza yig'lagan bo'lsa kerak. Egnida o'ta arzon kurtka, oyog'ida -tovonlari qiyshayib, rangi o'ngib ketgan etik. Yuzi ro'mol bilan o'ralgan.

Uning bolasi o'ziga juda o'xshardi; qizaloqning boshi ham qiyiqcha bilan o'ralgan, lo'ppi yonoqlari uni yana-da suyumli qilib ko'rsatardi.

Juvon bolasini bir qo'lida ko'targancha boshqa qo'li bilan eshik tutqichidan ushlab turar, aftidan, o'tirishga qo'rqar edi. Men darhol chetga surilib:

- Nega tik turibsiz? O'tiring, — dedim.
- Vey, siz ancha pul to'lagansiz, men bo'lsam - bebilet, — dedi. - Yaqinda tushaman, akajon.
- O'tirsangiz-chi.
- Bu yer sizning joyingiz axir?
- Nimabo'пти.

Nihoyat, u o'tirdi. Men tag'in chetroqqa - derazaga surilib, tashqarida - yiroqlarda qolib ketayotgan tog'larga tikila boshladim. Xayolimda esa alamli o'ylar: "Men hayotimda nima yomonlik, nima gunohlar qildimki, qismat meni munchalar azoblaydi? Nima uchun birovlariga barcha eshiklar ochiq, menga esa - yopiq?.. To'g'ri, otam amaldor emas, onamning ham qo'li ko'p joylarga yetmaydi... Biroq men tirikjonman-ku?"

Shunda Termiz ko'chalarida ko'rgan bir afishani esladim. Unda yosh xonanda kulib turardi. Holbuki, u bir vaqtlar bizning ansamblda nog'ora chalar, ovozi ham menikidan durust emas edi. Qolaversa, maktabda mening diplomatimni ko'tarib yurar, men bilgan inglizcha, italyancha qo'shiqlarni xirgoyi qilishimni, ya'ni o'rgatishimni so'ragani so'ragan edi.

Men o'shanda gitara chalish ham, qo'shiq aytish ham shunchaki havas, har bir kishiyam bilsa ziyon qilmaydigan bir sifat, deb bilardim.

Bugunga kelib u shaharma-shahar konsert qo'yib yuribdi. Men esamo'sha-o'sha...

Shunda xayolim bo'lindi. Nazarimda, kimdir menga gap qotgandekbo'ldi. Burildim. Bolali juvon menga tikilib turardi.

— Kechirasiz, bir nima dedingizmi?

— Ha, - dedi u g'aribona bir tusda. - Nimadandir xafa ko'rinasiz. To'g'ri, bu mening ishim emas-u...

— Yo'g'-e, sizga shunday tuyulgandir, — dedim.

— Ko'zlaringizdan ko'rinib turipti, og'ajon. Aytib bering, yengil tortasiz.

— E, yo'q, hech narsamas, - deb yana oynaga yuzlandim.

Yana olisdagi tog'larga qaray boshladim-u, bu ayolning eshik og'zida turib aytgan gapi yodimga tushdi: "Siz ancha pul to'lagansiz, men bo'lsam bebilet".

Demak, haqiqatan ham bu - biletsiz, buning ustiga, bolasidan bo'lak hech narsasi yo'q. Demak, poyezdning pattasi — buning uchun bir "dunyo pul".

Ey, buning eri yo'qmi?

— Kechirasiz, biletingiz bo'lmasa qanday chiqdingiz? Bizda biletsiz yuradiganlarni quyon deyishadi, — deb kuldim. Kuldimki, fikrimni tushunsin, xafa bo'lmasin deb.

U hazilni tushundi shekilli:

—Meni melisalar o'tkazvorishdi, - dedi.

—Melisalar-a?

— Ha, - uyalib kulimsiradi u. Keyin davom etdi, xo'jayin bilan hamisha obshi vagonda yurardik, kupelisiga birinchi marta tushishim... Bundan burun xo'jayin bilan Sariosiyoga qarindoshlarnikiga borib edik. Keyin yana poyezdga o'tirib qaytdik. Bilsangiz, erim ko'p ichadilar, buning ustiga bayram kelib qoldi. Xullas, poyezdga chiqqanlarida mast edilar. Biz provodnik bilan kelishib edik: pulini keyin o'ziga bermoqchi bo'ldik. Bor-yo'g'i sakson so'm pulimiz qolib edi, shu bilan amallab uyga yetib olardik... Erim bo'lsa, shu poyezddan aroq toptilar-da, yana icha boshladilar. Bekatga yetganda, biz tushdik, oyoqni yozish uchun. Xo'jayin shunaqayam mast edilarki, hech narsani bilmasdilar. Duch kelgan odamni o'pa boshladilar... Uydayam ichardilar, men ko'nikibketgan edim, ammo yoida munchalik bo'lmasdilar. O'zlari quruvchi. Men u kishining taksichi bo'lishini istardim: shunda kamroq icharmidilar...

—O'zlari necha yoshda? — deb so'radim.

—O'ttiz sakkizda.

—Sizga zo'rg'a yigirma yosh berish mumkin.

— O'n sakkizdaman, — deb kuldi u. Keyin yana sukut tortib qoldi. - Termizda melisalar opqolishdi u kishini. Qancha yalindim-yolvordim, yig'ladim — qo'yvorishmadi. Termizda men hech kimni tanimayman. Sherobodgacha yarim soatlik yo'l bor... Shunday. Melisalar meni ichkariga chaqirishdi... — U chuqur xo'rsinib oldi-da, yana davom etdi: — Erimning kissalaridan bir so'm ham chiqmadi. Men bo'lsam uyga yetib olishim kerak. Avtobus bilan... O'zimda pul yo'q, hech yerda ishlamayman. Bironta oshxonaga idish yuvadigan bo'libmi, yer supuradigan bo'libmi ishga kiradigan bo'ldim. Lekin meni ishga olishmadi. Yosh bolam bor.

— Qarindoshlar bormi?

—Ha, biz bir ota-onadan sakkiz farzandmiz. Lekin juda kambag'almiz. Shuning uchun biz — besh qizni yoshligimizdan erga uzatishdi. Akalarim uylanib chiqib ketishgan, ularni ko'rmaganimga biryildan oshdi. Opam oldinlari uyimizga tez-tez kelib turardi. Keyingi kelishida butun taqinchoqlarim yo'qoldi. Bitta uzuk va bitta sirg'a — bular rahmatli onamdan yodgorlik edi. Opam ketganidan keyin bu narsalarning yo'qolgani malum bo'ldi. Keyin men uning uyiga borib edim, u meni haydab yubordi. Shundan keyin aloqamiz uzilib ketdi. Battar yashaging kelmay qoladi. Lekin mana shu qizchamni deb...

—Rostini aytsam, nima deyishgayam hayronman, — dedim. — Qarang, to'qqiz bo'layapti. O'n minutdan keyin Sherobod... Vokzalga yaqin tursangiz kerak?

—O, yo'q. Biz Sherobodning o'zida turamiz. Yana Gagarinda. Ungacha o'n kilometr bor...

—Menimcha, hozir avtobuslar yurmasa kerak, - dedim. -Sizning esa taksi pulingiz yo'q. Ko'chalar qorong'i, mastlar ko'p...

—Bir amallab yetib olarman, — dedi u. Nihoyat, eshikdan boshini suqqan provodnik:

—Stansiya Sherobod! — dedi.

Men o'rnimdan turib, ayolning qizalog'ini qo'limga oldim. Va kupedan chiqib, yo'l boshladim.

Miyamda alkash-chulkash o'ylar: "Shunday parizod, o'n sakkiz yashar parizod shunday xor-zor... - Perronda tushdik. Men unga juda achinar edim. Hatto: — Yuzta shoryor ham, quruvchi ham bir tola sochingizga arzimaydi, — ko'nglimni toshtirib yuborayotgan boshqa gaplarni aytishni istardim: — Ey, singlim, hali ishga joylashasan, ering ichishni tashlaydi, opang taqinchoqlaringni qaytarib beradi... Eng muhimi, yaxshi kunlar kelishiga inon, shunda hamma narsa yaxshi bo'ladi!" Biroq, hech narsa qila olmadim.

Poyezd bir-ikki minut turgach, signal berdi. Men cho'ntaklarimni kavlab, bor pulimni chiqardim. Yuz so'm ekan.

—Oling buni, — deb uzatdim.

—O, yo'q, yo'q, ololmayman, — dedi u.

— Oling axir, bu bolakayni ko'tarib, o'n kilometr yurish osonmi?

U baribir pulni olmadi. Men shahd bilan uning kurtkasi cho'ntagiga pulni tiqib yubordim-da, jila boshlagan poyezdga chiqdim. U hech narsa deyolmay, tosh qotganacha qarab turardi. Bir-ikki qadam yurilmasdan uning ko'zlarida yosh ko'rdim. Poyezd uzoqlashib borar, kelinchak hamon tik qotib turardi. Nihoyat, ko'rinmay ketdi. Men zinadan ko'tarilib, vagonga kirdim.

Deraza yonidan o'tarkanman, yana to'xtab qoldim. "Ey, xudoyim, - deb o'yladim favqulodda qandaydiryengil tortib. — Fermer bo'lolmaganim, hatto o'zim sevgan qizga uylanolmaganim, shunchalar fojia ekanmi?

Nima bo'lganda ham bu safarda nimadir qildim, to'g'rirog'i, kimgadir foydam tegdi...

Demak, bekorga kelmagan ekanman. Ha... U boyaqish kelinchak menga bir so'z aytolmagan bo'lsa ham, ko'zlarida minnatdorchilik yoshlarini ko'rdim-ku..."

Termizga qilgan safarim shu tariqa tugadi.

7

Albomning oxirgi varag'ini ochdim. Unda bironta ham surat yo'q edi.

Albomni yopdim.

O'zimning qisqagina umrim haqida o'yladim. Va ayrim xulosalarga ham keldim...

Yaqinda oyim shkafdan eski shimimni topib, "uyda kiyib yur", deb berdilar. Shimni kiyib, cho'ntaklariga qo'limni tiqsam, eski qopchiqqa tegdi. Uni chiqarib ochishim bilan Dinoraning telefon raqamiga ko'zim tushdi. Balki u haliyam mening qo'ng'iroq qilishimni kutayotgandir? Axir, bu hayotda biron-bir narsani ham oldindan bilish mushkul-ku?

"Bugunoq, yo'q, hoziroq sim qoqaman Dinoraga. Keyin ko'chaga chiqaman", deb o'yladim.

Keyin albomni tag'in boshidan tez-tez varaqlay ketdim - bu bir xazinadekbo'lib qolgan edi: mana - men. Bu - onam, otam, sevimli buvim.

Bular - sinfdoshlarim, bunisi - Dinora. Mana Abror - Aborigen tog'am.

Xolamni ham ko'rgach, oxirgi betni ochdim. Ha, bunda hech qanaqa surat yo'q.

Shunda birdan tushundimki, men hali oxirgi bekatga yetganim yo'q...

Ajabo, bu betdagi birinchi surat balki mening bo'lajak umr yo'ldoshimniki bo'lar, balki birinchi farzandimniki...

Boshda "men o'layapman", degan edim, endi esa "tirilayotganim"ni sezdim.

Demak, inson "o'lar ekan" va "tirilar ekan", biroq hayot, hayotning o'zi abadiy ekan...

ALDOQCHI TUNLAR

Shorn qorong'usi quyilib kelayotgan bir paytda Nur qo'rboshi xarsangtoshlar panasidan bosh ko'tarib, keng yalanglikdagi qishlog'i tomon ma'yus-mahzun termildi.

Yo rab, huvillab yotgan manov xarobazor nahot uning ota maskani?! Qani, qir bag'rida yoyilib yuruvchi suruv-suruv qo'y-qo'zilar? Qani, butun qishloqni qiy-chuvga ko'mib yuboradigan bolalar? Suv bahona, buloq boshiga qimtinib-qimtinib yig'iluvchi qiz-juvonlar qani?

Nur qo'rboshi o'z qishlog'iga uch bahoru uch qishdan beri bu qadar yaqin kelmagan, huvv, o'sha iliq ko'klam saharida o'n baytalga

bir dunyo qorako'l teri yuklab, qarshilik savdogarlar bilan Qashqar taraflarga otlanganida safarining bunchalik uzayib ketishini sira-sira kutmagan edi. O'shanda otasi — keksa chorvador boy ko'zlaridan o't chaqnab turgan yigirma besh yashar o'giini, odatdagidek, ishonch bilan faxrlana-faxrlana kuzatib qolgandi.

Ammo atigi bir yillik bu safar qayroqdek Nur boyvachchaga ham naq bir asr cho'zilganday bo'ldi. Haybatli-haybatli tog'lardan oshib, qahratonning sovuq shamollariga qorishib, olis Qashqar bozorlariga ham yetib kelgan allaqanday inqilob to'g'risidagi mishmishlar hamma musofirlar qatori uni ham tashvishlantirib qo'ygandi. Ayniqsa, ketar payti orqasida chirqirab qolgan bir yashar o'g'ilchasini o'larday sog'inganidan ko'ngliga qil sig'masdi. Shu sabab, goho, savdoni ham yig'ishtirib, o'tar-qaytar bolakaylarni tomosha qilib o'tirar, ularga ko'p-ko'p sovg'alar ulashar edi. Oxiri, sabr kosasi limmo-lim to'lib, ilk ko'klam kunlaridan birida, sheriklarini qistay-qistay yo'lga chog'landi. Sog'inchu intizorlikda boyvachchadan kami yo'q do'stlari ham jon-jon deya otlarga qamchi bosdilar.

Ular yo'llar ayrilar sarhadda uzoq-uzoq xayrlashishdi.

O'sha yili ko'klam xiyla issiq kelib, qor-muzlar hil-hil erib oqar, keng qir bag'rilar yu sayhonliklarda ko'm-ko'k o't-o'lanlar gurkirab yotar, gul-chechaklarning tovusdek tarovati ko'rgan ko'zni quvontirar edi. Ammo, sog'inchini ichiga sig'dirolmagan Nur boyvachcha orqa-oldiga qaramay, shoshib-toshib yo'l bosardi.

Bir payt, qadrton qishlog'iga yarim kunlik yo'l qolgan bir mahal, tor bir yalanglikda bir to'p otiqlar oldini to'sib chiqishdi.

Nur qo'rboshi chavandozlarning vajohatidan o'takasi yorilsa-da, ular ichidagi hamqishlog'ini, qishloq oqsoqolining arzanda bolasini tanib, hayajon bilan otidan sakrab tushdi.

- Assalomu alaykum, — dedi quchoq ochib ko'rishuvga chog'lanib. Lab-lunji quvonchdan yoyilib ketgandi.

Ammo hamqishloq Sulaymon arg'umog'ini chir-chir aylantirarkan, quruqqina salomlashdi:

- Yaxshi yetib keldingmi?

Nur boyvachcha angraydi-qoldi: yo, Oллоh, qishloq oqsoqolining mullavachchao'g'li Sulaymonmi shu?! Yo, ajab, nozikkina, sipogina, qo'y og'zidan cho'p olmagan yigitcha edi-ku? Muncha qahru g'azab, muncha shiddat qaydan keldi unga?! Yelkasida antiqa miltiq, ust-boshi kirchil, soch-soqoli o'siq, bu ne hoi?!

- Og'ir bo'l, Nur, - dedi Sulaymon ot jilovini mahkam tortib. - Ko'rgulik! Hammayoqda inqilob balosi!

Emishki, uch oycha ilgari qishloqni qizil qo'shin mo'r-malaxdek bosibdi. Mol-mulkka ko'z olaytiribdi, zang'arlar! Qishloq oqsoqoli nomusiga chidayolmay, hovlisida amirlardek kezinib yurgan askarlarga o'roq olib tashlangan chog' qizil qo'mondon kaklikdek otib tashlabdi uni! Sulaymon esa derazadan chiqib qochganmish. Nurbekning otasidan uch xum oltin talab qilib, uni otxonaga qamab qo'yishibdi. Bechora cholni yozilgani ham olib chiqishmabdi, "Otxona keng, bilganingni qilavermaysanmi, ahmoq", deya qah-qah urishibdi. Ertasiga, qovug'i yorilib, o'sha kechayoq tinchigan qariyani oigan xachirdek tashqariga sudrab tashlashibdi.

Boshidan to'qmoq yegandek, allaqachonlar yalpayib yotgan Nur boyvachcha, bir mahal, go'yo, to'satdan uyqusi o'chgan injiq go'dakday uvv tortib yubordi.

- Otajo-o-on, uvvvv, ota-a...

U toshloq yerni alam bilan mushtlar, g'ujanak bo'lib tipirlar edi.

Boyvachchaning jazavasidan asov tulporlar ham hayratlanganday tek qotdilar. Chavandozlar birin-ketin otlardan tushib, lekin jilovlarni qo'ldan qo'ymay, yerga tizzalab o'tirishdi. Sulaymon qisqagina mungli tilovat qildi.

Fotihadan so'ng to'daboshi hamon o'zini bosolmay, hiqillab yotgan alamzadaning yelkasiga jundor qo'lini qo'yib:

- Islomning turk navkarina ko'z-yash yarashmas, — dedi xiyol boshqa lahjada.

Nur boyvachcha, "esa, nima qilay", degandek, yoshli ko'zla-rini unga qaratdi. Atrofdagilar, xuddi shuni kutib turgan kabi, chuvillay ketdilar:

- Qonga qon! Al-qasos!

- Hech kimning dardi senikidan kam emas, — dedi Sulaymon qamchi sopi bilan yigitlarga ishora qilib.

Nur boyvachcha changga belanib qad tikladi, xo'rsindi. So'ng, tog'lar ortidagi qishlog'i taraf g'amgingina qarab turarkan, pichirladi:

- Menga ham yarog' bering...

Uning naq ikki yilga cho'zilgan qonli safari xuddi shu toshloq soydan boshlandi.

Ular o'sha kuniyoq Anvar poshshoning buyuk lashkariga qo'shilish niyatida Boysun tog'lari tomon yo'l oldilar.

Kechga yaqin bir tubsiz jar labidagi so'qmoqdan o'tish arafasida Nur boyvachcha yonma-yon ot yo'rttirib borayotgan Sulaymonga botinmaygina ko'z tashlab, o'g'li haqida so'radi. So'radi-yu, go'yo, yana noxush xabar eshitadiganday, dami ichiga tushib, yuragi bejo ura ketdi.

- O'g'ling, - deb gap boshladi Sulaymon, sochqin o'ylarini bir zum yig'ib, - o'g'ling Nishon xizmatkorning qaramog'ida, xotining... o'shanga tegdi, yaramas ...

U gapini tugatar-tugatmas, Nur boyvachcha otiga achchiq qamchi tortdi.

Nurbek bir chaqirimcha joydan ot boshini qayirib, yana to'daga qo'shildi. Uni hayron kuzatib turgan chavandozlar bir-birlariga ma'noli-ma'noli qarab oldilar.

Hamqishloqning zavqi Sulaymonga ham yuqqandi. U boshlarini siltab-siltab pishqirayotgan Nurbekning otiga havas bilan tikilarkan:

— Tulporingga besh ketaman-da, Nur, - dedi. — Toshtuyoqmisan, toshtuyoq!

Boyvachcha siniq jilmaydi.

Toshtuyoq! Nurlarning butun vohaga dong'i ketgan duldu! Ko'pkarilarning ko'rki edi u! Uloqni tishlab uzatardi-ya, jonivor?! Ayniqsa, poygalarda qanotsiz uchishini aytmaysizmi?!

Nurbek Toshtuyoqning yollarini mehr bilan silay-silay, yana beixtiyoro'g'lini o'ylab ketdi. Xayolan, uni Toshtuyoqqa mingazib, chavandozlikka o'rgatdi... qilich sermash, o'q otishni mashq qildirdi.

"O'g'lim, bardam bo'!" — deb pichirladi Nur ich-ichida va tashida og'ir xo'rsindi. Bu xo'rsiniq yana ikki yil bo'g'zini kuydirib yurishidan hali xabarsiz edi u!

Ertasiga, peshin namozidan so'ng, boyvachcha g'o'daygan yoshgina navkardan bir quloch tasma topib, o'g'liga atab kelti-rayotgan, yog'ochdan ustakorlik bilan yasalgan o'yinchoq toyni bo'yniga durbinday osib oldi.

O'sha g'aroyib kiyimli savdogarning labi-labiga tegmay ta'riflashicha bu matoh naq Farangistonda yasalgan emish.

Qahrli, suronli damlar... Jangu jadal — Qashqar bozorida mol sotish emasligini Nur boyvachcha lahza sayin his qila bordi. O'giining hidiga zor dumog'i qon isi, o'q-dori isiga ko'nikdi. Hatto, bu islarsiz turolmaydigan, ko'zi tinib, boshi aylanadigan azobga yo'liqdi. Shu sababdanmi, har qalay, u savashlarda sherdek olishar, sachrayotgan qonni ko'rib telbalarcha xaxolar edi.

Bir oqshom, siyrak archazor ustida adashib charx urayotgan to'rg'ayga xayolchan termulib turgan

Nurbek, shundoq yongina-sida, bo'ynidagi o'yinchoq toyga oshufta tikilayotgan sardorni sezmay qoldi.

- O'g'lonimizni Olloh panoh etsin! - dedi sardor jilmayib. Boyvachcha hayratlanib unga yuzlandi.

O'g'li borligini u qaydan bildi?! Sulaymon aytdimikan, yo? Unda "o'g'lonimiz" demoqning boisi ne? Yo, sardorning ham o'g'li bormikan?

Nurbek to'daboshining mehrlil tilagidan bo'shashib, qo'lini ko'ksiga qo'ydi:

- Tashakkur, afandim...

Ularning sardori Istanbul taraflardan kelgan bo'lib, Anvar poshshoning ishongan noiblaridan biri ekan. Qizillar orasida "Qari qoplon" laqabi bilan dong chiqargan bu sakson yashar cholning g'oyat tetikligi hammani hayratga solardi. Hatto, harbiarning birida og'ir yaralanib yotsa ham xiyla vaqt ko'zlari chaqnab turdi. Nihoyat, "Olloha shukrlar... bobolar yurtina shahid bo'lmak nasib etmish...", deya entika-entika jon berdi.

O'shanda Nur boyvachchanning qilich tutganiga rosa bir yil to'lgan edi. "Qari qoplorfning murdasi sovimay turib, qo'rboshilik da'vo qilmish bir chaqchaygan g'alamisni u qoq og'zidan otib tashladi. So'ng, o'sha choshgoh ulug' qariyani izzat-ikrom bilan ko'mishgach, Nurbekning o'zi ustalik bilan yigitlarni savashga boshlab kirdi. Endi, u — Nur qo'rboshi edi!

Ko'p o'tmay, Anvar poshsho ham daydi o'qqa uchdi-yu, "buyuk lashkar" to'zg'ib qoldi. Beklar, ponsodlar hokimlik talashib, bir-birlariga tig' ko'tardilar. Anchadan buyon sarosimada yurgan qizil qo'shinning yelkasiga oftob tegdi.

Nur qo'rboshi esa esi borida etagini yig'di-yu, yuztacha navkarini boshlab, yana izga — o'z qishlog'i yoqqa qaytdi. Ular yoi-yo'lakay - Oqbosh ovuli atrofida katta birto'daga yo'liqishdi. Uchragan to'da sardori Nurbekni mensimay, uning bo'ynidagi farangi o'yinchoqni yayrab-yayrab mazax qildi.

"Hali go'dak ekansan-ku, ota o'g'il, yigitlarni menga topshir, haqi uchun boshqa zo'r o'yinchoq topib beraman", deya qah-qah otdi. Biroq o'sha tunda, uning o'zi sakson azamatini "go'dak"ka meros qoldirib, zaharlangan qovurdoqdan til tortmay quladi.

O'sha yili Nur qo'rboshi Boysuntog' etaklarida ivirsib qolib ketdi. La'nati qizil qo'shin deganlari daqiqa sayin kuchayib borar, har uchragan sayhonlik, har uchragan dovonda miltiq o'qtalib turar edi.

Nurbek yigitlarini zimdan kuzatarkan, ular ham, o'zidan battar, horib, ezilib borayotganini, miltiqlargumburidan, qilichlar jarangidan bezib boiganini his qilardi. Qaysidir kech, polvon yigitlardan biri o'zini jordan tashlab yubordi. Rahmatlikning izidan havas bilan qarab qolmish navkarlarning shivir-shiviricha, huv, qir etagida bechoraning o'ynab-o'sgan ovuli qolib ketayotir ekan.

Shunday qaqshagan kunlarning birida ular keng yalanglikda bemalol chuvalashib, yeb-ichishayotgan yog'iy ustidan chiqib qolishdi!

Avvaliga, Sulaymon uch azamatini yoniga olib, qay bir archa panasida, bosmachilardan ko'ra komandirlaridan bekinib, xotirjam qartabozlik qilayotgan to'rt soqchini qo'yday bo'g'izlab keldi.

Andan so'ng, qonsirab, to'lqinlanib turgan yuz yigirma nafar chavandoz bab-baravar otlar jilovini bo'shatishdi. Keng yalanglikni vahshiy qiyqiriqlar qoplab ketdi.

- O'q otilmasi-i-in! Faqat burdala-a-ang, burdalang! — deya o'kirardi ko'zi qonga to'lib, quyundek charx urib borayotgan qo'rboshi. Uning bo'ynidagi o'yinchoq toy shiddatdan afsungardek silkinar, go'yo sardorini tortqilab-tortqilab qirg'inga undayotganday ko'rinar edi.

Butkul vahimada qolgan hangu mang qizillar palapartish o'q uza-uza duch kelgan yoqqa tumtaraqay qocha ketdilar. Jang hidini sezgan otlari esa achchiq-achchiq kishnar, qoziqlari atrofida chir-chir aylanar edi.

Urho-ur ichida kalxatday sho'ng'ib kelmish qo'rboshi ikkala qoiini ham joni boricha ko'tarib javdirayotgan askarning bo'g'zini tilib yubordi. Ariqday ochilib qolgan kekirdakdan sharillab issiq qon otila ketdi. Undan sal narida kimdir allaqachon ikkiga bo'lib o'tgan gavdatipirlab yotardi.

G'olib qiyqiriqlarga bir zumda dodu faryod, ingroq saslari qorishib ketdi. Otlar tuyog'idan ko'tarilayotgan chang-to'zon keng yalanglikni kirchil pardadek qopladi.

Ko'z ochib-yumguncha chavaqlangan yuzga yaqin yog'iy askari quyuy qon bugi taratib, do'ppayib-

do'ppayib qoldilar.

O'nboshi Sulaymonning navkarlari, to'yga keltirilgan qo'ylardek, yigirma chogii asirni urib-tepib bir yerga to'plashdi.

Chindan ham bugun to'ymisan to'y ekan. Asirlardan birining tutila-tutila tushuntirishicha, ulug' inqilobning nechadir yilligini tantanali nishonlashayotgan ekan.

G'oliblar qah-qah otib kuldilar. Asirlar esa o'ychan kezinayotgan qo'rboshining bo'ynidagi farangi o'yinchoqqa noumid termilisha-termilisha o'z taqdirlerini kutishardi.

Nurbek, nihoyat, horg'in ko'zlarini olis-olis cho'qqilar tomon olib qocharkan, buyurdi:

— Otib tashlansin!

Oradan oylar o'tib, qizillarning beshafqat ta'qiblaridan qocha-qocha, qishning qahrli ayozlarida g'orma-g'or biqinib diydirasharkan, o'sha oxirgi g'alabani lazzat bilan eslab yurishdi.

Nur qo'rboshining ko'ngliga qil sig'masdi. U harblarning birida daydi o'q yarmini yulib ketgan o'yinchoq toyni bag'riga bosganicha qahratondan bir amallab chiqib olish rejalarini o'ylab o'tirardi.

Hech go'rdan ta'minotning yo'qligi, ustiga-ustak, tevarakdagi boshqa to'dalarning, xuddi dushmaniga qaraganday, g'ijinib ola-yishlari yigitlarning ko'nglini butkul cho'ktirib yuborgandi. Yaratganga shukrkim, baland-baland qoyalar orasidan manovi — qo'y qumaloqlari bo'yraday to'shalib yotgan g'orlar topila qoldi. Har nechuk boshpana.

Yigitlar tevarak-atrofdagi g'ij-g'ij o'sib yotgan archalardan keltirib g'orlar o'rtasida gulxanlar yoqishar, so'ngra lovullab yonayotgan olov tegrasida to'p-to'p o'tirib, turli-tuman xayollarga g'arq bo'lishar edi.

G'orlar ichida bo'rtib-bo'rtib chiqqan tosh bo'laklari, allaqanday daraxt ildizlari tez orada qora qurum bilan qoplanib ketdi.

Bir kuni asr namozidan so'ng o'nboshi Sulaymon sekin pichirladi:

—Nur, qishloqlardan oipon yig'aylik, yigitlar och! Qo'rboshi yalt etib unga yuzlandi:

—Shuncha yil qon kechmoqdin maqsading shu edimi, qori?! Sulaymon unga gap uqtirib bo'lmasligini anglab, og'ir tin oldi. Qo'rboshi esa ko'zlarini chala yumib, "yarador" o'yinchoqni silaganicha yana xayolga cho'mdi.

Sulaymonning g'ashligi qo'zg'aldi:

—O'yinchoq o'ynaguncha, - deb dimog'idan kuldi u, -navkarlar g'amini ye!

—Sulaymon! Oqboshdagi sardorni unutma! — dedi Nurbek o'zini arang bosib, ammo yuguruk qoilari, beixtiyor, yonidan mauzerni sug'urdiyu tizzasiga qo'ydi.

O'nboshi shart turib, engashgancha g'ordan chiqib ketdi va o'sha tunda gumburlagan o'q tovushidan hamma oyoqqa qalqdi. Izidan, Sulaymonning alam-iztirobli mazaxga limmo-lim hayqirig'i togiardan tog'larga, daralardan daralarga urilib yangradi:

— E, he-he-he-he-ey, — (ovoz qaydan kelayotganini hech kim ilg'ayolmasdi), - Nurbekka ishonmangla-ar, u o'g'lini qutqarish payida yuribdi-i-i, baribir, sizlami sotadi-i-i!

Nur qo'rboshini titroq bosdi: "Yo, Oллоh, bu ne ko'rgulik..." — lekin shu lahzayoq gapga chechan navkarlardan birining javobi ko'nglini tog'day o'stirdi.

— Hey, — dedi u butun zulmatni larzaga keltirib. - Sen hezalakda yo'q bo'lsa yo'qdir, biz hammamiz o'g'illi-i-i! Hammaning niyati bir!

Navkar gapini tugatar-tugatmas chiyillab kelgan o'q orqadan qoyaga urildi.

To'daning yarmini Sulaymon avrab, ergashtirib ketgan ekan. Otishma boshlandi.

Qariyb ikki yildan buyon o'q yomg'iri ostida izg'igan Nur qo'rboshi, ilk bor, shu yerda yelkasidan yaralanib, ingraganicha quladi... va zor-zor kutilgan ko'klamning o'rtalariga dovur turmadi.

Tog'larda qorlar erib, daryolar shovullay boshladi, qushlar chug'urlashib, ko'katlar bo'y tarab qolishdi.

Biroq alamzada to'daning yurak-bag'ri hamon muz edi.

Qo'rboshi tunu kun ahlalab, mulozimlar qurshovida yotar, goho o'g'lini chaqira-chaqira sapchib turib, g'or og'zini qidira qolar edi. Mulozimlar hay-haylashib, qo'lga o'sha... "yarador" ot o'yinchoqni

tutqazishgach, qaltiray-titray, o'z-o'zidan tinchib, yana cho'zilardi.

Nihoyat, navkarlaridan ham battar ozib-to'zib ketgan Nurbek oyoqqa turdi. Ertasi kuni sadoqatli mulozimlar qo'rqa-pisa gap boshlashdi:

— Bek, bu yerlarda endi kunimiz bitganga o'xshaydi, o'zga yurtlarga bosh olib ketaylik...

—Siz Qashqar taraflarni xo'p bilarmishsiz...

—Inshoolloh, yana qaytarmiz...

Qo'rboshi seskanib-seskanib tushdi, ammo ozg'in qoilari bu gal to'pponchani sovuq dastagi tomon uzalmadi.

Mulozimlar haq edi. Butkul holdan toygan yigitlar arzimagan hujumga ham dosh berolmasdilar. Xudoga shukr, qizillar negadir yo'qlab kelishmayapti, yo, "ayozda qirilib bitgan", deya o'ylashayap-timikan?! Ustiga-ustak, Toshtuyoqdan — Nurbekning suyukli tulporidan boshqa hamma otlarni so'yib yeyishgandi...

— Safarga tayyor emasmiz hali, — dedi qo'rboshi ohista, u gap ohangidagi rozilik alomatlarini payqagan mulozimlar yengil nafas oldilar.

Olis va og'ir yoiga taraddud rosa bir oyga cho'zildi. O'q-dori, oziq-ovqat g'amladilar. Hatto, shu atrofda qo'y boqib yurgan cho'ponni ishga solib, yana o'n besh nafar ot ham topishdi.

Ammo safar soatlari yaqinlashgan sayin yigitlar allanechuk kalovlanib, parishon kezinadigan odat chiqarmoqda edilar. Ayniqsa, ' ko'zlarida bitmas-tuganmas karaxtlik qotib qolgan Nur qo'rboshi kundun-kunga bukchayib borardi. U ba'zan kun bo'yi tuz totmay, qorni og'riyotganini bahona qilib, qirma-qir daydib yurar, chirqillab uchayotgan qushlarga, asriy archalarga, haybatli qoyalarga soatlab tikilib o'tirar edi. Lekin otdan tushsayam egardan tushmaydigan bu qaysar navkarlariga tez-tez achchiq-tiziq buyruqlar qilar, goho o'zicha hazil-mutoyibachiga aylanar, ishqilib, hech kimga sir boy bermaslik ilinjida bo'lar edi.

— Ertaga otlanamiz! — dedi Nurbek, nihoyat, may oyining oxirlarida.

O'sha kech xufton namozini haddan tashqari ezib o'qidilar. Fotihalar ketidan fotihalar, iltijolar ketidan iltijolar jarangladi.

Ibodatdan so'ng, tagiga egar-jabduqlarini qo'yib, hamma jim-jim cho'zildi.

Tun... Taqdirdek qop-qora tun! Yuksak cho'qqilar tarafdin sovuq shamol esmoqda. Shoshqin soy bo'zlab shovullaydi. Tun hasharotlari tinmay chirqillaydilar.

Nur qo'rboshi sachrab ketgan uchqunlardek ko'k to'la yulduzlarga termularkan, huvv, ajoyib yoz kechalaridan birini ezilib esladi. O'shanda, chorbogiyari o'rtasidagi supachada ag'nab yotar, xotini ilondek toig'anib uning qo'l-oyoqlarini uqalar, o'g'ilchasi esa osmonga qo'l cho'zib, "yulduz obbering", degan ma'noda xarxashalar qilardi.

"Katta bo'lsang, o'zing olasan", deyishardi eru xotin go'dak injiqligidan battar zavqlanishib.

Hozir o'g'li rosa yettiga to'lgan! Uni ko'rsa tanirmikan?! Taniydi, taniydi! Axir, Nur uch yasharligida olis savdo safaridan qaytuvchi otasini topib, oldiga yugurib chiqqandi-ku?!

Qo'rboshi ayol va go'dak isini dumog'ida tuyib, besaranjom-landi. Shu choq sal narida yotgan yigitlardan biri:

- Yulduzlar yig'layapti, — dedi shivirlanib.

Nurbek yalt etib unga yuzlandi. Ammo, navkar butun borliqni unutib, ko'kdan ko'z uzmas, hatto ilkis qo'zg'alib, yuziga baqrayib tikilayotgan sardorni ham sezmas edi.

Qo'rboshi yashin tezligida o'n besh navkarning bariga bir-bir angrayib chiqdi. Ne ko'z bilan ko'rsinki, uningcha allaqachonlar dong qotib uxlayotgan yigitlar... mo'ltillabgina qarab yotar, go'yo, allanechuk g'aroyib musiqani qilt etmay, nafas olmay, qayta-qayta tinglar edilar.

Qo'rboshining g'imirlab qolganidan sergak tortgan o'ng mulozimi ohista yonbosh bo'ldi, lekin hamishagiday, "Nega bezovtasiz, bek?!" - deya so'ramay, tubsiz qorong'ulikka tikilib turaverdi.

—Bek, — pichirladi u, — soy munchalar shovulladi-ya?!

—U ham sog'inadi, - deb yubordi Nurbek beixtiyor.

—Ha, sog'inadi, - dedi allakim turib o'tirarkan. Qolganlar ham birin-ketin qo'zg'alib qoldilar:

—Ha, sog'inadi.

—Ha sog'inadi.

—Sog'inadi...

Navkarlarining har biriga mo'ltirab-mo'ltirab tikilayotgan Nur qo'rboshining o'z-o'zidan o'pkasi to'lib kelardi. Bir mahal u shartta cho'kka tushdi:

-Yigitlar...

Biroq, bo'g'ziga mushtdek tiqilgan xo'rlik gapirmoqqa qo'ymadi.

— Yigitlar...

U shunday dedi-yu, ortiq bardoshi yetmay, o'kirib, yonidagi mulozimining tizzalariga o'zini tashladi.

Hech kim uni tinchlantirmasdi. Go'yo, ko'pdan intiq kutilgan yomg'irda iviyotgan ishqibozlardek, ma'yus entika-entika jim o'tirardilar.

— Azizlarim, — dedi Nur qo'rboshi ko'z yoshlariga qarishib bosh ko'tararkan, allaqanday xirqiragan, xirillagan tovushda. Ruxsat beringiz, birodarlar, o'g'limni opkelay, Olloh haqi, ortiq toqat qilolmayman...

U javob ham kutmasdan sapchib qo'zg'aldi-da, egar-jabdug'ini yerdan supurib ko'tardi.

— Bek, - dedi o'ng mulozim turib-turib. - Yolg'iz ketmang...

— Yo'q-yo'q, o'zim... U yoqda qizillar qarorgohi...

Egasining sharpasini sezgan Toshtuyoq qisqa-qisqa kishnaganicha depsinib turardi.

— Bizni kuting, - deyardi Nur qo'rboshi orqa-oldiga qaramay, otni chog'lar ekan. — Ertan sahar shu yerda bo'lamiz, inshoolloh!

Ko'p o'tmay uchqur tulpor tuyoqlarining gumbur-gumburi butun tog'u toshni tutib ketdi.

* * *

Shomdan so'ng tevarak-atrof chodrasiga burkandi-yu, Nur qo'rboshi alanglay-alanglay xarsang panasidan chiqdi. Ulkan archa tagida pishqira-pishqira o'tlab turgan Toshtuyoq quloqlarini dikkaytirganicha orqasidan qarab qoldi.

Nur qo'rboshi bu yerlarni besh qo'lday bilardi. Ammo, ayni paytda, toshdan toshga kiyikdek sakray turib, to'rt tarafni ehtiyotkorlik bilan kuzatar, tiq etgan har tovushga, nafas olmay, sergaklanib quloq tutar edi.

Qishloq itlari biri qo'yib, bin olib uzluksiz hurgani-hurgan. Unda-munda miltillagan chiroqlar ko'zga tashlanadi. Huvv, qir etagida adashib qolgan buzoq mo'ngramoqda. Allaqaydandir chala kuygan tezak hidi anqiydi.

Nur qo'rboshi zum o'tmay soyga tushib, nafas rostdash dardida yerbag'irlab yotdi. U puxta rejalartuzib olgandi o'zicha:

"Boradi. Hovlining qorong'i bir burchida biqinib, la'nati Nishonning tashqari chiqishini kutadi. Albatta, chiqadi u yepto'ymas. O'sha payt, shartta bo'g'ziga to'pponcha tirab: "O' haromi, -deydi. — Joningdan umiding bo'lsa, g'inging chiqmasin, men o'g'limni olamanu ketaman!"... Yoki to'ppa-to'g'ri borib, eshikni taqillatadi, ichkaridan anovi nonko'rning sasi chiqdi deguncha, bir zarb bilan eshikni qo'poradiyu bostirib kiradi. Agargapga ko'nmay hunar ko'rsatgudek bo'lsa..."

Nur qo'rboshi qovjroq lablarini qimtib, mushukdek pusa-pusa ilgarilab borarkan, yuguruk qo'llari beixtiyor yarog' izlab paypaslandi.

Mana, bostirmalari hurpayib turgan birinchi hovlidan ham o'tdi. Anovi qorayib ko'rinayotgan joy, sobiq qaynotasi — tegirmonchining uyi! Ungayam, qizigayam ming la'nat! Nahotki, uch talog'ini olmay turib boshqaning qo'yniga kirish shunchalar oson? Yana kelib-kelib Nishon isliqiga tekkani-chi?

Nur qo'rboshi to'ng'izday et-so'lli Nishonning tuzsiz ko'zlarini xayolida jonlantirarkan, nafrat va jirkanishdan bo'g'riqib ketdi. U, bir vaqtlar, katta shahar bozorida gadoylik qilib yurgan kezlari qoqsuyak narsa edi, Nurning otasi achina-achina uni bu yerga ergashtirib keldi-yu, yil o'tmay

novvosday semirib ketdi, zang'ar. Ammo bo'rdoqi boqish, otlarga qarash degan xizmatlarni do'ndirardi. Balki shuning uchun ham uni haligi... nima edi... ha, sho'ro raisi etib tayinlashgandir? Balki, anovi megajin shu mansabiga uchgandir? Eh, baribir, tagi pastligiga boribdi-da, yaramas?! Tuf, hammasiga tuf, unga o'g'li kerak, o'g'li! O'giini oladi-yu, Toshtuyoqni to'pirlatib yo'qoladi bu yerlardan.

Qo'rboshi alamli xayollar girdobida hamon sharpadek sirg'anib borar, har uch qadamda tevarakni alanglab kuzatar edi.

Huvv tepalikdagi hashamatli bino - bechora oqsoqolning uyi. Qo'rboshining eshitishicha, hozir u yer allaqanday sho'roning idorasi emish. Shu gap to'g'riyov, ana, atrofida bir askar parishon aylanib yuribdi. Shu orada Nurbekning ko'z oldida Sulaymon qori jonlandi-yu, ich-ichini iztirobli qo'msash timdalab o'tdi: "Eh, do'stim..."

Bir mahal qo'rboshining xayollari xazondek to'zg'ib, butun vujudi titrab ketdi. Axir, qirq-ellik qadam narida uning uyi mung'ayibgina turardi! Ana, ota makon!

U bir paytlar anovi qo'shqanotli darvozadan, ingichka mo'ylovini silab, ohorli kiyimlarda, chaqmoqday boiib chiqib ketgandi.

Mana, qaytdi...

... boshida salla qiyiqcha, soch-soqoli o'siq, kir-chir, egnida yupqarib ketgan olacha to'n, belida "Qari qoplon"dan qolgan qo'rboshilik kamari.

... bo'ynida o'sha antiqa o'yinchog'u yonida yarog' bilan qaytdi!

Hovli atrofi toshqoloq bilan o'ralgan. Sal pastda yastanib yotgan chorbog', go'yo, kimnidir yo'qlaganday, mahzun shovullaydi.

Nurning otasi dabdabayu hashamga sira Qiziqmasdi. Shu bois hovlilari keng bo'lsa-da, ammo ko'rimsizgina. Yaxshiyam shundayligi, esam ularniyam haligidaqa sho'ro-to'ralarga in bo'lib ketgan bo'larmidi? Lekin, baribir, hovlining Nishonga qolgani Nurbekni alam o'tida qovurardi. Bersa, ana, Ermat cho'pongabersin edi, ana, Mirzo bog'bonga bersin edi.

Aytgancha, qay bir shaharda ham otasining hayhotday uy-joyi, bola-chaqasi bor, deb eshituvdi, ularning ahvoli nima kechdi ekan?! Eh, bu dunyo!

Nur qo'rboshi tosh devordan oshib, ichkari tushdi. U tobora sutdek ko'pira borayotgan hayajondan qalt-qalt titrar, yuragi guro-gurs urib, nafasi qaytar edi.

Qo'rboshining nazarida, hoziroq, yugurdaklar peshvoz kelib, xizmatiga ilhaq turadigandek, otasi ayvonda yonboshlab choy ichayotgandek, bosh irg'ab, Nurni yoniga imlayotgandek tuyulardi. Uning o'y-xayolida ajoyibdan-ajoyib manzara lop-lop etib jonlana boshladi:

...ana, deraza oynasidan kuzatib turgan xotini, ko'z-ko'zga tushgach, nozlana-nozlana o'zini panaga oldi. Zum o'tmay, ichkaridan zavq-shavq bilan o'g'ilchasi pildirab chiqdi...

Nurbek hatto bolasining shodon qiyqirig'ini eshitganday bo'ldi.

Biroq hovli qabristondek huvillab yotardi. Faqat narigi chek-kadagi hujraderazasidan chiroqning xira yog'dusi lipillab turardi.

Ishkom tagida serrayib qolgan Nurbek, qalt-qalt titrab, o'sha yoqqa yurdi. Shu tobda u qay niyatda kelganini butkul unutgan, shomdan beri pishitib yurgan rejaları keraksiz bir xayolga aylanib qolgandi.

Qo'rboshi jur'atsizlik bilan hujra eshigini taqillatdi. Shu lahzadayoq, yosh bolaning "otam keldi, otam", degan quvnoq ovozi va dup-dup yugurgilagani eshitildi.

- O'g'lim!

Nurning zor qaqshagan bo'g'zidan, yuragi tubida zardobdek yig'ilib yotgan sog'inchu ilhaqlik, o'kinchu sevinch birgina shu so'z tusida otilib chiqdi:

- O'g'lim!

Ammo ichkaridan boshqa sado chiqmadi. Nurbek esa o'z-o'zidan qaynab toshayotgan ko'z yoshini arta-arta, eshikka qapishganicha turardi. U shu chog'da, qocha-qoch, quva-quvlardan butkul zada bo'lganini, hech qayoqqa oshiqmayotganini, hech qachon endi ortga qaytolmasligini chuqur his qildi.

Qaniydi, dunyoda yog'iy zoti bo'lmasa-yu, u bir umr mana shu qo'pol eshikka suyanib tursa?!

— O'g'lim, - dedi Nurbek yana botinmaygina eshikni taqillatarkan.

Ichkaridan ayol kishining jonholatda pichirlagani quloqqa chalindi-yu, qo'rboshi bir seskanib o'ziga keldi. Allaqachon uni tark etgan niyati, rejalari yana qayta miyasida charx ura boshladi.

Demak, ichkarida o'g'li va anovi!... Nishon qaygadir yo'qolgan! Aftidan, anovi bolani eshikka yo'latmayapti!

Shu payt, go'yo Nurbekning fikrini tasdiqlaganday, o'ktam bolakayning chars-chars ovozi eshitildi:

— Otam majlisda, siz — bosmachi! Keting! Keting!

Qo'rboshining ko'z oldi qorong'ilashib, eshikni zarb bilan itarib yuborganini o'zi ham bilmay qoldi.

Bir bo'lak zanjiri uchib ketgan eshik qarsillab ochila ketdi. Ochildi-yu, ichkaridan ayol kishining "Voy!" degan ojizona sasi, yosh bolaning vahimali chinqirig'i tashqariga otildi.

Qadrton hujra hidi, ko'zga tanish manzaralar g'oyat dovdiratib qo'ygan Nurbek bir zum karaxt bo'lib turdi.

Tokchadagi eski chiroqning xira yog'dusidan vassajuftlar, taxmonlar, devordagi uch-to'rt qoziqqa ilingan kiyim-boshlar andak yorishib turardi.

Ana! Ana uning o'g'ii! Uning arsloni! E-he, katta yigit bo'lib ketibdi-ku?!

Nurbek bo'sag'aga sekin cho'nqayarkan:

— O'g'lim, — dedi entikib.

Ammo bir burchakda toshdek qotgan, ko'zlari ola-kula xotinning etaklariga mahkam chirmashib olgan bolakaydan hech bir sado chiqmadi.

— O'g'lim, bu men, - dedi Nurbek arang, - tanimayapsanmi, bolam?!

So'ngra u xo'rliqi kelib, quchog'ini keng yoyganicha o'g'li tomon sudraklandi.

Bolakay esa hiq-hiq yig'lab, orqaga tisarilaverdi.

Yo, Olloh! Bu ne ko'rgulik? Uch yildirki, xayolida zor-zor kutgan, chopqillab yo'liga chiqqan, bo'yniga erkalanib osilgan o'z o'g'li tanimadi-ya?!

— Bu men-ku, axir, bolam! — deb qaqshadi qo'rboshi ko'z yoshlarini tiyolmay. — Kel, birbag'ringa bosay, kel!

Shu choq orqa tarafdin do'rillagan buyruq yangradi:

— Qimirlamang, qo'rboshi!

Nurbek tiz cho'kkanjoyida shart o'girilib ortgaqaradi: "Nishon!" U bo'sag'ada to'pponcha o'q'talib turar, izida yana o'n chog'li navkar miltiqlarini shaylab ichkariga mo'ralashardi.

— Xush kelibsiz, — dedi Nishon dimog'idan kulib. — Biz sizni yolg'iz kutmagandik, qolganlar qayda, bek?

Qo'rboshi siyrak qoshlarini chimirib, qaqroq lablarini qimtib, yana o'sha qirg'in dunyosiga qayta boshladi. Sog'inchu ilinjning, o'kinchu sevinchning omonat dunyosi yana to'zg'ib ketdi.

— Ota-a-a!

Onasining pinjida biqinib turgan bolakay Nishon tomon hayqirib yugurdi. Uning har bir xatti-harakatini entikib kuzatayotgan Nurbekning ich-ichida nimadir uzilib ketgandek bo'ldi va...

Ko'z ochib yumguncha varanglagan o'q tovushi hovlining ichu tashini zirillatib yubordi. Izidan, o'z o'qi o'z bo'g'zini teshib o'tgan Nur qo'rboshi gursillab quladi. Bo'ynida osig'liq o'sha g'aroyib o'yinchoq toy qonga belanganicha sirg'alib yerga tushdi...

O'sha tun Toshtuyoqning achchiq-achchiq kishnashi butun tog'u toshni titratdi. Qadrton otxona hidini olib kelgan bu tulpor o'z chavandozini izlab, toshqoloq tevaragida chir-chir aylanardi.

MUHABBAT VA NAFRAT

Yanvarning oxirlarida birdan havo aynib, kun sovib ketdi. Bu yil qish bo'lmaydi-yov, deb bemaolol yurgan odamlar shoshib qolishdi. Ikki kun gupillatib qor yog'di. Kuni bilan hovlini to'ldirib, qiy-chuv qilib o'ynaydigan bolalar ham uy-uylariga kirib ketishdi. Kattalar ish yuzasidangina ko'chaga o'tlanishgan, sovuqdan hammaning tusi o'zgargan: yuz-ko'zlarida horg'in ifoda aks etib turardi. Shahar odamlari shunaqa, sovuqqa chidamsiz bo'lishadi; ish bo'lmasa, bo'ynimga olgan majburiyat bo'lmaganida edi, issiqqina uyda, yumshoq divanga yastangancha qahva ichib o'tirardim, deb o'ylashadi ular. Darvoqe, uyga nima yetsin. Katalakdek bo'lsayam o'z uying bo'lsa, g'am-anduhga ne hojat...

Besh qavatli uyning beshinchi qavatidagi xonadonlarning birida muzday deraza oynasiga boshini tirab xomush o'tirgan qiz shularni xayolidan o'tkazdi. Bundan o'n yil muqaddam u "o'qiyman" deb shaharga kelib qolgandi. Taqdir kulib boqib, institutga qabul qilingan, tirishib-tirmashib besh yilni biramallab o'tkazgan qiz qishloqqa qaytib borishdan bosh tortgan, aqlini tanigandan buyon u shaharda yashashni orzu qilardi. Shu bois ketgisi kelmadi. "Bu yerda yashash oson, — deb o'ylagandi u o'shanda. - Bir amallab uy olsam, gap meniki. Er topish qiyinmas".

Yo'llanma bo'yicha ishga joylashib olib, "propiska" degan balodan o'tib olganida o'zining omadli ekaniga yana bir karra ishondi. Jon-jahdi bilan ishlashga, pul topishga harakat qildi. Biroq olgan maoshi u oydan bu oygacha oziq-ovqatiga bazo'r yetardi. Kiyim-kechakka yo'l bo'lsin. Yaxshiyam ota-onasi har zamonda bo'lsayam pul berib turadi. Har doim ulardan yordam so'rashga qizning yuzi chidamaydi. Axir undan tashqari yana sakkizta jon ota-onaning qaramog'ida. Yog'ingarchilik kunlari loy bo'lib ketgan tuflini issiq suvda yuvmaydi, yelimi ko'chib ketishi mumkin. Shunchalik avaylasa ham bir marta ishdan shoshib kelayotganda bir poy tuflisining poshnasi tushib ketib, o'tgan-ketgandan juda uyalib qolgandi...

Hamon oynaga tiralib turgan peshonasidan sovuq o'tgan qiz birdan o'zini tortdi. Peshonasini ushlagancha deraza oldidan uzoqlashdi. Oshxonaga o'tar-o'tmas eshik qo'ng'irog'i ustma-ust qattiq jiringlab, cho'chitib yubordi. Ehtiyot yuzasidan "glazok"dan qaradi. Eshik ortida peshonasini pushti sharfl bilan tang'ib olgan ayolni ko'rib yuragi shuv etdi. Uy egasi! Ijara haqini so'rab kelgan. Eshikni ochmaslikka qaror qilib, nafas chiqarmay turaverdi. Tashqa-ridan ayolning shang'illagan ovozi eshitildi:

— Eshikni oching, Dildora! Oching deyaipman. Bilaman, uydasiz. Haligina balkonda turganingizni ko'rgandim.

"Obbo, kuydirgi-ey, - deb o'yladi qiz. — Kalamushga o'xshab, hamma yoqdan hid olib yuradi-ya". Noiloj eshikni ochdi.

—Voy, Mavjuda opa, sizmidingiz? Kitob o'qib yotib ko'zim ilinibdi.

—Ijara pulini so'rab keldi, deb atayin ochmadingiz-ku. Nima qilasiz yashirib? - dedi Mavjuda opa shartakilik qilib. Ovozidan uning hazillashayotganini ham, jahli chiqqanini ham bilib bo'lmasdi.

— Chindan, uxlab...

Dildoraning gapi chala qoldi. Mavjuda opa uning taklifini ham kutmasdan ostona hatlab, ichkariga kirdi. Kira solib uy ichini birma-bir ko'zdan kechira boshladi. Engashib ko'rsatgich barmog'i bilan plintusining changini artib ko'rdi.

— Bir paytlar men bu uyni tilim bilan yalardim, — deya har doim aytaverib yod bo'lib ketgan gaplarini takrorladi u. — Uyimni ozoda tutishingizga ishonib, sizni ijaraga qo'yganman.

Mavjuda opaning qiziq odati bor edi. Gapirayotganda yonidagi kishini yuziga qaramas, undan gapiga yarasha javob ham kutmas, shang'illagancha xayoliga kelgan narsalar haqida tinmay so'zlar, faqat navbat ijara haqiga kelganidagina ko'zlarini lo'q qilgancha tikilib turaverardi.

— Ertaga bersam maylimi? Iltimos, yana bir kungina...

—Insof sayin baraka, deganlar, Dildora. Axir uch oydan beri to'lamayapsiz-ku.

—Bilaman, hisoblab yuribman, — dedi Dildora, o'qituvchisi oldida imtihon topshirayotgan talabadek yurak hovuchlab. — Pulim tugab qoldi. Bugun, mana, ishga ham borolmadim. Etigimning poshnasi tushib qolib... — Dildora shosha-pisha eshik ortida turgan etigining bir poyini ko'rsatdi. — Kechga yaqin bir tanishimdan so'rab ko'rmoqchiman.

— Ha, so'rang tanishingizdan. So'ppayib, quruq qo'l bilan kelib-ketib yuraveradimi?

Dildoraning yuzidan issig'i chiqib ketdi. "Voy, kalamush-ey, undan hech narsani yashirib bo'lmaydi-ya?"

Mavjuda opa oshxonaga o'tib, deraza tagidagi stulga o'tirarkan, gaz ustida turgan qozonga ishora qilib dedi:

- Yoningizda bir miri yo'g'-u, nima qilardingiz uning uchun ovqat qilib.

- Ha, endi... - deya chaynaldi Dildora. - Yo'qdan ko'ra...

- Oshmi?

- Ha, sabzi o'rniga karam, go'sht o'rniga bir dona tuxum solib qildim.

Mavjuda opa ilkis-ilkis goh undan, goh bundan savol berib, qizni gapga tutarkan, zimdan unga sinovchan tikilardi. Ko'zlarida tushuniksiz bir ma'no bor edi -hayratmi, hayronlikmi?

- Ha, mayli, shunchasi o'tgan yana bir kun o'tar, - dedi u oxirida o'rnidan turarkan. - Bilib qo'ying, bir kundan ortiq kutolmayman.

Eshik salgina zarda bilan taraqlab yopildi. Dildora erkin nafas oldi. Bir necha soniya yo'lak devoriga suyangancha xayolga tolib turdi-da, so'ng o'zidan ikki qadam narida turgan telefon oldiga bordi. Go'shakni ushlagancha, birpas ikkilandi, keyin tanish nomerai tera boshladi.

- Abdullani chaqirvoring, - dedi u go'shakni olgan kishiga. Anchadan keyin u tomondan "Abdulla yo'q?" degan javobni olib, tepa sochi tikka bo'ldi. "Ablah. Yana eski hunarini boshladi". U oshig'ich tarzda eshik ortida turgan eski tufisini qo'lga olib, u yoq-bu yog'ini ko'zdan kechirdi. "Kiysa bo'ladi, - degan qarorga keldi. - Qorlar eriy boshlagandir". Yo'lak devoriga osilgan uzunchoq ko'zgu oldida turib, naq yarim soat pardoz-andoz qildi. Goh uzoqdan, goh yaqindan ko'zgu oldiga kelib, o'ziga tikilarkan, shu turishida har qanday erkakni lol qilib qo'yishiga o'zida ishonch hosil qildi.

* * *

"Qochib, qayerga borarkan, - dedi qiz ichida kimnidir yanib. - Yerni tagidan bo'lsayam sug'urib olaman". U eshik oldida bir nafas to'xtab, plashi cho'ntagidagi chaqalarni hisoblab ko'rdi. Tramvayda borib kelishiga bema'lol yetadi. Qiz zinalardan ehtiyotkorlik bilan tushdi. Birinchi qavatda Mavjuda opa yashaydi. Uning ko'ziga ko'rinishdan, savollariga javob berishdan yuragi bezillaydi. Uch oydan buyon ijara pulini to'lamagani uchun yeb yuborgudek bo'lib yuribdi. Uzzukun Dildorani kuzatadi. Xuddi u bir kechada ko'ch-ko'ronini ortib, ko'chib ketadigandek, ortidan poylagani-poylagan. Uch yildan buyon uyimda turibdi. Nega unga ishonmayman, deb o'ylash xayoliga ham kelmasa kerak. Hozir ham allaqaysi tirqishdan mo'ralab, uni ko'rib turgandir.

Dildora bir amallab zinalardan tushib, hovliga chiqib oldi-yu, yelkasidan tog' qulagandek yengil tortdi. Ammo Mavjuda opaning chigirtkanikidek bir burda yuzi ko'z oldidan nari ketmasdi. "Boylik, baxt husn tanlamas ekan, — deya o'yladi u tramvayda ketayotib. — Omadi bor ayolning boshiga qo'naverarkan". U navbatdagi bekatlardan birida tushib, yugurgancha yo'lning narigi betiga o'tib oldi. Ikkala tarafdin g'izillab kelayotgan mashinalarning "bibillab" bergan signallariga parvo ham qilmadi. Shundoqqina yo'l yoqasidagi tepasiga "Sartaroshxona" deb yozilgan oynaband binoning eshigini ochib, ichkariga qadam bosishi bilan anvoyi hidlar qo'shilmasidan hosil bo'lgan bo'g'iq havo dimog'iga urilib, nafasini qaytardi. U hech ikkilanmay erkaklar bo'lmasi tomon yurdi. Ichkarida kalta oq xalat kiyib olgan ikki yigit ikki kishining sochini to'g'rilashayotgandi. Uchinchi kreslo bo'sh. Demak, u yo'q.

- Abdulla aka bugun ishga kelmadi, dedim-ku sizga, - dedi yigitlardan biri unga qarab.

- Nega kelmaydi? Axir bugun ish kuni-yu...

- Qizchasi kasal ekan. Do'xtirga olib boraman degandi.

Dildoraning ensasi qotdi. Yigitning gapiga ishonmaganligini bildirish uchun qoshlarini chimirdi.

- Ha, mayli, kech bo'lsayam kelib qolar. Kutib turaman, -dedi u va yo'lakka chiqib, shu yerga qo'yilgan o'rindiqlardan biriga o'tirdi.

- U bugun umuman kelmasa kerak, - dedi haligi yigit ovozini sal balandlatib. Qiziqsinib Dildora tomon qarayotgan mijozni boshini to'g'irlab, ro'parasidagi ko'zguga qaratib qo'ydi.

Dildora uning so'zlarini eshitmagandek, beparvo o'tgan-ketganni kuzatib o'tirdi. "Hammasining tili bir, - deya o'yladi qiz. — Hali tramvaydan tushgan zahotim u oynadan ko'rgan-u, juftakni rostlagan". U yo'lakdagi o'rindiqda uch soatdan ko'proq o'tirdi. Biroq Abdulladan hamon darak yo'q. Birinchi smena tugab, ikkinchi smena boshlandi. Haligi sartarosh yigit ham xalatini yechib, kiyimlarini almashtira boshladi. Dildora uning ketish taraddudini ko'rayotganini sezib, o'rnidan turdi.

- Iltimos, unga aytib qo'ying. Bugun kechqurun uyimga o'tsin. Agar yana qochib yuradigan bo'lsa, uyiga borib, sharmandasini chiqaraman, — dedi u qat'iy qilib.

Yigit indamadi. Na "xo'p" dedi, na "yo'q". "Xo'p", desa Abdulla bilan tili birligini sezdirib qo'yadi. "Yo'q", deyishga Dildoradan hayiqdi. Ikki yildan buyon Abdulla bilan jiqillashib yurganidan xabardor. Bir necha marta Dildoraning shallaqilik qilib, Abdullani yumma talaganini ham ko'rib qolgandi. Shu bois miq etmadi.

Dildora tashqariga chiqib, tramvay bekati tomon yo'l oldi. Uning rang-quti o'chgan, ich-ichidan g'alati bir titroq turgandi. "Ablah, -dedi u har galgidek butun g'azabiyu nafratini shu so'zga jamlab. - Endi bunaqasini o'ylab topibdi-da. Agar ozginagina, juda kam bo'lsayam mablag'im boiganida hech qachon uning ortidan qidirib yurmasdim". Beshinchi kursda o'qib yurganida sochini kestirish uchun shu sartaroshxonaga kelib, ayollar bo'lmasi tomondagi yoiakda navbat kutib turganida Abdulla bilan tanishib qolgandi. O'shanda u qizni navbatsiz ichkariga olib kirib, tanish sartarosh ayoldan qizning sochini chiroyli qilib, eng so'nggi modada kesib qo'yishini iltimos qilgandi. Keyingi safar, oradan ikki oy o'tib, u yana shu sartaroshxonaga kelganida tag'in shu yigitga yo'liqdi. Keyingi uchrashuv institutda yuz berdi. Bu gal Abdulla uni yo'qlab borgandi. Keyin esa... ular juda qalinlashib ketdi. Abdulla chiroyli yigit edi. Qaddi-qomati kelishgan, qosh-ko'zlari qop-qora, yuzi xuddi tarashlangan toshdek silliq. Dildora bu ko'rkam yigitga qanday qilib ixtiyorini berib qo'yganini sezmay qoldi. U ikki yil hech narsani o'ylamay Abdulla bilan uchrashib yuraverdi. Birinchi bo'lib Abdulla "o'yin"ni buzmaganda hayoti haliga dovur ilgaridek davom etavergan bo'larmidi. Afsuski, Abdulla birdan o'zgarib qoldi. Uni-buni bahona qilib uchrashuvlardan bosh torta boshladi. Har zamonda bir ko'rishgan vaqtlarida ham o'y surishdan nariga o'tmasdi. Keyinchalik umuman yo'qlamay qo'ydi. U yigitning xotini, bittami-ikkitami (anig'ini bilmasdi) bolasi borligini bilardi. Azbaroyi uni yaxshi ko'rgani uchun bu masala qizni ko'p ham qiynamasdi. To'g'ri, Abdulla uyiga ketgan vaqtlari rashk o'ti yuragini kuydirgan onlar ham bo'lgandi. Biroq u ko'nglini keng qilishga harakat qilar, meni deb bolalaridan voz kechishini istamayman, deya o'zini o'zi ishontirmoqchi bo'lardi. Bunga erishardi ham. Er-xotinlik munosabatlari yangi boshlangan paytlarda Abdulla: "Uyolibberaman, nikohimgaolaman", deb ko'p va'dalarbergandi. Munosabatlari qalinlashib borgani sayin u yigitning cho'ntagida ortiqcha hemirisi yo'qligini bilib olgandi. Ammo negadir g'ashi kelmagandi. Aksincha, besh-o'n so'm orttirgan vaqtlari bildirmay AbduJaning cho'ntagiga solib qo'yardi. Narx-navo ko'tarilib, uning ahvoli tang bo'lavergani sayin, Abdulla ham oiganni ustiga tepgan qilib, aloqasini uzishga harakat qilib qoldi. Ustma-ust telefon qilaverib, bezorini chiqazgan chog'lardagina istar-istamay qiznikiga kelar, yuz-ko'zidan, gap-so'zlaridan uni ko'rishga zor emasligi shundoqqina sezilib turardi. Ana shundan keyingina Dildoraning burniga suv kirdi.

- Iye, bu qanaqasi bo'ldi? - deya qichqirdi u kutilmaganda. - Hayotimni barbod qilib, qochib qolmoqchimisiz? Uy olib beraman, degandingiz? Nikohimga olaman, degandingiz? Qani o'sha va'dalar? Qani?

Uning jazavasi tutgan, ko'zlaridan o't chaqnar, butun vujudi isitma tutgandek titrardi. Abdulla miq etmasdi. Yerga qaragan ko'yi, og'ir-og'ir xo'rsinib o'tiraverardi. Keyinchalik, munosabatlari sal

iliqlashgan paytlari u gap orasida bolalari ko'payganini, xotini pul topmayapsan deb janjal qilayotganini qistirib o'tardi. Dildoraning unga rahmi keldi. O'zicha AbduUaning g'aribgina uyini, yupungina kiyingan xotini-yu, bolalarini ko'z oldiga keltirib ko'ngli bo'shadi, yig'lagisi kelardi.

- Hammasiga chidayman, - deya u pichirlagandi o'shanda Abdullani quchoqlab. - Hammasiga chidayman. Faqat meni tashlab ketmaslikka so'z bering.

Abdulla ovoz chiqarib bir narsa demadi. Ko'zlarini yumgan ko'yi, bosh irg'adi, xolos. Haqiqatan ham Dildoraga hech narsa kerak emasdi. Abdulla yonida bo'lsa bas! Ammo yigit shuni ham eplamadi. Borgan sayin uzoqlashib ketaverdi. Oxirida qochib qolish payiga tushdi. Dildora uch oydan buyon uni tutolmay garang.

Tramvay kelib qolib, qizning xayoli bo'lindi. U turtinib-surtinib tramvayga chiqib oldi. Bo'sh o'rindiqlardan biriga o'tirdi. Uning ro'parasidagi o'rindiqda qorachadan kelgan yigit o'tirardi. Dildoraga ko'zi tushgan hamon eski tanishlardek bosh irg'ab salom berdi. Dildora yuzini o'girib, oyna tomonga qarab oldi. Keta-ketguncha yigit undan ko'z uzmadi. Dildora tramvaydan tushganida yigit ham tushib, izma-iz kelaverdi. Qrz uni o'g'ri gumon qilib, yuragini vahm bosdi. Qadamini tezlatdi. Tanish uy oldiga kelib, ortiga o'girilganda besh-olti qadam narida turgan yigitni ko'rib dod devorishiga sal qoldi. Sumkasini bag'riga bosgancha, yugurib zinalardan tepaga ko'tarildi. Qo'rqqanidan a'zoyi-badani qaltirardi. Titroq qo'Uari bilan eshikni ocharkan, pastdan erkak kishining og'ir-og'ir qadam tovushini eshitib, battar yuragi yorildi. Uyga kirib, titrog'i bosilgach, sekin "glazok"dan qaradi. Hech kirn yo'q. "O'g'ri izimga tushdi, uyimni ko'rib oldi. Endi meni tinch qo'ymaydi", - degan xayol miyasini burg'ulay boshladi. U oshxonaga o'tib stol ustidagi choynakdan choy quyib ichdi. Yuragi hamon kuzgi yaproqday titrab turardi. "Shunisi yetmay turuvdi, - deya o'ylay boshladi u. - Hali uy egasiga nima deyman?" Haligi qo'rquv ustiga ijara puli vahimasi qo'shilib qizning yuragini ezdi. U o'zining nochor ahvolda qolganidan xo'rliigi kelib, yig'lab yubordi. O'ksib-o'ksib uzoq yig'ladi. "Endi men kerak bo'lmay qoldimmi? Janjal qilaverib, seni uydan bezdirgan yomon xotining endi yaxshi bo'lib qoldimi? -Dildora qarshisida Abdulla turganday yig'i aralash ko'nglidagini to'kib sola boshladi. - Endi nima qilaman? Qanday yashayman? Ota-onamga nima deyman? Mavjuda opani qanday qilib tinchitaman?"

* * *

Shu oqshoni u yurak hovuchlab tong ottirdi. Mavjuda opa kechqurun negadir chiqmadi. Uyiga mehmon kelib qolganmi? Eri allaqaysi idoraning boshlig'i deb eshitgandi. Tez-tez uylariga mehmon kelib turadi. Dildora uch yil badalida Mavjuda opaning erini uch yoki to'rt marta ko'rdiyov. Qachon qaramasin, ishda bo'ladi. Ammo-lekin xotinini, bolalarini ta'minlab qo'ygan. Qo'sha-qo'sha uylari, mashinalari bor. U kursdosh dugonasi orqali shu uyni ijaraga olgandi. Dugonasi Mavjuda opaning jiyani bo'ladi. U allaqachon erga tegib, bola-chaqali bo'lib ketdi. Ijara haqini to'lash va muddati o'tib ketgan vaqtlarda Mavjuda opa yo'lini poylayverib bezor qilar, bo'lar-bo'lmas, zahar-zaqqum gaplarni gapirib ta'bini tirriq qilar, ammo biron marta uydan chiqib ket, deb do'q urmasdi. Balki o'sha jiyaning yuzini qilar, balki shu yo'sin odamgarchilik qilayapman deb o'ylar, bu yog'i Dildoraga noma'lum.

Ertalab muzlatgichni (uning birdan-birboyligi) ochib ko'rib, nonushtaga arzigulik hech vaqo yo'qligini ko'rib, ta'bi xira bo'ldi. Bir muddat muzlatgichga tikilib xayol surib turdi. So'ng bir qarorga keldi shekilli, apil-tapil kiyina boshladi. "Bugun dam olish kuni, — deb o'yladi qiz. — Uyiga bostirib boraman..." U ham mehmonxona, ham yotoqxonaga vazifasini o'tovchi (bir xonali uy bo'lsa!) kattagina xonaga kirib, karavoti tagidan og'irgina chamadonini tortib chiqardi. Kiyilaverib ancha uniqqan kiyimlari orasidan salafanga o'ralgan bir juft sochiqni oldi. O'tgan yili onasi bergan edi. Ishlatishga ko'zi qiymay, chamadoniga solib qo'ygandi. O'sha sochiqlarni Mavjuda opaga ko'rsatish uchun qoitig'iga qisib, uydan chiqdi.

— Mana bularni sotmoqchi edim. Balki olarsiz... — dedi u ming istihola bilan.

Mavjuda opa salafanni ochib, sochiqlarni yoyib ko'rdi.

—Almisoqdan qolganmi, nima balo?

—Yo'g'-e, o'tgan yili onam bergandi. Asrab yuruvdim...

—Qancha beray?

—Bilmadim... o'zingiz bilasiz...

Mavjuda opa ichkariga kirib ketdi. Bir ozdan so'ng qoiida pul bilan qaytib chiqdi.

— Rozi bo'ling, - dedi u xushlamaygina.

Dildora pulni sanab ham ko'rmadi. Chopqillab hovliga chiqib ketdi. Mavjuda opa uning ortidan uzoq tikilib qoldi. Har doim qahr bilan bepisand boquvchi ko'zlarida shafqat tuyg'usi uyg'ongandekedi...

Eshikni o'ttiz-o'ttiz besh yoshlardagi ayol ochdi. U oq-sariqdan kelgan, istarasi issiq edi. Kiyinishi ham yomonmas, har qalay Dildora o'ylaganchalik yupun emasdi. Ayol Abdullaning xotini ekanligini u darrov fahmladi.

—Keling, — dedi ayol hayron bo'lib, unga boshdan-oyoq tikilganicha.

—Abdulla... aka... uydami? - deya oldi Dildora bazo'r. Negadir sarosimalanayotgandi. Boyagi botirligi qayoqqa yo'qoldi?

— Ha, uyda, keling. Ichkariga kiring, — ayol uni erining mijozlaridan deb o'yladi shekilli, mulozamat qila boshladi. - Ostonada turmay, uyga kiring. Hozir chiqib qoladilar?

Dildora tavakkal qilib, ichkariga qadam bosdi. Shu payt vanna tomondan "Kim keldi, Mavluda?" degan tanish ovoz eshitildi. Zum o'tmay yelkasiga sochiq tashlab olgan maykachan Abdulla paydo bo'ldi. Ostonada turgan Dildoraga ko'zi tushgan zahoti toshdek qotib qoldi.

—Dadasi, sizni so'rab keldilar, - dedi Mavluda goh eriga, goh Dildoraga qarab qo'yarkan.

—Men uyda soch olmayman, - dedi Abdulla darhol o'zini o'nqlab. Dildora tushunsin deb ovoziga sirli tus berdi. Ammo Dildora unga parvo qilmadi. Qarindoshining uyiga kelgandek bafurja oyoq kiyimini yechib, yo'lakning chap tarafida eshigi lang ochiq mehmonxonaga kirib, uy ichini kuzata boshladi.

—Kimsiz o'zi? Uyimizga nega keldingiz? - dedi Mavluda uning ortidan izma-iz yurarkan. Kutilmagan tashrif uni dovdiratib qo'ygandi.

—O'h-ho', — Dildora ayolning savollarini eshitmagandek unga qiyo ham boqmad. — Xotininim uyimda qoiga ilingulik narsa yo'q deb janjal qiladi, degandingiz. Mana bular nima? Rangli televizor, divan-kreslo, nemis gilamlari...

- Bas qiling, - deya qichqirdi Abdulla. - Eshik ochiq, chiqib keting?

- Nega chiqib ketarkanman? - dedi Dildora bamaylixotir. -Bu uy mening ham uyim.

- Abdulla aka, u nima deyapti? - Ko'zlari yoshga to'lgan Mavluda eri tomon yuzlandi. Abdulla unga javob bermadi, biroq ko'zlarini olib qochdi. Dildora to'la g'alabaga erishgandek er-xotinga g'olibona qarab turardi.

- Men uni tanimayman, - dedi o'ziga kelgan Abdulla. U endi o'zini tutib olgan, yuz-ko'zlarida kinoyali tabassum o'ynardi. -Hozir shunaqa ayollar chiqqan deb eshitgandim. Tinch o'tirgan oilalarga borib, men eringni o'ynashiman deb turib olisharkan. Baloga qolgan er haligini tinchitish uchun pul bilan og'ziga urarkan.

Dildoraning ustidan bir chelak sovuq suv quyib yuborishgandek, butun vujudi muzlab ketdi. Tomiiarida qon yurish-mayotgandek, oyoq-qo'llari jimirlab, uvishayotgandek tuyulib, o'zini tashlab yuborishiga sal qoldi.

- Voy yaramas, hali shunday qilib non topib yeb yuribman, de. Ota-onang biladimi? - deya bobillay ketdi Mavluda eshimchaga qo'shimcha bo'lib. - Uyingda... jimgina o'tirganingda tengingni topib ketarding-ku ...

Dildora chidab turolmadi. Hamon qo'ltig'ida qisib turgan sumkasini Mavluda tomon uloqtirdi.

- Iflos, ablah, bunchalikka borasan deb o'ylamagandim, — deya izillab yig'ladi Dildora va eshik tomon yo'nalayotgan edi, yuzi shilingan Mavluda yo'ini to'sdi.

- Javobini olib ketmaysanmi? — dedi-yu, Dildoraga tashlandi.

Qiy-chuv, to'polon boshlandi. Biri birini yulgan, biri birining sochiga chang solgan. Baqirishgan, dod-voy qilishgan... Abdulla bazo'r ularni ajratdi.

- Mavluda, yo'qol, ko'zimga ko'rinma, — deya avval u xotiniga baqirdi. So'ng Dildoraga yuzlanib dedi: - Mana, o'ylagan niyatingizga yetdingiz. Endi javob!

- Bu uy, bu er meniki, ikkinchi qadamingni bosma, — deb baqirdi Mavluda uning ortidan.

Dildora it quvgan gadoydek abgor holda uydan chiqarkan, bor kuchini, bor nafratini to'plab, shunday dedi:

- Hali ko'ramiz, kimniki bo'lishini...

Bir ozdan so'ng eshik qarsillab yopildi.

Sochlari to'zg'igan, yuzlari tilingan, yoqavayron qiz kimsasiz ko'chada qayoqqa yurishini, nima qilishini bilmay ancha vaqt turib qoldi. Qalbi huvillab, o'zini yolg'iz his etdi. Shu paytgacha u Abdulla meni sevadi deb o'ylardi. Shu umid, shu ishonch uning dardiga malham, ko'ngliga quvonch bag'ishlardi. Taqdir uni shugina baxtdan ham benasib etdi. Yolg'iz qanday yashaydi?

Qiz og'ir xo'rsinib, haligina kelgan yo'li bo'ylab, bekat tomon bir-bir bosib yurib ketdi. Kun kech bo'lib qolgan, yo'llar muzlab, izg'irinli shamol esardi. Avtobuslar tirband. Bir bekatda to'xtashsa, narigisidan g'izillab o'tib ketardi. Bekatda turaverib, sovuqjonidan o'tib ketdi. Plash cho'ntaklariga qo'lini solayotib birdan yonida sumkasi yo'qligini bilib qoldi. Yuragi shuv etdi. Sochiqning puli sumkada edi...

* * *

Kecha kechqurun bazo'r yetib kelgan qiz ertasiga tong azonda bardam uyg'ondi. Balkonga chiqib, oynadan yorishib kelayotgan tongni kuzatdi. Kechagi voqealar esidan chiqmay, ko'ngliga soya tashlab turgan bo'lsa-da, tiniqib uxlaganidanmi, ruhi ancha tetik edi.

Keyin muzlatgichda borini dasturxonga qo'yib, nonushta qildi. U o'zini o'zi quvnoq ko'rsatishga, kayfiyatini ko'tarishga harakat qildi. Axir, yana yarim soatdan keyin ishga borish kerak. Kechagi kayfiyati bilan ishlab bo'lmaydi. "Sumkani qolib ketgani yomon bo'ldi-da, — deya o'yladi u. — Shuni bahona qilib ortimdan chiqsa bo'lardi. Yaxshiyam mayda pullarni cho'ntagimga solib qo'ygan ekanman. Bo'lmasa holimga maymunlar yig'lardi".

Shu payt eshik qo'ng'irog'i jiringlab, uning xayoli bo'lindi. Kim ekan? Qizning yuragi tez-tez urib ketdi. Abdullamikin? Sumkani bahona qilib... Yo Mavluda opami?.. Eshik oldiga borguncha ming xil xayol boshidan o'tdi. Odatdagidek "glazok"dan qaradi. Qandaydir erkak kishi orqa o'girib turardi. Dildora ikkilana-ikkilana oxiri eshikni ochdi.

- Salom, — dedi eshik oldida turgan yigit va ostonada hushi boshidan uchib, qotib qolgan qizga kulimsirab qaradi. — Meni tanimadingiz-a?

Qiz zo'rg'a bosh irg'adi.

- Tramvayda uchrashgandik, esingizdami?

Dildora yana bosh irg'adi. Uning tili tanglayiga yopishib qolgandek, hech aylanmasdi. Yigitning yuzidagi tabassum birdan yo'qolib, o'rnini jiddiylik egalladi.

- Bostirib kelganim uchun... uzr. Boshqa... hech ilojini qilolmadim, - dedi u tutilib-tutilib. Boyagi o'ktamligi yo'qolib, o'zini noqulay sezayotgandi.

— Men ishga borishim kerak, kechirasiz, - dedi nihoyat o'ziga kelgan Dildora va eshikni yopib oldi. Hayajonlanganidanmi yo qo'rqqanidanmi, butun vujudi dir-dir titrardi. U devorga behol suyandi. Bu qanaqasi bo'ldi? Kim o'zi u? Nega keladi? Boshi qotgan qiz ikki o't orasida qolgandi. U sekin borib, yana "glazok"dan qaradi. Haligi yigit hamon eshik ortida turar, "glazok"dan ko'z uzmasdi. U o'ttiz besh-o'ttiz oltilarga borgan, baland bo'yli, keng yelkali, sochlari qalin va mallaga moyil edi. Yonoq suyaklari turtib chiqib, yuzini keng, beso'naqay ko'rsatar, ammo qosh-ko'zining qoraligi, burnining bejirimligi uning bu qusurini yopib ketardi. Lablari ustidagi kichkina mo'ylovi ham o'ziga yarashgan edi. Ammo ko'zlari allaqanday ehtirosli iztirob bilan boqardi. Yuzidagi jiddiylik uni xotirjamdek

ko'rsatsa-da, ko'zlaridagi dardli ifoda sirini fosh qilib qo'ygan edi. Qalin lablarida aks etgan nimtabassum uning holatiga, turqi tarovatiga hech ham mos tushmagan edi.

Dildora yo'lakdagi ko'zgu oldiga kelib, besaranjom, nigohi sal xotirjam holatga kelguncha tikilib turdi. "Eshikni ochishga majburman, -deya pichirladi lablari. — Ishga borish kerak..." Bir ozdan so'ng u o'ktam ayol qiyofasiga kirdi. Va shahd bilan eshikni ochib, shitob bilan yigitning yonidan o'tib ketdi. Dovdirab qolgan yigit shoshib qizning ortidan ergashdi.

—Sizga ikki og'iz... gap... gapim bor edi, — dedi u qizga yetib olib, yonma-yon shitob bilan ketarkan.

—Siz bilan ham, boshqalar bilan ham gaplashishni istamayman, — dedi qiz, uning yuziga qayrilib ham qaramasdan.

— Bir kishi ishonchingizni oqlamasa, boshqalar ham aybdor bo'ladimi?

Yigit bilib aytdimi, bilmay aytdimi, qizning jon yeridan tutgan edi. Dildora taqqa yurishdan to'xtab, yigitga sinchkovlik bilan tikildi. Uning ko'zlaridagi iztirob yuziga ko'chgan, lablari, butun vujudi titrayotgandek, biroq yigit zo'r berib bu titroqni sezdirmaslikka tirishayotgandek tuyuldi Dildoraga.

— Vaholanki, siz ko'p narsadan xabardor ekansiz, shuni ham alohida bilib qo'yishingizni istardimki... — Yigit uning uzundan-uzun jumllarini e'tibor bilan tinglayotganini ko'rib, qiz sharaqlab kulib yubordi. Kula-kula, oxiri gapining davomini aytdi: — Men juda qimmat turaman.

Qiz sharaqlab kulganida yigit unga hayrat bilan tikilib qolgandi. U gapini tugatganda va sharaqlab kulib yuborganida cho'chib tushdi. Qiz jiddiy aytyaptimi yo hazillashdimi, farqiga borib o'tirmadi. Burilib, ketishga chog'lanayotgan qizning yo'lini to'sdi.

- Tillami, javohirmi, nimani xohlaysan? Tilagingni ayt, — dedi u ovozi titrab. Va birdan sensirashga o'tganini o'zi ham sezmay qoldi. — Faqat meni haydab solma!

Dildora nima deyishini bilmay, garangsib qoldi. So'ng o'ta jiddiy ohangda dedi:

- Men ishga borishim kerak. Kechikypman...

- Shest sekund, — dedi yigit kulimsirab, ko'rsatgich barmog'ini labiga bosdi. Va tez-tez yurib katta yo'lga chiqdi. U yoq-bu yoqqa g'izillab o'tayotgan taksilardan birini to'xtatib, qizning yoniga keldi.

- Ketdik!

Dildora bir zum ikkilandi. Vaqt ziq edi. Ko'p o'ylab o'tirmadi. Tavakkal qilib, yigitga ergashdi...

O'shandan buyon yigit kelib, eshik oldida uni kutib turar, ishga kuzatib qo'yar, kechki soat 5—6 larda uyga olib kelib qo'yar, eshik oldida xayrlashib ketardi. Dildora uning ismi Po'lat ekanligini bilardi, xolos. "Qanaqa odam u?" — degan savol qizni o'ylantirar, yurak yutib so'rashga esa botinolmasdi. Bir necha kunning o'zidayoq u yigitga ancha o'rganib qolgandi. Biroq achchiq tajriba ko'nglini qattiq qilib qo'ygan, yigit oldida sira sir beray demasdi.

Bir kuni ertalab Mavjuda opa shang'illaganicha ijara haqini so'rab chiqdi.

- Yana ozgina sabr qiling, iltimos, - dedi Dildora astagina. Chunki Po'lat kelib uni olib ketadigan vaqt bo'lib qolgandi. Mavjuda opa atay qilgandek sira past tushay demasdi.

- Yomonga salom berib, tovonga qolasan deganlari shu-da, — deya diydiyo qildi u. - To'rt oydan buyon sabr qilib yurgan men ahmoqman o'zi. He, yaxshilikni bilmagan...

Mavjuda opa qarg'ay-qarg'ay zinalardan tushib ketayotib, birdan Po'lat bilan to'qnash keldi. Hali kelayotib, uning ovozi eshitgan Po'lat to'rtinchi qavatdan turib, bor gapni bilib olgandi. Opa uchinchi qavatga tushguncha kutib turdi-da, so'ng hamon ostonada toshdek qotib qolgan Dildoraga "hozir kelaman" degandek ishora qilib, pastga tushib ketdi.

- Bo'ldi, u endi sizni bezovta qilmaydi, — dedi bir ozdan so'ng qaytib chiqib.

Dildora uning ko'ngli uchun jilmaydi. Qalbini avvalgidan ham og'irroq, zalvarli bir yuk ezayotgan, yuragini g'ijimlayotgan edi. Uning mijjalariga yosh qalqidi. Birdaqiqagina yigit oldida o'ktamligi, sovuqqonligi yo'qolib, asl qiyofasiga qaytgandek bo'ldi. Bir lahzagina, xolos... Keyin yana avvalgi holatiga qaytdi. U hech narsani o'ylamaslikka, eslamaslikka qaror qildi. Tunu kun qayg'u-hasratda yashagandan ko'ra sho'r qismatni afzal bildi. U Polat bilan yonma-yon ketarkan, allanimalar haqida tinmay gapirar, kular, ba'zida arzimas mayda-chuydalar haqida g'am-g'ussaga botib so'zlarkan, ich-

ichidan haqiqiy anduhi, qalb to'rida unsiz faryod chekayotganini his etib turardi. Ayol kishining o'z sofligini saqlab qolishi eng murakkab ish ekanligini qayta-qayta e'tirof etardi... Odatdagidek kechki mahal Po'lat bilan ishdan qaytarkan, uy eshigi oldida Abdulla kutib turganini ko'rib, yuragi orqasiga tortib ketdi. Abdullaning qo'lidagi selofan setkada nimadir bor edi. Dildora uning tunov kuni uyida qolib ketgan sumkasini olib kelganini ichki bir tuyg'u bilan sezdi. Plash etaklarini shildiratgancha uning yonidan bee'tibor o'tib ketdi. Bamaylixotir cho'ntagidan uy kalitini olib, qulfni buray boshladi. Po'lat bilan Abdulla yeb yuborgudek bo'lib bir-biriga so'zsiz tikilib qolishgandi. Vaziyatdan chiqish uchun qiz ovozigiga quvnoq tus berib, dedi:

- Po'lat aka, uyga... Voy xudoyim-ey, bo'la qoling...

Bunaqa taklifni kutmagan Po'latning yuragi shirin orziqdi.

Bir zum ikkilansa Dildora eshikni yopib qo'yadigandek shoshilib ichkariga qadam qo'ydi. Abdulla undan ko'z uzmasdi. Po'lat yechinib, mehmonxonaga o'tguncha qiz kutib turdi. So'ng eshikni yopish bahonasida tashqariga chiqdi. Hamon bir qarorga kelolmay, eshik ortida turgan yigitning qo'lidan setkani yulib olib, ilonday vishilladi:

- Bu yerda endi qorangizni ko'rmay!

- O'ylab ish qil, Dildora, - deyajonholatda eshik tutqichiga yopishdi Abdulla. - Menga ham oson tutma. Bir qarorga kelolmayapman.

- Men bir qarorga kelib bo'ldim, - dedi Dildora qat'iy qilib... Va kuch bilan eshikni tortib, yopib oldi. Bir ozdan so'ng qahva damlab, mehmonxonaga olib kirdi. Po'lat eshikka termilib o'tirgan edi. Qizni ko'rishi bilan nigohini olib qochdi. Dildora qahva quyib uzatganida ham yuziga qaramadi. O'rtaga noqulayjimlik tushdi. Yigitning yuragi o'rtandi. Negadir o'z-o'zidan jahli chiqib ketayotgandi. Qahvani otib yuborgisi keldi uning. Ammo istihola zo'r kelib o'zini bosdi. Biroq yuzi gezarib ketayotgandi. Dildoraga qarab, kulmoqchi bo'ldi, lekin qattiq qimtilgan lablari tushuniksiz va o'rinsiz tabassumdan qiyshayib qoldi. Qiz hech narsadan bexabardek, bafurja o'tirardi. Qahva ho'playotib, yigit uni zimdan kuzatayotganini sezib qoldi. O'zicha kulimsiradi. Nimanidir yashirmoqchi bo'lganday kulimsiradi, biroq uddasidan chiqolmadi.

- Istasangiz ketishingiz mumkin, - dedi u birdan yigitga tik qarab. Uning yuzida mamnunlik, ko'zlarida kibr aks etardi. - Hozir nimani o'ylayotgan bo'lsangiz, hammasi to'g'ri. Aytmasangiz ham yuz-ko'zlaringizdan bilinib turibdi va... va men bunga chidab turolmayman. Keting!..

Qiz isitma tutganday titrardi, qattiq hayajonga tushganligini bildirmaslik va yiqilib tushmaslik uchun stol qirrasiga mahkam yopishib oldi. Butun kuchini, imkoniyatini to'plab, yigitdan javob kutardi, baayni o'limga mahkum etilgan odam hukm o'qilishini kutganday...

Po'lat indamay o'rnidan turdi. Uning chehrasiga ifoda qilib bo'lmas bir iztirob soya solgan, ko'zlari ma'yus va g'amgin boqardi. U es-hushini yo'qotganday gandraklaganicha stolni aylanib o'tib, Dildoraning qarshisiga keldi. Kelayotib bo'sh turgan stulga qoqilib ketdi. Yuragi qinidan chiqqudek potirlab urardi...

- Sizda gunoh yo'q, - dedi u allaqanday hazin tovushda. - Hammasiga men aybdorman. Men...

Qizning yuzidan qon qochib, haddan tashqari oqarib ketdi. Po'latning so'zlari olisdan, juda-juda olisdan eshitilayotgandek edi...

* * *

- Mening taqdirim senikidan ham chigal va ma'nisiz, - deya gap boshladi Po'lat. Tun yarmidan oqqan, ular hamon o'sha stol atrofida o'tirishardi. - Yigirma yoshimda otam ammamning qiziga uylantirib qo'ydi. Hamma ko'rgulik shundan keyin boshlandi. Xotininga ko'nglim yo'q edi. U mehnatkash, kamsuqum, tortinchoq qiz edi. Xuddi ota-onamning ko'nglidagidek! Ertadan-kechgacha hovlida ivirsib yurardi. Onam unga ko'p ish buyurardi. "Kelinligimdan to hozirgacha "qo'lim kosov, sochim supurgi" bo'lib keldim. Kelin oldimmi, endi qo'limni sovuq suvga ham urmayman", deb ko'p takrorlardi. Payt poylab turib, xotinimni uyga imlasam, u uyalib ketardi. O'zini olib qochardi. Kechasi

hammayoqni saranjomlab uyga kirardi va o'sha yerning o'zida xalatini yechib, shartillatib changini bir-ikki qoqardi-da, yana egniga ilib olardi... Xullas, uydan qochib ketdim. Otam izlab kelib, topib oldi. Uyga qayt, dedi. Urdi. So'kdi. "Oq qilaman", dedi. Ko'nmadim. Hayot haqida mening ham o'z o'yim, o'z fikrim bor edi. Biroq hech kirmen bilan hisoblashmasdi... Yaxshi ko'rgan qizim bor edi. Lekin u onamga yoqmadi. "U bizga haq bermaydi, - derdi onam har doim. - Bizga oyoq-qo'li chaqqon, mehnatdan tap tortmaydigan kelin kerak".

Otam uchinchi marta kelganida umidini uzib qaytdi. Bu yerda ozmi-ko'pmi tanishlar orttirdim. Ikki marta qamalib chiqdim. Qisqa muddatga...

Shu yerga kelganda qizning ko'zlari chaqchayib ketdi. O'zini bosib turolmadi.

— Nega? Nega qamashdi? — dedi u rang-quti o'chib.

— So'rama hech narsani, so'rayversang alday boshlayman. Odatim shunaqa, — dedi yigit. U og'ir yukdan xalos bo'lgandek yengil tortib qolgandi. Kayfiyati ko'tarilib, qizga tegishdi: —Manavi karavotga ikkimiz sig'amizmi?

Dildora qip-qizarib ketdi...

Ular birga yashay boshladilar. Poiat ro'zg'oming kundalik tashvishlarini o'z bo'yniga oldi, butladi. Mavjuda opaga ham oldindan bir necha oylik ijara haqini berib qo'ydi. Yigit bu kabi muammolarni o'z ixtiyori bilan hal etar, Dildorani aralashtirmasdi. U juda baxtli edi. O'zini cheksiz baxtiyor deb his qilardi. Bo'sh qoldi deguncha, butun vujudi nigohga aylanib, Dildoraga tikilar, undan ko'zlarini uzolmasdi. "Go'zal, u judayam go'zal", — deb tinmay ichida takrorlardi. Sirtidan qaraganda, Dildora ham baxtiyor edi. Ammo ko'nnglidagi bir tugun yoniga ikkinchisi qo'shilgandi. "Nega u qamalgan? Buncha pulni qayerdan olyapti?" degan savollar xayolida tinimsiz charx urib, tinchlik bermasdi.

Bir kuni u ishdan kelayotib, yo'l ustida Abdullani uchratdi.

— Siznikiga kelayotgandim, — dedi u. Silliq yuzida allaqanday bezovtalik sezilar, nimadandir sarosimalanib turardi. Qo'lida qog'ozga o'rog'liq shisha bor edi.

Dildora uni ko'rmaslikka olib, o'tib ketmoqchi edi. Ammo yigit ildamlik bilan yo'lini to'sib, yalinchoq tovushda dedi:

— Dildora, gaplashib olaylik, azizim...

Dildora uning besaranjom yuziga tikilib turib, kinoya bilan dedi:

— "Azizim", desam erib ketadi, deyapsizmi? Bir vaqtlar, esim og'ib yurganda "Beliy aist"ni yaxshi ko'raman, deganim esingizga tushib qoldimi? Yana avvalgidek apoq-chapoq boiamiz degan niyatda keldingizmi?

Abdullaning hushi boshidan uchib, dovdirab qoldi. Qo'lidagi shishani qayoqqa qo'yishini, nima qilishini bilmay, garangsib turdi-da, beixtiyoryon tarafdagi ariqchaga uloqtirdi. Dildora uni bepisand nigoh bilan boshdan-oyoq kuzatarkan, yana og'iz juftlagan edi, Abdulla chidab turolmadi.

—Ha, men ablahman, — dedi u qichqirib. Uning yuzi qumdek o'chgan, lablari lablariga qo'shilib, butun vujudi titrar edi. — Ablahlik qildim. Lekin hali bir qarorga kelganim yo'q-ku.

—Siz bir qarorga kelguningizcha, xotiningiz qahramon ona bo'ladi, shekilli, - deya uzib oldi Dildora. U jiddiylashgan, xomush va parishon bo'lib qolgandi.

Abdullaning yuziga qizillik yugurib, ko'zlarini olib qochdi.

— Uni tinch qo'ying, aralashtirmang, - dedi u o'zini tutib olib. — Men siz bilan gaplashmoqchi edim.

- Nimani gaplashmoqchi edingiz, gapiring, - Dildoraning yuziga kinoyali tabassum yoyildi. U shu turishida Abdullani ermak qilib charchamaydiganga o'xshardi.

- Juda o'zgarib ketibsiz, afsus, - dedi Abdulla hafsalasi pir bo'lib.

Dildora shu gapni kutib turganday, birdan portladi:

— Siz hech qachon mendan kecholmaydi, deb o'ylagansiz. Shundaymi? Unga hech narsa kerak emas, u hech narsani o'ylamaydi, degan xayolda yurgansiz. Shundaymi, javob bering, — dedi jazavaga tushib Dildora. - Farishta deb o'ylagansiz. Aslida kimligimni bilmagansiz. Siz hech narsasiz yashay olishingiz mumkin. Ammo ayolsiz yashay olmaysiz. Men ersiz yashashim mumkin, lekin hech

narsasiz yashay olmayman. Keyin... yana men juda ham qasdkash va kekchiman. Shuni ham bilib qo'ying. Birovning yomonligini bir umr eslab yuraman. Yaxshisi, mendan nariroq yuring. Xotiningizni oldida aytgan gaplaringiz hali qulog'imdan ketgani yo'q.

Abdulla shamdek qotib qoldi. U adoyi tamom bo'lgandi.

— Yana shuni ham bilib qo'yingki, siz men uchun yagona erkak emassiz! Daraxtni silkitsam, erkak yog'iladi, — dedi Dildora va yigitga kibr va mazax bilan bir necha soniya tikilib turdi-da, uyi tomon tez-tez yurib ketdi.

Abdulla uning ortidan tikilib qoldi va alam bilan tishini g'ijirlatdi...

— Dildora, sen bilan bir narsani maslahatlashmoqchi edim, — dedi Po'lat bir kuni. U odatdagidan ko'ra bezovtaroq ko'rindi Dildoraga. — Mening uyimga ko'chib o'tsang...

Dildora yalt etib, yigitga qaradi. Uning nigohida birolam hayrat, bir olam quvonch bor edi.

- Nahotki... uyingiz bormi? Nega avvalroq aytmadingiz?

- Ko'chib o't, debmi?

—Yo'q. Uyingiz borligi haqida nega avvalroq gapirmagandingiz? Axir, bu...

—Baxt, demoqchimisan? — Po'lat kulimsiradi. U o'ychan boqardi. — Boshida, shu uyni olmasimdan burun, eh-he, nimalarni o'ylamaganman? Nimalarni orzu qilmaganman? Uy olsam unaqa, uy olsam bunaqa degan o'y xayolimdan nari ketmasdi. Oxiri shu darajaga borib yetdiki, uy olgan kunim o'lib qolsam kerak deb o'ylagandim.

Poiat jimib qoldi.

- Keyin-chi, keyin nima bo'ldi? — dedi intqlik bilan Dildora.

— Keyinmi, ... keyin... hech narsa! Xuddi avvaldan shu uyda yashab yurgandek, oddiygina qabul qildim.

- Qo'ying-e, — Dildoraning hafsalasi pir bo'lib, nari ketdi.

- Ko'chasanmi? - Po'lat uning ortidan bordi. - Xo'p desang, ertagayoq...

- Keyin meni hech qachon haydab yubormaysizmi? To'g'ri xotin bo'lishimga ishonasizmi?

- O'zimga ishonganday...

Dildoraning qalbidagi xavotir tuguni yechilib, mayin jilmaydi. Ertasi kuni u ishga bormadi. Po'lat allaqayoqdan yuk mashinasini olib keldi. Ular kula-kula Dildoraning "ko'ch-ko'roni"ni ortishdi. Keyin Mavjuda opanikiga kirib, uy kalitini topshirdi, xayrlashdi. Chindanmi yo ko'ngil uchunmi, Mavjuda opa ko'ziga yosh oldi.

- Yig'lamang, - dedi Dildora hazin tovushda. - Men yig'lab xayrlashishga arzimayman. Adresni yozib qo'ydim. Borib turing.

To'qqiz qavatli uyning uchinchi qavatidagi yangi uy Dildoraga juda yoqdi. Uch-to'rt kun ichida u yoq-bu yog'ini ta'mirlab ham olishdi. (Albatta, Dildoraning taklifi bilan.) "To'rt yildan buyon remont qilish xayolimga ham kelmabdi, - deb o'yladi Po'lat ichida. - Ayol baribir ayol-da..."

- Uy seniki, - dedi bir kuni Po'lat dabdurustdan, - har qanday sharoitda ham... seniki!

U negadir shoshib gapirdi. Yuzida og'ir iztirobli bir ifoda paydo bo'lgandi. Aftidan, hali tanishganimga uch oy bo'lar-bo'lmas, bu ayolga ishonishim shartmikin, degan xayol ko'nglining ko'chasiga ham kelmayotgandi. U yana nimadir demoqchi, nimanidir tayinlamoqchi edi. Ammo aytolmadi, Dildorani cho'chitib vuborishdan qo'rqdi. Keyingi kuni u azonda chiqib ketgan ko'yi kechqurun qaytib kelmadi. Kutish azobini obdan tatigan ayol birinchi oqshomni tishini tishiga qo'yib o'tkazdi. Ikkinchi kuni ham undan darak bo'lmadi. Dildoraning ko'ngliga shayton g'ulg'ula sola boshladi. "Nahotki, u meni tashlab ketgan bo'lsa, - degan o'y keldi xayoliga. - Shuning uchun "uy seniki" degan ekan-da... Yo'g'-e..." O'z o'yidan o'zi qo'rqib ketdi. Ishxonada ham, uyda ham kunni tiq etsa eshikka qarab o'tkazdi. Uchinchi kuni ertalab eshik qo'ng'irog'i jiringladi. Dildora o'rinda xayol surib yotgandi, apil-tapil kiyina solib, eshik tomon otildi.

Ostonada Abdulla turardi!

- Kutmaganmidingiz? - dedi u zaharxandali jilmayib. - Topolmaydi deb o'ylagansiz...

- Nega endi? Sizdan buni kutsa bo'ladi, - dedi Dildora ham kinoya bilan.

- Kirsam bo'ladimi? Axir tashqarida turish noqulay...

- Yo'q, — dedi Dildora va shartta eshikni yopib, unga suyandi. — Erim uyda yo'q. Bor paytida kirarsiz.

— O'h-ho', erim... — Abdulla o'zini xotirjam tutsa-da, rangi dokadek oqarib ketgandi. - Eringizning kimligini bilasizmi o'zi? - U muhim yangilikni aytishi bilan Dildorani yanchib tashlaydigandek birdan kayfiyati ko'tarildi. Yuz-ko'zlari g'alaba nashidasidan yal-yal yonardi. - Men surishtirib bildim. Eringiz o'g'riboshi ekan. Uch-to'rtta yigit bilan qaroqchilik qilisharkan.

Dildoraning oyoq-qo'lidan jon ketib, o'zini behol sezayotgan bo'lsa-da, sir boy bermadi.

—Bu yog'i meni qiziqtirmaydi.

—Unaqalarni umri qisqa bo'ladi.

- Bu haqda tul bo'lib qolganimdan keyin gaplasharmiz.

- Demoqchimanki, hozir ortga qaytishning iloji bor. Hali ham kech emas...

- Ortga qaytish... - Dildora qah-qah urib kvvtib yubordi. - Kech emas emish... Ha-ha-ha... Ko'ngillari yana nirma tusaydi? Sen ablah eding, ablahligingcha qopsan, - dedi u birdan 5Cnsira&. Abdullaning sarosimalanib qolganini ko'rib, yana sharaqlab kulib yubordi. — Yana o'ynashing bo'lishimni xohlayapsanmi? Ovora bo'lasan. Hech qachon sen meni o'ylamagansan. Xotiningdan bezgan paytingda mening oldimga kelarding. Charchagan vaqtingda men kerak edim. Xotining cho'ntagingni qoqib olib, yo'lkiraga ham puling qolmaganida meni eslarding. Keyin... keyin qumga singgan tomchidek yo'q bo'lib ketarding. Men sho'rlik yurak-bag'rim qon bo'lib seni kutib yashadim. Eshik qo'ng'irog'i jiring etsa yuragim qinidan chiqib ketay derdi. Balki kuta-kuta uxlab qolganimda kelib, qo'ng'iroqni jiringlatsa eshitmagandirman deb o'zimni yomon ko'rib ketardim. Uy egasidan yashirincha kalit yasatmoqchi bo'lib yurgandim. Meni yana shu ko'yga solmoqchimisan? Ovora bo'lasan!

Temir eshik sharaqlab yopildi. Abdulla cho'chib tushdi. G'azabdan dir-dir titrardi. U bunday muomalani kutmagandi. Ayniqsa, Po'lat haqidagi "yangilik" ayolni dovdiratib qo'ysa kerak, deb o'ylagandi. Shunda u temirni qizig'ida bosmoqchi, ya'ni o'ylagan rejasini amalga oshirmoqchi edi. Bu reja anchadan buyon uning xayolini band etgandi. Payt poylab yurgandi. "Lop" etib oradan Po'lat chiqib qoldi-yu, ishi ortga surildi. "Ablah, bandit, qizning ko'nglini olishga ulguribdi, -deya o'yladi Abdulla zinalardan bir-bir bosib pastga tushib ketarkan. Ko'z oldida Po'latning asabiy tarzda, surbetlarcha tirjayib turishi gavdalandi. Junjikib ketdi. - Sog' odamga o'xshamaydi u". O'ylagan rejasi amalga oshmaganidan ko'ngli g'ash tortdi. Ko'chaga chiqib, qayoqqa yurishini bilmay, o'ylanib qoldi. Bu yerdan ketgisi kelmayotganini ich-ichidan his etdi. Chuqurxo'rsindi. Dildora uyiga borib, janjal qilib ketgandan keyin xotini unga goh ishonib, goh ishonmay yurardi. Ishga vaqtliroq ketsa ham, yo aksincha, kechroq uyga kelsa ham piching qilaverib joniga tegib ketdi. Shu piching so'zlar sabab bo'ldimi, yaqinda er-xotin qattiq urishib qolishdi. "Men sizga ishonmayman, o'sha xotin uyga bekorga kelmadi", — derdi Mavluda hadeb. Oxiri Abdulla devorda osigiit turgan "Qur'on"ni qo'lga oldi. Uch-to'rt yil burun bir tanishi: "Qur'on"ni qo'lingga olib, qasam ichsang, ayollar laqqa ishonishadi", - degan edi. Shu usulni qo'llashga majburbo'ldi. Mavluda naydan taralayotgan kuyga sehrlangan ilonday qotdi-qoldi. Har qalay bitta tashvishdan qutuldim, dedi o'ziga-o'zi Abdulla, favqulodda yengil tortib. Endi avvalgisidan ham mushkulroq tashvish hali oldinda ekanligini o'ylab, ancha vaqt yuragi zirillab yurdi. Bu haqda Dildoraga aytishga qo'rqdi. U ko'nmaydi, degan andisha yuragini g'ash qilib turardi. O'rtadan Po'lat chiqib qolmaganida hali ham bir qarorga kelolmay yurarmidi. Dastlab, uni Po'lat bilan ko'rganida "meni kuydirmoqchi" degan xayolga borib, sirbermaslikka harakat qilgandi. Hali yaxshi tanimagan odamga o'zini topshirib, uning etagidan tutishi, bir kunda he yo'q, be yo'q ko'chib ketishi yigitning xayoliga ham kelmagandi. O'ylayverib, jinni bo'lib qolayozdi. O'zicha bir necha kun arazlab ham yurdi. Har qalay, shuncha yil er-xotindek bo'lib... Oqibat shu bo'ldimi? Qizning bu qiligi' izzat-nafsiga tegdi. Yo'qolgan pichoqning sopi oltin qabilida ish tutdi. Orqavoratdan avval Po'latni so'rab-surishtirdi. So'ng Dildoraning iziga tushdi. Yaqinginda undan qochib yurgan, tasodifan ko'rishib qolishganda yuragi zirillab, uning tezroq ketishini sabrsizlik bilan istagan odam endi ayolni topish

ilinjida oromini yo'qotgan edi. "Mayli, men senga uylanaman, — demoqchi edi u ayolga benihoya karam ko'rsatayotgandek viqor bilan. — Faqat bir shart bilan. Bu haqda hech kimga, hatto otanangga ham aytmayсан. Farzand, deb ham so'z ochmayсан!" Bola tug'ilishi ayolning huquqlarini bir necha pog'onaga ko'tarib yuborishini u juda yaxshi fahmlardi. Oshdan chiqqan toshdek birdan Po'lat paydo bo'lib qolmaganida Dildoraning rozi bo'lishi turgan gap edi. Xursandligidan yig'lab ham yuborarmidi. Bugun kelib ko'rdiki, u xato o'ylabdi. Haligina unga zahrini sochgan, mazax qilgan alamzada, kibrli ayol kechagina bo'yniga osilib: "Hammasiga chidayman, faqat meni tashlab ketmang", deb yalingan qizga sira-sira o'xshamasdi.

* * *

Tun yarmidan og'ib, odamlar shirin uyquda yotgan mahal temir eshikni kimdir sekin taqillatdi. Uvqusi o'chib, alam ustida o'tirgan Dildora eshik oldiga uchib bordi. "Kim?" - dedi astagina. Qattiqroq nafas olishga-da qo'rqdi.

- Men, Dildora, men, — dedi kimdir past ovozda. Dildora ovoz egasi Po'lat ekanligini darhol angladi. Biroq eshikni ochishga shoshilmadi. Tutqichni ushlagan qo'llari titrab turardi.

- Bilaman, mendan xafasan, - dedi Po'lat yana past ovozda. — Senga aytishim kerak edi. Kechir meni.

- Ochmayman, — dedi Dildora yig'lamsirab. - To'rt kundan buyon o'lib qolay dedim-ku. Qayerda yurgan bo'lsangiz, o'sha yerga boring.

- Dildor, meni kechir. Eshikni ochmasang shu yerda o'tiraveraman.

- O'tiravering... Meni kim deb o'ylayapsiz? Bir og'iz aytib qo'ysangiz, haqqingiz ketarmidi. Nega men boshqalardan eshitishim kerak? Uyimni berib qo'yib, katta muruvvat qildim, deyapsizmi? Hoziroq chiqib ketishim mumkin. To'rt tomonim qibla mening. Etagimni boshimga yopaman-u...

- Dildora, bo'ldi...

- Ochmayman baribir eshikni...

- Shu yerda o'tiraveraman eshikni ochmaguningcha. Hech qayoqqa ketmayman.

- O'tiravering!..

Oradan chamasi ikki soatcha vaqt o'tdi. Ikkalasi ham hamon eshik oldida turishardi. Butun vujudlari quloqqa aylanib, bir-birlarining xatti-harakatini eshitishga urinishardi. "Yig'layapti shekilli, — deya o'ylardi Po'lat. — Haqiqatan ham noinsoflik qildim". "Ana, eshikka suyanib o'tirib oldi, — deb o'ylardi Dildora. — Sovuq o'tib ketmasaydi. Chekyapti... "Uh" tortdi"...

Birozdan so'ng "shirq" etib eshik kaliti buralgani eshitildi. Po'lat irg'ib o'rnidan turdi. Yarmi chekilgan sigaretni shosha-pisha uloq-tirdi.

- Senga kim xabar berganini bilaman, — dedi u ichkariga kirgan zahoti. — Sen... boya... aytganingda... Birdan xayolimga keldi. O'sha! Aniq, o'sha!

Dildoraning qovoqlari qizarib, shishib ketgani bois ko'zlari qisilib qolgandi. Yigitning yuziga qarayolmadi. Vannaga kirib, sovuq suvga yuzini chaydi, qovoqlari ustiga yumshoq sochiqni ho'llab bosib, bir necha soniya turdi. Sal o'zini bosib, avvalgi holiga kelgandan keyingina Po'latning yoniga o'tdi...

- Tunov kuni aytgandim uydan qochib ketganimni, — deya gap boshladi Po'lat. U juda asabiy edi. Hali uyga kirib kelganidan buyon tinimsiz, ustma-ust sigaret tutatar, birini chekib bo'lar-bo'lmas ikkinchisini boshlar, kichkinagina shisha kuldon birpasda sigaret qoldig'i bilan to'lgan edi. — Ish yo'q, turar-joy yo'q. Bir qancha vaqt vokzalda yotib yurdim. Qayerga ish so'rab borsam, propiska so'rashadi. Oddiy taksichilikka ham olishmadi. Pravamborbo'lmasa. Propiskani to'g'rilab keling, keyin gaplashamiz, deyishdi. Uydan bir oz pul bilan chiqqandim. To'rt oyga bazo'r yetkazdim. Kostyumimni sotishga majbur bo'ldim. Keyin soatimni... Oxirida sotishga arzigulik hech vaqom qolmadi. Qorni och odamni har maqomga yo'rg'alatish mumkinligiga o'sha paytlarda amin bo'ldim. Shu... shu... yo'lga kirganimni o'zim ham bilmay qoldim. Avvaliga vaqtinchalik, deb o'yladim. Hadisini olgach, tashlagim

kelmadi. Ammo birinchi marta qoiga tushganimda juda qo'rqib ketganman va yig'laganman. Ha, ha, yig'laganman. Qamoqxona deganda ko'z oldimda dahshatli manzaralargavdalanardi, — Po'lat birdan gapirishdan to'xtab, o'rnidan turdi. Uning yuzi shu qadar o'zgarib ketgandiki, Dildora qo'rqib ketdi. Ustma-ust chekib, sal o'zini bosib olguncha bir oz vaqt o'tdi. U joyiga qaytib o'tirganda yuzidagi qo'rqinchli ifoda batamom yo'qolgan, o'mini surbetlik egallagan, ko'zlari takabburlik bilan boqardi. Ammo so'zlar bo'g'zidan bazo'r otilib chiqardi. — Qamoqxonaga tiqib qo'yib, o'zlaricha tarbiyaladik deb o'ylashadi-da. - U birovni mazax qilayotgandek, sovuq tirjayib qo'ydi. Haligina bosiqlik bilan ravon so'zlayotgan odam birdan alahsirayotgandek uzuq-yuluq gapira boshladi. -Aqlini kiritib qo'ydik... xullas... nima desam ekan... endi bu ishni qilmaydi, deb o'ylashadi. Ammo... Lekin adashishadi. Juda qattiq adashishadi. Men qamoqxonada... 10 tiyin uribqolgani uchunqamalib ketib, u yerdan qilni qirq yoradigan o'g'ri bo'lib chiqqan odamni bilaman. Lekin yaxshi tomoni ham borki, buni hech narsa bilan tenglashtirib bo'lmaydi. Ha... ha... bor... Yaxshi tomoni shundaki... qanday tushuntirsam ekan?.. Qo'yib bersang bir-birini g'ajib tashlashga tayyor, asabiy, juldurvoqi mahbuslar ichida tepadagi is bosgan tuynukdan tushayotgan bir tutam nurga tikilib o'tirib ozodlikni sog'inasan. Yuraging eziladi. Erkinlikning qadriga yetasan. Qancha muddat olganingni eslaysan... va qancha qolganini hisoblashga harakat qilasan. Boshida bir oz qiyin bo'ladi, xuddi vaqt o'tmayotgandek tuyuladi. Keyin... kunlarotavergani sayin... hisoblash ham osonlashadi. O'zingga o'xshagan mahbuslar yoqalashib, boshingni yorib qo'yishsa ham unchalik alam qilmaydi. Biroq... seni odam o'rnida ko'rmay, birorta hayvon... yoki... jirkanch maxluqqa qaraganday muomala qiladigan, sal sarkashlik qilsang ayamandan do'pposlaydigan qorovullarni bir umrga yomon ko'rib qolasan... Nega ranging oqarib ketdi? Qo'rqyapsanmi? Shuning uchun senga gapirgim kelmagandi-da. Hozir... oz qoldi, tugataman. Bittasi bor edi. Yuzidan zahar tomib turardi. Juda berahm va beshafqat edi. Qamoqxona uning mahriga tushganday tutardi o'zini. Ko'p emas-u... shu... bir-ikki marta mening ham yomon ta'zirimni bergan. O'zim o'lar holatda yotibman-u, hadeb: "Shu yerdan eson-omon chiqib ketsam bir kunmas bir kun bo'g'izlab ketaman?" deya qasam ichganim hech yodimdan chiqmaydi. Uch-to'rt oy burun shu ishni tashlayman deb, o'zimga-o'zim so'z bergandim. Ammo o'zimni tutolmadim. To'rt kun avval yana bir ishga qo'l urdim, azbaroyi... seni deb. Seni xursand qilmoqchiydim. Afsuski, bir sherigim chuv tushirib qo'ydi. Yaqinda bizga qo'shilgandi. Bugun birinchi marta chiqishi edi... Uning kasri urib, ikkita sherigim qo'lga tushib qolishdi. Qayoqqa gumdon bo'ldi u? Bilmayman... Uch kun o'shani izladim. Osmonga chiqdimi, yerga kirib ketdimi... Bilmayman... bilmadim... — Po'lat boshini changallagan ko'yi xayolga toldi. Dildora adoyi tamom bo'lgan, stulga mixlanib qolgandek qimir etmasdi.

- Endi mendan voz kechasan, shundaymi? - dedi Po'lat titroq ovozda.

- Nega endi? — savolga savol bilan javob berdi Dildora. -O'g'rini sevib bo'lmaydimi? O'g'rida yurak yo'qmi?

- Bor, jonidan, bor... - deya qichqirib yubordi birdan ruhi ko'tarilgan Po'lat. U Dildorani dast ko'tarib, chir aylantira boshladi.

- Mendan or qilmaysanmi? — deya qichqirdi Po'lat chir aylanarkan.

- Yo'q. Hech qachon... Hech qachon... Endi hech narsani o'ylamayman... Hech narsaga kuymayman.. Faqat yashayman... yashayman!

Ular qiy-chuv qilishgancha gir-gir aylanishar, baqirishar, kulishar, o'zlaridan bo'lak hammani, hamma narsani unutishgandi. Tashqarida esa ming azob bilan osmon yorishib, jimgina tong ota boshlagandi...

Oradan bir hafta o'tdi. Bu vaqt ichida Abdulla yana ikki marta keldi. Dildora bilan gaplashishga harakat qildi. Oxirgi kelganida Dildora uni quvib soldi. Shundan keyin u ancha vaqtgacha ko'rinmay qoldi. Dildora uning fe'lini yaxshi bilgani uchun negadir ko'ngli g'ash bo'lib yurdi. "Pismiq... Payt poylab yurgandir-da", — deyao'ylardi u hadiksirab. Nimadan hadiksirayapti? O'zi ham buni aniq bilmasdi.

- Bugun izimga tushishdi, — dedi bir kuni Po'lat dabdurustdan. Uning yuzi horg'in va tashvishli edi. — Tasodifan sezib qoldim.

Tunov kungi suhbatdan keyin Dildora shunday bo'lishini fahmlagan, qachondir, bir yildan keyinmi, yoinki bir oydan keyin, shunday bo'lishini sezgan va bunga o'zini tayyorlab ham kelayotgandi. Shunday bo'lsa-da yuragi orqasiga tortib ketdi.

- Ko'zingizga shunday ko'ringandir-da, - deya oldi zo'rg'a.

—Ko'zimga ko'ringani yo'q. Aniq bilaman... Yaxshisi, bu yerga vaqtincha kelmay turaman. Sen xavotirlanma, vaqt topib xabar olaman. Aytganday, men uning oldiga bordim...

—Kimning? — deb yubordi Dildora va birdan gap kirn haqida ketayotganini anglab, qizarib ketdi.

—U endi seni bezovta qilmaydi. Erkakchasiga gaplashib oldik, — dedi Po'lat. Cho'ntagidan qog'ozga o'rog'lik allanima chiqarib, stol ustiga qo'ydi. — Kiyimlarimni almashtirib olmoqchiman. Dazmol bosganmisan?

—Ha, — dedi Dildora va qog'ozga o'rog'lik narsaga ishora qildi. — Bu nima?

—Uning qaychisi... Soch kesadigan... Oynasini oldida turgan ekan. Bildirmasdan olib qo'ydim. Kerak bo'lib qolar...

Po'lat ma'noli qarab qo'ydi. Dildora uning qarashini tushundi. Biroq indamadi. Po'latning hozirgina yechgan kiyimlarini yig'ishtirib olib, yuvish uchun vannaxonaga kirib ketdi. Po'lat uning ko'ngli og'ridi, degan xayolga bordi. Rashki qo'zib, jahli chiqdi. Ammo o'zini bosdi. Dildora noto'g'ri xayolga borib, mendan nafratlanib yurmasin, degan o'yda u ayolning onidan bordi va og'ringan alfozda dedi:

— Meni shumlikqilyapti debyurma tag'in. Shunchaki... olgandim. Ammo shuni yaxshi bilib qo'y, men unga ishonmayman.

Dildora miq etmadi. Vannaga engashgan ko'yi kir yuvishda davom etdi. U o'ylardi. Boshidan o'tgan voqealarni o'ylar, o'zicha mulohaza qilar, hammasi ayqash-uyqash bo'lib ketgan parokanda xayollarini tartibga keltirolmay xunobi oshardi. O'ylab o'yining tagiga yetolmasdi. "Shunday bir ish qilish kerakki..." - derdi u hadeb o'ziga-o'zi. Ayol bir qarorga kelganda tong bo'zarib qolgandi.

Qo'ni-qo'shnilarga ko'rinmaslik uchun tezroq chiqib ketishga chog'lanayotgan Po'latni savolga tutdi:

—Anovi sherigingiz topilmadimi? Qochib ketgani bor-u...

—A, ha, yo'q, — deya shoshib javob berdi Po'lat.

— Mabodo... juda zarur bo'lib qolganida... boshqa birovning nomini aytib yuborsangiz bo'ladimi? Dalil-isbot qo'lingizda...

Poiat yalt etib Dildoraga qaradi. Ayol undan ko'z uzmay, tik qarab turardi. Po'lat uning ko'zlarida kuygan, o'rtangan, toptalgan, alamzada yurak aksini ko'rgandek bo'ldi. Shu bilan birga chek-chegarasi yo'q, bepoyon bir nafratlanish ham mujassam ediki, Po'lat dosh berolmadi. Indamay chiqib ketdi...

U shu ketganicha qaytib kelmadi. Ancha vaqtdan keyin yoshgina bir yigitcha kelib, uning qo'lga tushib qolganini aytdi. Yana bir necha kun o'tgach, o'sha yigitcha Dildoraga yaqinda Po'latning ustidan olib borilgan tergov ishlari tugab, ishi sudga oshirilganini, u bilan Abdulla degan sherigi ham birga ekanligini aytdi. Ketar chog'ida yana kelib xabar olishini, mabodo juda zarur bo'lib qolganda, ha, u aynan shunday dedi, juda zarur bo'lib qolganda uni qayerdan qidirib topish mumkinligini aytib, xayrlashdi. Dildora mehmon ketgach, u o'tirgan stol ustida beli bog'langan bir dasta pul va bir parcha qog'oz turganini ko'rib qoldi. Yuragi hapriqib qog'ozni qo'lga oldi. Xat Po'latdan edi. Unda shunday so'zlar yozilgandi: "Meni kut, azizim..."

SHAHARLIK KELINCHAK

Sahar osmondagi tun rangini artdi. Ammo quyosh hali ko'ringani yo'q. Uni baland tog'lar to'sib turibdi. Itlar vovillab, xo'rozlar qichqirdi. Qishloq uyg'ona boshladi. Hovlilarda chelak, supurgi ushlagan kelinchaklar ko'rindi. Siz ham uyqungizning eng shirin damlaridan kechib tashqariga chiqsangiz, ajoyib manzaraning guvohi bo'lasiz. Kelinlarning hammasi ko'zni qamashtiradigan yaltiroq ko'ylaklar, tafta va parcha xalatu lozimlar kiyishgan. Atlasning ming xil turi bor deysiz. Ular ko'cha supurishga emas, milliy liboslar ko'rigiga otlanishganday. Supur-sidirdan so'ng ko'chalaming chiroyi ochildi, gul-daraxtlari ko'rindi. Quyosh ham tog'larortidan mo'raladi. Kelinchagi yo'q xonadon eshiklari bugun sal kechroq ochiladi. Dam olish kuni onalar bo'y yetgan qizlarini bir oz ayashadi. Uyquga to'yib olishsin. Quyosh ufqqa ko'tarilganda ko'chani eng chekka eshigi ochilib, chelak ko'targan Ra'no ko'rindi. Egnida oqarib ketgan chit xalat, sap-sariq gulli ro'molini qoshigacha tushirib olgan. Ra'no chelaklaridagi suvni hafsalasizgina sepdi-da, uyiga kirdi. Yotoqda pishillab yotgan erining yoniga cho'zildi. Jannat xola kelinining qadam tovushlaridan uyg'ongan edi. Ana, suv sepib bo'ldi, oshxonaga kirdimi? Yo'q. Zarda bilan o'midan turdi. Taraqa-turuq bilan nonushta tayyorlashga tutindi. Quدرات aka xotining choynakni ushlab turishidan kayfiyatini sezdi.

- Boshqalar qani? — deb so'radi-yu, tilini tishladi. Bekor xotining og'riq tomiriga tegib ketdi-da.

— Qayerda bo'lardi erta sahardan? Shirin tush ko'rib yotgandir. Boshqalarning hovlisi yog' tushsa yalagudek, biznikida esa nomiga supurgi aylanadi. Ikki yil o'tdi, hech o'rgana olmadi, o'rgana olmadi-da. Buning ustiga uyquchi ham bo'lib qoldi. Shaharlik kelin bizga to'zmaydi, deb necha marta aytgandim sizga. — Jannat xola Quدرات akaga emas, qo'ni-qo'shniga gapirayotgandek, bor ovozi bilan javray boshladi.

- Balki...

- E, qayoqda?! Shu paytgacha bir etak bola tug'sa bo'lardi. Bu kelinigizga ishonch yo'q. Shamol tursa, rayhondan oldin egiladi. - Quدرات aka xotining sirli qarash qildi.

- Axir o'zing ham besh yil tug'olmaganingni unutdingmi?

- Shuning uchun-da, Xudodan tilab olgan yakkayu yolg'izim o'zidan ko'paysin deyman. Shaharliklar bitta-ikkita oshirisholmaydi.

- Bu yer shahar emas. Xudo bersin, bir orqa-olding to'lib, qimirlamay qol!

Jannat xola yig'lab yubordi.

- Kelingiz meni biysitmaydi. Boshqa kelinlar qaynonasini oyijon deb chaqirishadi. U bo'lsa...

- E... xotin, oyijon desa Jannat otingga bir narsa qo'shib qolarmidi? Kelinimiz shunday odobli, bosiq. Ikki yil ichida "san-man"ga bormagan bo'lsang. Oyijon degan kelinlarning ba'zilari "jon'iab jonini oladi.

- Axir bu ham orzu-havas, dadasi.

- O'g'ling bilan kelinig qo'sh kabutariday "ku-ku"lashib yuribdimi, shu orzu-havasingga yetganing, shukr qilaver, onasi!

Umid kirib kelishi bilan Quدرات aka yuziga o'zgacha tus berdi:

- Kel, o'g'lim, yaxshi dam oldingmi?

- Qani suyuqli xotinchang? Haligacha uxlayaptimi? Kecha-si nima ish qiladi uning? - Ona hovuridan tushmadi.

- Bo'ldi-da, xotin, - dedi Quدرات aka qat'iy qilib. Umid indamadi. Onasi bilan tortishish befoyda ekaniga allaqachon aqli yetib qolgan edi. Eri bilan izma-iz Ra'no ko'rindi. Hammaga salom berdi. Xijolatdan nima deyishini ham, nima qilishini ham bilolmay ko'zini yerga tikib turaverdi. Qaynona alik olmay teskari qarab oldi. Quدرات aka kelinini noqulay ahvoldan chiqarish uchun gapirdi:

- Kel, qizim. Choying sovib qolyapti.

Nonushta paytida hamma og'ziga talqon solganday jim o'tirdi. Dasturxonga fотиha o'qilgach, oila

a'zolari o'z yumushlari bilan har yerga tarqalishdi. Ra'no bir o'zi qoldi. Idish-tovoqlarni yig'ishtirib, yuvdi. Keyin o'z xonasiga kirib, divanga cho'kdi. O'yga toldi. Ikki yildan beri shu oilada turadi, ammo hamma narsa unga omonatga o'xshaydi. Uni doimo har qayoqdan o'rab turgan bu beso'naqay tog'lar, salkam yarim kechasidan chiqib oladigan jazirama quyosh, qishloqning ko'chalarini changitib u yoqdan bu yoqqa yuraveradigan sigir va eshakJar, nahotki uning butun umri shular orasida o'tsa...

Ra'noning nazarida, bularning barchasi tush... Hademay uyg'onadi va u o'z shahriga, ota-onasi bag'riga qaytadi. Agar Umid akasini sevmaganida edi, allaqachon etagini silkib ketgan bo'lardi. Erini o'rtog'ining to'yida uchratib, birinchi ko'rishidayoq sevib qolgan edi. Avvaliga onasi ularning turmush qurishiga qarshilik qildi. Lekin Ra'no o'jarlik qilib turib oldi. Otasi esa qiziga yon bosdi. Jiddiy, mustaqil fikrli Umid unga ham yoqib qolgan edi.

To'ydan keyingi paytlar Umidning sevgisi Ra'noga qanot baxsh etar, butun atrof-olam go'zal ko'rinardi. Lekin vaqt o'tishi bilan tabiat go'zalligi ham, sof tog' havosi ham, hattoki erining sevgisi ham odatiy ikir-chikirlarga qorishib ketdi, unga hamma narsa malol kela boshladi. Buning ustiga, qaynonasining meni oyijon desin, degan talabiyam ortiqcha...

Bir kuni Ra'no onasini juda sog'indi. Shaharga eltadigan yo'lga ma'yus qarab turganida eri orqasidan keldi-da, yelkasidan ohista quchdi.

- Uyingni sog'indingmi?

- Ha.

- Ra'no, sendan bir narsani iltimos qilsam maylimi? Ra'no savol nazari bilan eriga qaradi.

- Onamni "oyijon" degin. Ra'no chuqur xo'rsindi.

- Bilasizmi, onam mening eng yaqin dugonam, sirdoshim, maslahatchim. Ular juda ajoyib ayol. Men esa, afsuski, biror marotaba ularni "oyijon" deb atamabman.

Umid indamadi. Lekin shundan so'ng xotining ko'ngli bilan qiziqmay qo'ydi. Boshi bilan ishigasho'ng'idi.

Ra'no qaynonasiga hech gap qaytarmasa ham, yumushlarni bekami ko'st bajarsa ham ularning munosabatlari sovuqlashib ketaverdi.

Xayollar og'ushida o'tirarkan, birdan uning og'ziga taxir maza keldi. O'rnidan turib, hovliga odimladi. Arang ekin ekilgan yergacha yetib kelib, tiz cho'kdi. Sal narida o'z yumushlari bilan andarmon yurgan qaynona unga sinchkov qarab qoldi.

Kechki payt Ra'no ko'cha supurayotganda, qo'shni bola Rustam uning oldiga yugurib keldi.

- Ra'no, bugun mazang qochdimi deyman. Tomdan seni kuzatib turuvdim. Rangingda rang qolmapti.

- Hechqisi yo'q. Biror narsa yeb qo'ygandirman-da, - javob qildi Ra'no.

Rustam Jannat xolaning bir devor qo'shnisi. 13—14 yoshlarga kirgan bo'lsa-da, ko'rinishidan yosh bolaga o'xshaydi — bo'ydan xudo bermagan. Lekin shunga qaramay u nihoyatda chayir, qishloq bolalari ichida eng "obro'lisi" edi. Ra'noga bo'lgan munosabatini o'zi ham tushunolmasdi. Nima boiganda ham, uni juda hurmat qilar, unga qattiq bog'lanib qolgandi. Umidni esa ko'rgani ko'zi yo'q edi. Bu ko'ngilchan yigitchaniig mehribonchiligi Ra'noga xush yoqar, kezi kelganda, dalda bo'lardi. Butun qishloq bo'yicha shu bolakaygina uning yagona do'sti desa ham bo'lardi.

- Kel, hovlingni supurib beraman.

- Yo'q. Odamlar nima deydi.

- Nima desa deyaverishsin. Kasal bo'lib qolmagin deyman-da. O'zing nozikkina bo'lsang.

Ra'no jilmaydi.

- Juda qiziqsan-da, Rustam.

- Mayli. Faqat o'zingni ehtiyot qil. Anavi telba ering qani? Senga bir oz qarashsa bo'lmaydimi?

- Bekor unday deyapsan. Uning ishi ko'p.

- Bilaman ishini. O'tgan yilgi qorning undan ko'ra foydasi ko'proq, — shunday deya, Rustam nariroqda futbol o'ynayotgan bolalar tomon yugurib ketdi.

Ra'no tuni bilan bezovta yotdi. Endi ko'zi ketgandi, eri turtdi:

- Tur, tong otdi.

Ra'no eriga norozi qarab qo'ydi, ammo o'rnidan turdi. Ko'chaga chiqdi-yu, kulimsiradi. Atrof top-toza supurilib, suv sepilgan edi. "Rustamning ishi", - darrov fahmladi Ra'no. Uyga qaytib kirdi-da, hovlini supurib, suv sepdi. Bir xayoli yotoqxonasiga qaytib yotmoqchi bo'ldi, ammo oshxonaga kirib, nonushta tayyoiashga kirishdi.

Odatdagiday dasturxon atrofida yig'ilib, nonushta qila boshlashdi. Ra'no qaynonasiga ko'z ostidan qarab qo'ydi. Hech qanday o'zgarish yo'q, hafsalasi pir bo'ldi. Choy tayyorladi nima-yu, tayyorlamadi nima? Bir burda nonni endigina og'ziga yaqinlashtirgan ediki, kechagiday achchiq ta'm sezdi. O'rnidan tura solib, tashqariga shoshilib chiqib ketdi.

- Keliningning tobi yo'qqa o'xshaydi, - dedi Qudrat aka. -Do'xtirga ko'rsatib kelsang bo'lardi.

- Unga hech narsa bo'lgani yo'q, — zarda bilan javob berdi Jannat xola. — O'zi shunaqa bo'ladi.

Umid ovqat yeyishdan to'xtadi. Nari-beri yuziga fotiha tortib, xotini ortidan yugurib ketdi.

- Axir shuncha kutganding-ku buni. Xursandchiligingni ham sezmayapman. Qaragin, kelining bugun qanchalik harakat qilibdi. Bundoq chehrangni ochsang bo'lmaydimi?

- Qo'ni-qo'shnilar ustimdan kulyapti, — yana ko'ziga yosh oldi Jannat xola. - Kelining seni mensimaydi, ikki yilgacha oyijon degizdira olmading, buyog'igayam uni yo'rig'ingga yurgiza olmaysan, deyishyapti.

Qudrat akaning kulgisi qistadi.

- Butun qishloqqa jar solish kerakmasdi. Hovlingda tiq etgan tovush qo'shningnikida gulduros bo'lib aks beradi. Sen uchun bu shunchalik ahamiyatli bo'lsa, kelin bilan ochiqchasiga gaplashib qo'ya qol.

- Aytganman unga. Lekin Ra'no juda o'jar. Balki, sizning gapingizga quloq tutar, — Jannat xola eriga iltijoli nigoh tikdi.

- Yo'g'-e... - Qudrat aka dovdirab qoldi. - Ha, mayli, urinib ko'raman.

Ra'no ayvonda erining ko'ylagini dazmollardi. Qaynotasining kirib kelganini ko'rib, o'rnidan qo'zg'aldi:

- Qizim, — gap boshladi u. — Oyingdan xafa bo'lma, aslida u juda mehribon ayol. Seni ham yaxshi ko'radi. Mana ko'rasan, farzandlaring tug'ilsin, ularni yeru ko'kka ishonmay o'zi katta qilib beradi.

Ra'no indamadi. Qudrat aka uning ko'zlari qizarganidan yig'laganini his etdi:

- Balki, onangni sog'ingandirsan?

Ra'no bu gal "ha" degandek bosh irg'adi.

- O'g'limga aytaman, seni shaharga olib tushsin. Ota-onangning uyida uch-to'rt kun mehmon bo'lib qaytasan.

Ota-bola ishga ketishdi. Qaynona ham kiyinib, qayergadir chiqib ketdi. Ra'no uyda bir o'zi qoldi.

- Ra'no, — devor tepasidan Rustamning boshi ko'rindi. U devordan bir sapchib tushdi-da, qo'ynidan bir necha shaftoli olib Ra'noga uzatdi.

- Ol, bular senga.

- Rahmat.

- Endi har kuni senga mevalar olib kelaman. Tuzukroq ovqatlanishing kerak.

- Nimaga unday deyapsan? - ajablandi Ra'no.

- Chunki yaqinda ona bo'lasan.

- Qayoqdan olding bu gapni? Senga kim aytdi?

- Butun qishloq biladi-ku. Hamma shu haqda gapirib yuribdi.

- Men o'zim bilmayman, ular qayoqdan bila qolishibdi?

- Kecha Jannat xola biznikiga chiqib mening onamga aytdila. Oying shunday xursand edilarki, hattoki yig'lab ham yubordilar.

- Yo'g'-e, - Ra'no ishonqiramadi.

- Yolg'on gapirayotgan bo'lsam, til tortmay o'lay, — qizishib ketdi Rustam. - Endi bu yog'iga

o'zingni ehtiyot qil.

- Shuning uchun bugun ko'chani supurib qo'ygan ekansan-da? — jilmayib dedi Ra'no.

- Men supurganim yo'q.

- Nega yolg'on gapirasan, kim bo'lmasa?

— Farishtalar bo'lsa kerak.

Ra'no kulib yubordi.

— Albatta, agar sen — farishta bo'lsang. Boshqa bunday qilma. O'zim eplayman. Ammo baribir rahmat.

— Arzimaydi. Lekin sen hammadan kech chiqasan-da.

— Nima bo'пти? Tong otguncha boshqalarniki qurib bo'ladi, meniki esa salqin bo'lib turadi.

Endi Rustam xandon otib kulib yubordi.

— Ajoyibsan-da, Ra'no. Axir gap bunda emas. Erta saharda parilar uylar tepasidan uchib o'tadi. Qaysi uyning atrofi supurilgan, suv sepilgan, eshiklar ochiq bo'lsa, o'sha xonadonga qut-baraka tashlab ketadi. Sendan bir narsani so'rasam maylimi?

— Mayli.

—Nega qishloqda hech kimga qo'shilmaysan? Yo o'zgalardan farqing bormi?

—Albatta bor. Aks holda shaharni tashlab, shu xudoning nazaridan chetda qolgan qishloqqa kelarmidim?

—Bu yer senga yoqmaydimi? — xafa bo'ldi Rustam.

—Yo'q.

—Nima, bu yerdan ketasanmi?

—Ketaman. Ammo sen kuyunma. Albatta, bu yerlarga yo'lim tushsa, seni yo'qlab turaman. Ungacha o'zing ham qanot qoqib ketmasang.

—Men bu yerdan hech qayerga ketmayman! — mag'rur dedi Rustam.

Ra'no kechki ovqatga dasturxon tuzatdi-da, hovliga yugurib chiqdi. Tog'lar orasiga yashirinayotgan quyoshga mahliyo bo'lib qoldi. Uning so'nggi nurlari ta'sirida atrof oltin kabi tovlanaredi.

"Buncha go'zal bo'lmasa, - xayolidan o'tkazdi Ra'no. - Shu paytgacha sezmagani ekanman".

Ra'no yana achchiq ta'mni his etdi. Ammo noxush hissiyot tezda o'tib, yoqimli kayfiyat bilan almashindi. Ra'no sekin qo'llarini ko'ksi ostiga qo'ydi. "Nahotki men ona bo'lsam?" Qaynota uni choyga chaqirib, shirin xayollarini bo'lib yubordi.

Yulduzlar bilan qoplangan tungi osmon o'z hukmronligini o'tkazmoqda edi. Yangi tug'ilgan oy yotoqxonaning ochiq derazasidan mo'ralab, Ra'noni uyg'otib yubordi. Tog'lar ortidan aks bergan boyo'g'li qichqirig'i tunning sehrli sukunatini buza olmadi.

Ostonada Ra'no ko'rindi. Uning egnida onasi sovg'a qilgan yangi issiq xalat, boshidagi zarhal ro'moli o'ziga juda yarashgan. Ra'no zinapoyaning eng yuqori pog'onasiga tiz cho'kdi-da, qop-qora tog'lar tomon qaradi. Oy nuri ostida ular juda mahobatli va samimiy tuyuldi.

"Men va farzandimni ular har qanday balo-qazolardan asraydi", — xayolidan o'tkazdi. Shu tobda Ra'no fikr-xayolidagi bu o'zgarishdan o'zi ham hayratga tushdi. "Menga nimalarbo'lyapti o'zi?"

... Tunning saharga o'rnini bo'shatib beradigan vaqt ham keldi. Oy va yulduzlar xira tortdi. Ra'no hamon ro'parasidagi keng tog' tomon qarab o'tirardi. Bir necha daqiqalardan so'ng uning ortidan quyosh ko'rinadi, o'zining iliq nurlarini dunyoga tortiq etadi. Bundan Ra'no ham bahramand. Tonggi shafaq ko'rindi. Yangi kun tug'ila boshladi. Ra'no o'zini shu sehrli subhidamning bir boiakchasi ekanini tuydi. Shu payt u savoliga javob topdi: unda, shu kun kabi, ayollik hissi tug'ilayotgan edi.

Ra'no o'rnidan turib, pastga tushdi. Qadamlari yengil edi. Ko'cha va hovlini supurdi, suv sepdi. Keyin oshxonaga kirib, nonushtaga dasturxon tuzatdi. Bir ozdan so'ng xonaga qaynona kirib keldi.

- Assalomu alaykum, oyijon! - Ra'noning ovozi titradi. Beixtiyor aytdi "oyijon" so'zini. Jannat xolaning yuzlari yorishib, ko'zlari porilladi, lekin darrov javob bermadi.

- Vaalaykum assalom, qizim. Yaxshi uxlab turdingmi?

- Juda yaxshi, oyijon. Men bugun sahani kutib oldim.
- Senga yoqdimi?
- Albatta yoqdi. Uning shunchalar go'zal bo'lishini bilmagan ekanman.

Oshxonaga ota-bola kirib keldilar. Qaynona-kelinning kayfiyati nonushtaga iliqlik berdi. Suhbat qizidi.

- Ra'no, qachondan beri hech qayerga bormaymiz. Yur, sha-harga tushib aylanib kelamiz, - dedi Umid er-xotin yolg'iz qolgach.

- Oyijon nima derkinlar... — Ra'noning ovozi o'ziga yoqdi, muloyim, beozor.

- Boringlar, bolalarim, boringlar, — dedi nariroqda ularni kuzatib turgan Jannat xola. — Faqat ovqatgacha kechikmay qaytinglar-da. Sizlarsiz dasturxon huvillab qoladi.

Yoshlar chiqib ketishi bilan Jannat xola ham qo'luga kosa tutib, eshik tomon yo'naldi.

- Ha, sen qayoqqa, xotin? - Qudrat akaning ovozi shahdam edi.

- Qo'shnilarnikiga chiqib, birontasinikidan qaymoq topib kelay. Kelinimiz chuchvarani juda yaxshi ko'radi.

- Qaymoqning bunga nima daxli bor?

- Axir keliningiz chuchvarani qaymoqsiz emaydi-da...

SUYUNCHI

Bir vaqtlar Ur hamda Ko'r, keyinchalik Kichik va Katta tog' deb ataladigan tog'lar orasida, Sirdaryoning quyi qismida bir elat joylashgan ekan. Uning sultoni adolat bilan yurt boshqarishda dong'i chiqqan Sulton Mahmud Bahodirxon edi. Qavmining yoshu qarisini ardoqlaydigan, qo'l ostidagi asiru qullarga ham mehribon, mard jangchi, qattiqqo'l, obro'-e'tiborli, hech bir ishni bemaslahat qilmaydigan bu bekning mag'lub bo'lganini hech kim hech qachon eshitmagan, ko'rmagandi. Uning davlati, tuyayu otlari, suruvi, qul va asirlari ko'p bo'lib, musulmonchilik qoida-qonunlarini ham joyiga qo'yardi. Bir so'zli, or-nomusli, kezi kelsa, qaysar elboshini qavmi jon-dilidan sevar, undan bemaslahat hech qanday ma'raka o'tkazmaslikka harakat qilardi. To'yu ma'rakalarda ham bosh-qosh bu sulton ajoyib ovoz sohibi edi. Uning bir-biridan g'amgin qo'shiqlari yuraklarni o'rtardi...

— Biri kam dunyo, — derdi u ma'yus qo'shiqlarini tugatarkan. Bu sultonning hamma narsasi bor edi. Hatto biri-biridan dilbar uch xotini ham bo'lib, lekin birortasidan farzand ko'rmagandi. U doim Xudoni yod etib, iltijo qilardi. - Ey, tangrim, dardni insonga hamisha seni yod etib turishi uchun berasan. Odam ingraganida, o'zi bilib-bilmay "Xudo" deydi. Shunda o'zini Yaratgan yodga tushadi. Shayton vasvasasiga uchmaydi. Tangrim, menga ham zurriyot ato et. Toki yetmish ikki tomirimda jo'sh urayotgan qon izsiz yo'qolmasin. Seni dilimdan qo'ymayman, g'amli kunlarimda ham, shodligimda ham o'zing egamsan.

Bir kuni tong chog'i sulton namozini tugatib, chodirida muhim ishlarga berilgandi hamki, kenja xotini Guljon kirdi. U erining harakatlarini chetdan kuzatarkan, negadir jilmaydi. Ishga berilganidan unga e'tibor qilmagan sulton boshini ko'tardi-yu, xotiniga ko'zi tushdi.

— Nechun jilmayasiz? — so'radi u qizarinqirab turgan xotinidan.

Guljon sultonning yoniga bordi-yu, uning quloqlariga allanimani shivirladi. Qochishga shaylangandi hamki, sulton uni ushlab qoldi.

— Rostmi... shu so'zlaringiz-a?.. — derdi u hayajondan o'zini yo'qotib.

— Suyunchi bersangiz, aytaman. Qo'llarimni qo'yib yuboring, — deya o'zini iskanjadan bo'shatgan Guljon qochib chiqdi. Xotinidan bu xabarni eshitgan Sulton Mahmud yeru ko'kka sig'masdi.

— Ey Ollohim, shukur o'zingga! Toki jonim uzra sen bergan shu omonat turarkan, shukronamni to'xtatmayman. Doimo seni yod etgayman. Yo, Parvardigorim, davlating ortsin, ta'rifingga tilim o'jiz.

Sultonning ko'ngli shukronalar bilan tinchimadi. U telbalardek sevinib, bir vaqtlar o'zga qavmdan asir tushgan sodiq qulini chorlab, unga shunday dedi:

— Qoraxon, butun qavmni xabardor et! Menkim, Sulton Mahmud Bahodirxon, qachon sevikli Guljonimning ko'zi yorib farzand ko'rsam va bu xabarni kim birinchi menga yetkazsa, unga mamlakatimdan tashqari istagan narsasini suyunchiga beraman. Jonimni ham ayamayman!

— Lekin avval o'ylab...

— Bas, o'ylaydigan joyi yo'q. Farzandim — hayotim gulto'ji. Uning uchun elboshilikdan kechishga ham tayyorman. Mening jismimda oqayotgan qon izsiz yo'qolmaydi. Avlodim tangri karomati bilan davom etadi...

Shunday qilib, Qoraxon butun qavm ahlini, hatto qulu asirlarni ham bu xabardan ogoh etdi. Kimdirshod, kimdirbeparvo, kimdir esa...

* * *

Bir necha vaqt o'tib, yurtga yov hujum qildi. Sulton o'z lashkari bilan yovni yengib, uni uzoqlarga to'zg'itib yubordi. G'alaba qilgan kuni Guljonning ko'zi yoridi. U birdaniga ikki farzand - biro'g'il va bir qiz ko'rdi. Doyalik qilgan ayol bir vaqtlar asira olingan bo'lib, o'zi qonxo'r sultonning xotini edi. Eri jangda yengilib, qochib qolgandi. Doya bu xabarni hammadan ilgari bir amallab eriga yetkazdi.

Rejasining ro'yobga chiqayotganidan sevingan mag'lub sulton eng uchqur otga sakrab mindi-yu, uni qattiq qamchiladi.

— Ey Bahodirxon, qani, saxiyligingni ko'rsat, suyunchi so'rab keldim.

Sulton Mahmudxon sevinch va hayronlikda dedi:

— Sher yuraging bor ekan, Avazxon. Necha vaqtlardan beri tutqich bermay kelarding. Qavmimga ham dastingdan kun yo'q edi hisob. Ne ajabki, arzimas suyunchi uchun bugun qarshimda turibsan. Seni asirolmog'im yoki yakkama-yakka jangda hoziroq chavaqlab tashlashim mumkin-ku!

— Yo'q, Mahmudxon, — dedi yovuz Avazxon. — Sen bu ishga qodir emassan. Bir so'zli odamsan. Aks holda men bu yerga sendan suyunchi so'rab kelmasdim. To'g'ri, boshqa har qanday kishi mendek g'animni suyunchini hiyla o'rnida ishlatib qo'lga olishi hech gapmas.

— Xo'sh, qanday xabar keltirding?!

— Egizak farzand ko'rding, Mahmud. Suyunchini qancha katta qilsang arziydi.

Mahmud Bahodirxon o'zini yo'qotib qo'ydi. "Olg'a!" deganча yigitlarni ergashtirib chodiri tomon yeldek uchib ketdi. Ular chang-to'zon bilan qavmi yoniga yetib kelganida, otlar juda charchagan, lekin zafar bilan qutlayotgan qardoshlarini ko'rib hech kim otdan tushmas, baqirib-chaqirib sultonga va uning yangi tug'ilgan zurriyotlariga umr tilashardi. Xaloyiqning shodligi ichiga sig'may baqirishidan hayajonlangan Mahmudxon olomonga ta'zim qilar, xudoga shukronalar aytardi. U ikki go'dagini bag'riga barobar bosganida ham o'zini to'xtata olmas, ko'zidan sevinch yoshlari quyilib kelardi. Sultonning shu vaqtga qadar ko'zida yosh ko'rmagan xaloyiq ham hayratdan ayjiga olib baqir-chaqir qilardi. Hamma shod-xurram. Faqat kelganidan buyon biror marta qovog'i ochilmagan Avazxon bir chetda ulami kuzatib zerikib turar, hech kimning o'zi bilan ishi bo'lmay qolganidan tinchi qochardi. Qayerdandir paydo bo'lgan asir xotini uni chetga chaqirdi.

— Sultonim, - dedi u talmovsirab. - Bolalaringiz va mening asirlikdan qutilishimizga yordam bering. Suyunchining evaziga bizni so'rasangiz, Mahmudxon yo'q demaydi...

Ichidan qanday o'y kechayotgani noma'lum Avazxon "xo'p" degandek bosh silkidi.

— Qani, suyunchixo'r, o'rtaga chiq, - dedi o'zini bosib olgan sulton bolalarini enagasi qo'lga tutqazarkan. - Neki tilaging bo'lsa so'ra!

Avazxon otdan tushmasdan, qilichning qinidan ushlaganicha mag'rur o'rtaga chiqdi.

— Mahmudxon, men suyunchi haqida, menga in'om etishing kerak bo'lgan sovg'a haqida o'ylab ko'rguninga qadar, sening ko'klarga ko'tarib maqtaydigan dono qavming menga qanday maslahat berar ekan?

— Qani, el-ulus, Avazxonga yordam bering-chi, - dedi suyunchiga elboshilikni ham tortiq qilishga tayyor Mahmudxon jilmayib.

— Xotining bilan bolalaring asirlikdan ozod etilishini so'ra, - dedi kimdir.

— Bola - belda, xotin - yo'lda, - dedi Avazxon beparvo.

— Haddingdan oshib, sultonlikni da'vo qila ko'rma, naq boshingdan judo qilmaylik, - dedi o'sha kishi yana.

— To'rt-besh chaqa bilan tinchiginu, joningni hadya qilishganiga shukr qilib qorangni o'chir...

— Suyunchi uchun uning kallasini olib qo'liga berish kerak! Odamlar uni ancha ermak qilib, ustidan kulishdi.

— Xo'sh, — dedi Mahmud Bahodirxon. — Hal qildingmi?

— Ha, sulton, hal qildim. Men o'zimga tegishli ulushni olib ketsam, qavmingni hech qachon ta'qib etmaslikka, yurtningni tinch qo'yishga qasam ichib, so'z beraman. Agarda men so'ragan narsani bersang-u, biror yigiting menga hamla qilsa, keyin hech qachon bu qavmni tinch qo'ymayman.

- Nima talab qilyapsan o'zi?!

- Hamisha eng e'zozli bo'lgan qimmatbaho boyligingni ber!

- Mening eng qimmatbaho boyligim qavmim, elim! Lekin uni bermasligimni yaxshi bilasan. Sababi, men uni suyunchiga qo'ymaganman. Chunki yurt meniki emas, men yurtnikiman. Qolaversa, sen zolim va qonxo'rsan.

- Yo'q, Mahmud, bilaman, men sening elingga boshchilik qilolmayman. Men qanchalik zolim va qattiqqo'l yoki insofli, adolatli bo'lmayin, qavming orasidan menga biror sodiq qul topilmaydi. Sultonliging o'zingga siylov!

- Maqsadga ko'ch, Avazxon, — sulton toqatsizlandi.

- Shoshma, Mahmudxon, har daqiqangni g'animat bil, chunki sen so'zingda turishing, men talab qilgan suyunchini berishing kerak. Yo'qsa, el orasida labzing yo'qoladi. Yolg'onchi bo'lasan!

Olomon jim qolgan Avazxonga angrayib, uning nafas olishigacha qiziqish bilan kuzatardi.

- Xo'sh? - dedi sabri chidamay Mahmudxon.

- Menga sening boshing kerak, sulton!

Avvaliga olomon tushunmagandek, yanglish eshitgandek sukutga tildi. Keyin o'ziga kelgan shovvoz yigitlar birin-ketin qilichini qinidan sug'urib, Avazxonga tashlandi. Tomoshabin olomon esa "ur, o'ldir" deb yigitlarni qattiqroq jang qilishga undardi. Avazxon esankirab qolmadi. U bir necha yigitlarni yengil jarohatlasa hamki, chapdastlik bilan o'zini himoya qilar, tan jarohati olmasdi.

- Bas, bas qil, olomon, - Mahmudxonning salobatli hayqirig'idan, uning g'azab bilan qilichini yerga suqib qilgan buyrug'idan yigitlar tinchlandi.

- Bu nima to'polon?! Men o'lganmidimki, hech bir ruxsatsiz beboshlik bilan qilichni qindan sug'urasiz?

- U o'ylab gapirishni o'rgansin, bek. O'ziga nima kerakligiga hali aqli yetmas ekan, - dedi qo'ldan jarohat olgan yosh yigit g'azablanib.

- Bu tilagi bilan o'ziga go'r qaziyapti, — dedi yana biri.

- Men, o'zingizga ma'lum, hech vaqt og'zimdanda chiqqan so'zdan tonmaganman. Chunki yigit degan nomim bor. Men suyunchiga jonimni ham beraman. Avazxonning shartiga roziman!

Yana olomon qiyqirib, norozilik bildira boshladi. Avazxonning qulog'i ostidan qayerdandir otilgan kamon o'qi vizillab o'tib ketdi. Uni kimdir nishonga noto'g'ri olgan.

—Bu qanday bedodlik, Mahmudxon? Nahotki qavmingga hukmiiig o'tmasa?! Axir, men noto'g'ri, aytilmagan narsani talab qilganim yo'q-ku! O'zimning ulushim — suyunchini so'rayapman, xolos. O'zing aytgansan, suyunchixo'r nima talab qilsa, beraman deb. Men qavming bisotidagi boylikni emas, sening boshingni so'rayapman...

—Bas qil, olomon, bu ne tartibsizlik?! Garchi, orangizda yuzimni shuvut qilish istagidagi kimsa bo'lsa, mayli, bilganidan qolmasin, lekin meni sulton o'rnida ko'rib, hurmat-ehtirom etuvchilar, sizlardan tinchlikni saqlab turishingizni so'rayman. Hozircha bu yerda men sultonman, har qanday masalani o'zim hal qilaman. Sultonning so'zi qonun. Sizlar esa mening hukmimdasiz, — dedi Mahmud Bahodirxon.

—Ey sulton, — dedi el orasidan chiqqan bir oqsoqol. — Balki sen o'zingni qahramon ko'rsatib, og'izdan-og'izga o'tib doston bo'lish, shon-shuhrat uchun boshingdan kechishga rozi bo'layotgandirsan. Biroq eling sendan so'ng qanday hukmdor qo'li ostiga tushishi seni o'ylantirmaydimi?! Yangi dunyoga kelgan go'daklaring taqdiri-chi?! Xo'sh, javob ber! Qavming va farzandlaringni kimga tashlab ketasan? Sen eling taqdiriga ham, bolalaring taqdiriga ham javobgarsan.

—Ha, hurmatli oqsoqol, men buni unutmaganim yo'q. Lekin, ayting-chi, men bugun jangda shahid ketganimda ularni kimga ishonardim? Men elim va zurriyotimni yolg'iz xudoning panohiga topshiraman. Undan qolsa, yaxshiroq elboshini o'zlaringiz tanlarsiz. Elboshi bo'lishga o'zga qavmdan asir tushgan abjir, aqlli bir yigit ham bor — Qoraxon. Men uni sizga tafsiya etaman. Qoraxon — mard yigit, lekin unga aslo sharob tutqazmang. Yodingizda bo'lsa, Qoraxon ham men kabi sulton edi, lekin uning qavmini sharob yengdi. Men balki unga bas kelishim mumkin emasdi, lekin u o'zini sharobga topshirib, el-ulusini to'zg'itib yubordi. Bu bizga birsaboq bo'lgandi. Lekin bugun mening ham ahvolim sizlarga va avlodlarimizga katta saboq bo'ladi. Toki hech kim hech qachon el-yurtidan bemaslahat ish qilmasin! Inoq va boshi bir bo'lsangiz, g'amga botmaysiz.

—Biz istamaymiz, Avazxonning o'zini o'ldirish kerak...

—U bu yerdan omon chiqib ketmaydi.

—O'lim, Avazxonga oiim!..

— Yo'q, xaloyiq, men so'zimda turishim, or-nomusimni himoya qilishim kerak. To'g'ri, mening ham o'lgim kelayotgani yo'q. Lekin o'sha kungi jindak xato, Qoraxonning so'ziga quloq tutmaganim, sizlardan bir og'iz maslahat so'ramaganim meni o'limga yuzlashtirdi. O'zingiz bilasiz, hayotimda birinchi marta sizlardan bemaslahat qilgan ishim edi, oxirgisi ham shu bo'lyapti. Agar kundaga bosh qo'yayotib titrasam, bu qo'rquvdan emas — sizlardan va begunoh go'daklarimdan bemahal ayrilayotganimdandir. Sizdan o'tinchim — bolalarimni asrab-avaylang. Chunki ular mening or-nomusim, hayotim davomchisi, kelajagim...

—Bu telbalik, sulton, bunday qilma!

—Avazxonning o'zini chavaqlab tashlash kerak.

—Oiim Avazxonga, u qachongacha tinchimizni buzadi?! Xaloyiq tinmay qiyqira boshladi. Ular sultonni ahdidan qaytishga undashardi.

— Bas, bas qiling, — deya Mahmud Bahodirxon qullariga o'girildi. — Menga qog'oz va qalam keltiring!

Shu vaqt chodirdan madorsizlangan, yuzlari paxtadek oqargan Guljon chiqdi. U faryod ko'tarib, o'zini sultonning oyoqlari ostiga tashladi.

— Sultonim, meni chavaqlab tashla...

—Tur o'rningdan, Guljon, bu taqdir hukmi — kim peshonaga yozilganidan qochib qutulibdi...

—Sultonim, meni chavaqlab tashlasang ham kamlik qiladi. Bu tug'ilgan bolalar sening zurriyoting emas. Men senga ochiq aytaman — ular Qoraxonniki... Meni otning dumiga qo'llarimdan, sochlarimdan bog'lagin-da, sudratgin. El-yurt oldida gunohimni tan olganim uchun Xudo zora meni kechirsa... So'zlarimga inonmasang, Qoraxondan so'ra... Otlarga bog'la, ular meni burda-burda qilib tashlasin. Istasang, qiliching bilan...

—Avazxon, bo'I tezroq, ulushingni olginu qorangni o'chir. Men bu nomusga chiday olmayman.

—Menga qara, Mahmud, agar bir og'iz so'z — "mag'lubman" desang, boshingdan kechdim.

—Aslo! Nomusga botib yashashdan o'lim afzal. El-ulusdan boshqa vaqom qolmadi.

—Sultonim, bolalaring haqqi, men uchun shu so'zlarni ayt, begim...

—Bolalaringning otasi — Qoraxon bor.

— Xudoni o'rta qo'yib ont ichaman. Seni ahdingdan qaytarish uchun aldadim. Qurboning bo'lay, begim, ayta qol, — Guljon sultonning oyoqlarini quchib, faryod chekib yig'lardi.

— Quling bo'lay, begim. Oyoqlaring ostida tuproq bo'lay, sultonim. Ayt, yengildim, degin. Norasida go'daklaringni tashlab, meni qon qaqshatib ketma...

Guljonning ahvolini ko'rib, yigiamagan qolmadi. Uning hech qanday shon-shuhrat da'vo qilmaydigan jasorati, hatto nomusidan kechib, erining hayotini saqlab qolishga urinayotgani odamlarni tong qoldirdi. Ular shu nimjon jussaga shuncha matonat qayerdan kelganiga hayron edilar.

Sulton keltirilgan qalam va qog'ozni olganida, olomonning yana hayqirig'i ko'tarildi. Sulton tez-tez nimalarnidir yozdi-da, muhrbosdi.

— Qani, Avazxon, sen ham muhr bos! — dedi u Avazxonga qog'ozni uzatib.

Avazxon shartlarni ko'zdan kechirib, muhr bosdi.

—Ey, Mahmud Bahodirxon, - dedi u. - Sen hiyla ishlatishni bilmasding. Lekin men seni hiyla bilan yengmoqdaman. Aslida seni hech qachon yengolmasdim. Sen meni mag'lub etgan kuning o'z qo'llarim bilan boshingni olaman, deb qasam ichganman. Men bu yerda keltirilgan shartlarga roziman. Men qusgan qusug'ini qaytib yalaydiganlar xilidan emasman. Shartni buzmayman hech qachon, har qanday ahvolga tushganimda ham, na o'zim, na menga tobe biror qui yurtning tuprog'ini bosmaydi. Boshingni olamanu ketaman. Lekin sen ham qavmingni ogohlantir — bu yerdan chiqib ketgunimga qadar yo'limga to'g'anoq bo'lishmasin. Manzilimga yetgach, nimaqilishsa roziman.

—Bas qil, yo'qsa, seni o'zim chopib tashlayman, — qahr bilan qilichini qinidan sug'urgan Qoraxon Avazxonga tashlandi.

—Qoraxon, - g'azab bilan baqirib uni joyiga mixladi sulton. — Nima, meni nomusdan o'ldirmoqchimisiz? Unga qilich o'qtalsang, men o'zimni o'ldiraman. Tinchgina o'lishga qo'yinglar, axir, shar-misor qilmanglar meni...

—O'ylab ish qiling, sulton, — dedi Qoraxon. — Yig'ish-tiring bu o'yinni...

—Kunda keltiring, — sulton imo bilan chaqirib olgan quliga pichirladi. Oppoq oqarib ketgan Guljon behush yiqildi. Uni chodirga olib kirishdi. Sulton so'nggi bor tilovat qilib olgach, el-ulusi bilan vidolasharkan, shunday dedi:

—Ahli qavmim, meni bilasiz, hech qachon ahdimdan qaytib, kulgi bo'lib yurmayman. Ruhim chirqirashini istamasangiz, Avazxon bu yerdan sog'-omon chiqib ketsin. O'layotgan kishining so'nggi so'zi — vasiyatdir. Vasiyatni buzmoq — gunoh!

Olomon suv sepgandek tinchib qoldi. Sulton qullari keltirib qo'ygan kundaga bosh qo'yarkan, bilinar-bilinmas titradi.

— O'zingga shukr, Parvardigor. Qani, Avazxon, boshla... - dedi u pichirlab.

Avazxon qilichini qinidan sug'urib, kunda ustida turgan bosh uzra ko'targanda olomon "uv" tortib yubordi.

Mahmud Bahodirxonning qonga bo'yalgan boshini olgan Avazxon hech qanday qarshiliklarsiz sultonning qavmini motamga topshirib, uning hududini tark etdi.